

การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชีวินกับคฤหาสน์ในอรรถกถาธรรมบท

พระสงฆารมจ ปัสสนุโน (บุญรัตน์)

29A5742506

๑
294.3013
ส654ก
2552

Title: การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชีวินกับคฤหาสน์ในอรรถกถาธรรมบท

ห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของวารสารศึกษาศาสตร์ปริทัศน์ศาสตร์มหาบัณฑิต

สาขาวิชาสังคมวิทยา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๒

การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท

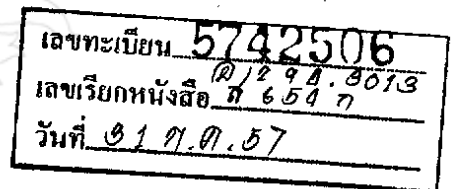
พระสามารถ ปสนุโน (บุญรัตน์)

		๑
	29A5742506	294.3013
		ส654ก
		2552
Title: การปฏิสัมพันธ์ระหว่าง บรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท		
ห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย		

294.3013

ส654ก

31 ก.ค. 57

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสังคมวิทยา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

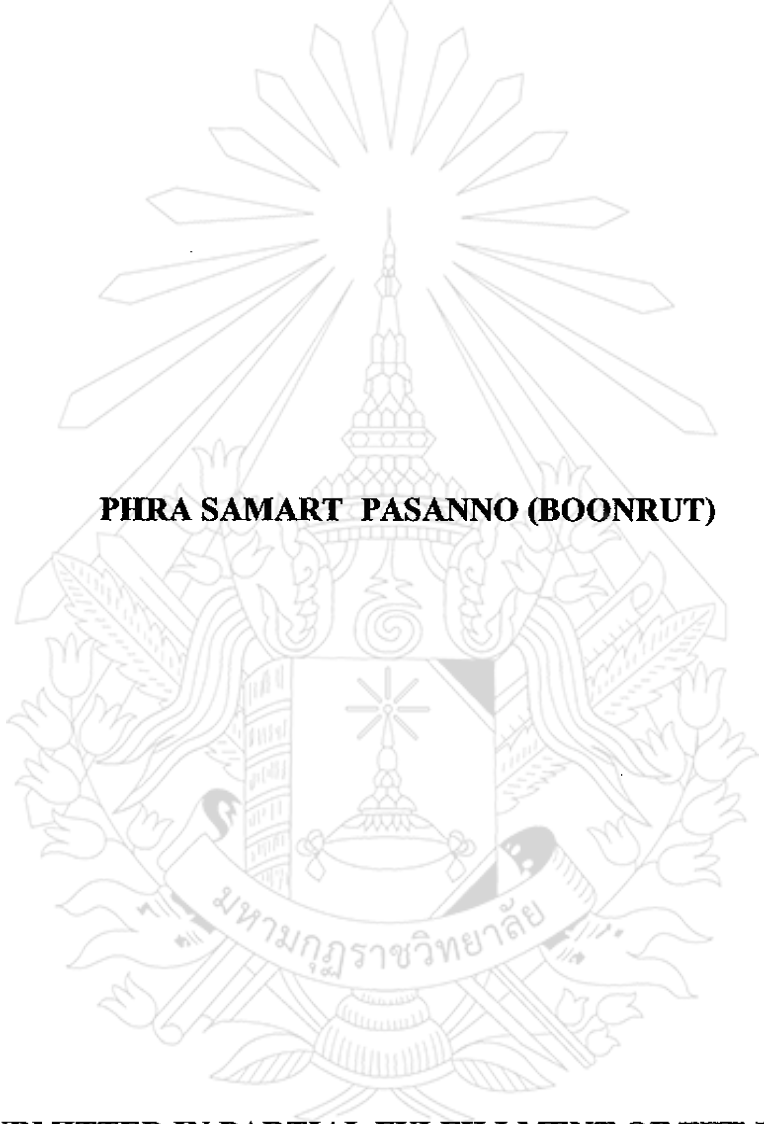
พุทธศักราช ๒๕๕๒

สิ่งพิมพ์นี้เป็นสมบัติของห้องสมุด มจร.

ผู้ใดพบอยู่ในที่อื่นไม่สมควร

โปรดนำมาส่งที่แผนกห้องสมุดด้วย ขอบพระคุณ

**THE INTERACTION BETWEEN MONKS AND LAY PEOPLE IN
DHAMMAPADA COMMENTARY**

PHRA SAMART PASANNO (BOONRUT)

**A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
DEPARTMENT OF SOCIOLOGY
GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
B.E. 2552 [2009]**

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท
ชื่อนักศึกษา : พระสามารถ ปสนุโน (บุญรัตน์)
สาขาวิชา : สังคมวิทยา
อาจารย์ที่ปรึกษา : เรือโท ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อนันต์ ใจสมุทร
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : รองศาสตราจารย์ สมเกียรติ ตันสกุล

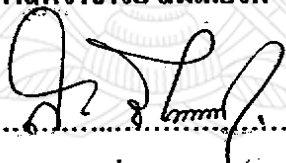
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยเป็นส่วนหนึ่งของ
ของการศึกษาดมหลักสูตรศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต

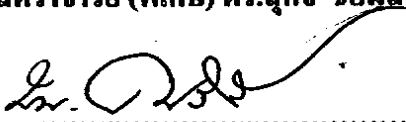

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(พระครูปลัดสัมพิพัฒนวิริยาจารย์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(พระครูปลัดสัมพิพัฒนวิริยาจารย์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(เรือโท ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อนันต์ ใจสมุทร)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(รองศาสตราจารย์ สมเกียรติ ตันสกุล)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร.สุกิจ ชัยมสิข)

..... กรรมการ
(พระมหาธรรมรัต อริยธมฺโม (คร.))

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thematic Title : **The Interaction Between Monks and Lay People in Dhammapada
Commentary**
Student's Name : **Phra Samart Pasanno (Boonrat)**
Department : **Sociology**
Advisor : **Lt. Jg., Asst. Prof., Dr. Anant Chaisamutr**
Co - Advisor : **Assoc.Prof. Somkiat Tanskun**

**Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University in Partial
Fulfillment of the Requirements for the Master's Degree.**

Thematic Committee

P. Sampipattanaiyojan
.....
(Phrakhrupaladsampipattanaviriyajarn) **Dean of Graduate School**

P. Sampipattanaiyojan
.....
(Phrakhrupaladsampipattanaviriyajarn) **Chairman**

Anant Chaisamutr
.....
(Lt. Jg., Asst.Prof., Dr.Anant Chaisamutr) **Advisor**

Somkiat Tanskun
.....
(Assoc.Prof.Somkiat Tanskun) **Co - Advisor**

S. Chaimusik
.....
(Asst. Emeritus Prot. Dr.Sukit Chaimusik) **Member**

Phramaha Thammarat
.....
(Phramaha Thammarat Ariyadhammo (Dr.)) **Member**

หัวข้อวิทยานิพนธ์	: การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท
ชื่อนักศึกษา	: พระสามารถ ปสนโน (บุญรัตน์)
สาขาวิชา	: สังคมวิทยา
อาจารย์ที่ปรึกษา	: เรือโท ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อนันต์ ใจสมุทร
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	: รองศาสตราจารย์ สมเกียรติ ต้นสกุล
ปีการศึกษา	: ๒๕๕๒

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ ๑) เพื่อศึกษาเรื่องการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ๒) เพื่อศึกษาเรื่องการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา และ ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์เรื่องการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ แบบศึกษาค้นคว้าเอกสารจากประวัติปฏิภูกและอรรถกถาต่าง ๆ และอรรถกถาธรรมบทวรรณกรรม หนังสือ บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัยพบว่า

การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม คือ การเกี่ยวข้องกันทางสังคมระหว่างมนุษย์ตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป ซึ่งจะต้องมีบุคคลที่ ๑ เป็นผู้กระทำ และบุคคลที่ ๒ เป็นผู้โต้ตอบต่อความหมายหรือสัญลักษณ์ โดยเฉพาะภาษา ซึ่งจัดอยู่ในรูปของกระบวนการที่ต่อเนื่องกันไป เพื่อต้องการที่จะเชื่อมโยง เพื่อต้องการความยอมรับนับถือ หรือต้องการความรัก เพื่อต้องการควบคุม และเพื่อต้องการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม

การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา คือ การประพฤติปฏิบัติธรรม ทางกาย ทางวาจา และทางใจ ให้มีความสำรวมระวัง และมีความประพฤติเรียบร้อยสวยงามอยู่เสมอ ส่วนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของบรรพชิตในอรรถกถาธรรมบท เน้นที่การสำรวมระวังการประพฤติทางกาย และทางวาจาให้มีความสงบเรียบร้อยในระดับวินัย โดยเฉพาะทางวาจาที่มีการแสดงธรรมที่ไพเราะพอใจแก่ผู้ฟัง การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท จะเน้นการสำรวมระวัง และการรักษาศีลที่เกี่ยวข้องด้วยทางกาย และทางวาจาที่ประกอบด้วยเมตตาแล้วจะต้องเรียนรู้ และเข้าใจวินัยบัญญัติของบรรพชิตที่เกี่ยวกับทางกาย และทางวาจาอีกด้วย

การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์จะต้องมีความสำรวมระวังกาย และวาจาให้อยู่ในระดับปกติอยู่เสมอ ตลอดจนการรักษาจิตใจให้สงบ สะอาด และสว่าง จึงจะเป็นการสร้างสัมพันธภาพ และสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้เกิดขึ้นแก่พระพุทธศาสนา

Thematic Study Title	: The Interaction Between Monks and Lay People in hammapada Commentary
Student's Name	: Phra Samart Pasanno (Boonrat)
Program of Study	: Sociology
Advisor	: Lt. Jg, Asst. Prof., Dr. Anant chaisamutr
Co-advisor	: Assoc. Prof. Somkiat Tanskun
Academic Year	: B. E. 2552 (2009)

ABSTRACT

The objectives of this thesis paper were as follows: 1) to examining the social interactions; 2) to studying the interactions between the monks and the Lay People as found in the Dharma exegesis; and 3) to analyzing the interactions between the monks and the Lay People as found in the Dhammapada Commentary. As a quantitative study, it, therefore, is conducted by surveying any documents, the Dharma exegesis, Buddhist literatures, papers as well as related articles aforementioned.

The results of research were found as follows :

The social interactions refer to relations among people of more than two parties when one party is an actor and the other party is a reactor to the meanings or any symbols, particularly the language. This is in a form of continual process to connect what learned, and in turn, to accept the ideas, to win favor, to control the situations, and to solve the problems in the society.

The social interactions between the monks and the Lay People refer to the practice of dharma, bodily, orally, and mentally. All this practice aims at staying calm and cool as well as thoroughly well-mannered and gracious. This is, in accordance with the code of monastic disciplines, in particular, when expressed in words. They must be able to preach so tunefully that the moral lessons intended become very agreeable and pleasant to listeners. Also, they are required to have reactions with the Lay People' societies. As mentioned in the Dhammapada Commentary, the practice emphasizes carefulness and observes precepts, both bodily and mentally. The precepts or the rule of

right conducts must go together with kindness. What's more, the monks have to learn and understand the Dharma Exegesis needed for them. This, also, must be observed bodily and mentally.

The social interactions to be observed between the monks and the Lay People underline the carefulness and watchfulness both in physical contacts and utterance. This practice must always be kept in a normal level. Moreover, their mind should keep calm and peaceful, clear and clean as well as luminous. This is strictly pursued and then relationships will be created; in turn, good and desirable image will take place in Buddhism.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จเรียบร้อยลงด้วยดี เพราะได้รับความอนุเคราะห์ช่วยเหลือจาก บุคคลหลายท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ขอเจริญพรขอบคุณ เรือโท. ดร. อนันต์ ใจสมุทรที่ได้รับเป็น อาจารย์ที่ปรึกษา และขอเจริญพรขอบคุณสมเกียรติ ต้นสกุล ที่ได้รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ซึ่งบุคคลทั้งสองได้ให้คำปรึกษาชี้แนะแนวทาง ตรวจสอบ และดูแลแก้ไขในการเขียนวิทยานิพนธ์ เล่มนี้ จึงสำเร็จลงด้วยดี และขอขอบคุณคณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่าน

ขอกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณพระเทพวราจารย์ ผู้ทรงคุณวุฒิศูนย์การศึกษาจังหวัด สุราษฎร์ธานี พระมหาเอกชัย จนฺทสิริ และคณาจารย์ทุกท่านที่ให้การอบรมสั่งสอนให้ความรู้ใน ระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

กราบขอบพระคุณพระมหาชนบ สหายปณฺโณ (ป.ธ.๕) ที่ได้พิสูจน์อักษร จัดเกล้าข้อความ ให้สละสลวยมากยิ่งขึ้น ขอเจริญพรขอบคุณอาจารย์สุวัฒน์ รักขันโท ที่ได้ให้คำแนะนำชี้แนะแนวทางการทำวิทยานิพนธ์ด้วยดีเสมอ

ขอขอบคุณกัลยาณมิตรบัณฑิตศึกษา รุ่นที่ ๒ / ๒๕๕๑ ทุก ๆ ท่านที่คอยให้กำลังใจและให้ความช่วยเหลือต่าง ๆ ขอขอบคุณพระประสิทธิ์ สุขุมโม พระวัฐนันท์ สิรินุโร พระราชัน จิตเปโม พระมหาปริมาตร ปริบุญโณ และพระมหารังสรรค์ วีระวฑฺฒโน ขอขอบคุณ คุณไพฑูรย์ ทองปาน ที่ได้สนับสนุนช่วยเหลือการเดินทางในการค้นหาเอกสาร อาจารย์บุญรัตน์ คุรุทอง และคุณศรายุทธ เพชรหนู ที่คอยให้กำลังใจ ขอขอบคุณและอนุโมทนาทุกท่านที่มีส่วนร่วมช่วยเหลือข้าพเจ้าในการ ดำรงชีวิตเพศบรรพชิตตลอดมา

บุญกุศลคุณงามความดีและคุณประโยชน์อันได้อันพึงมี ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ข้าพเจ้าขออน้อมบูชาคุณแด่พระพุทธศาสนา เพื่อเป็นแสงสว่างแห่งความพ้นทุกข์ของมนุษยชาติต่อไป และขอบูชาคุณอุปัชฌาย์ อาจารย์ คุณพ่อแสง และคุณแม่วรรณา บุญรัตน์ ผู้ให้กำเนิดแก่ข้าพเจ้า ตลอดถึงญาติพี่น้อง และปวงชนทั้งหลายที่ได้ให้ความช่วยเหลือและให้กำลังใจด้วยดี ข้าพเจ้าขอขอบคุณด้วยความจริงใจและด้วยความเคารพอย่างสูง

ขอสัพพมงคลทั้งปวงจงเป็นบ่วงคล้องใจและกายให้ท่านทั้งหลายเหล่านั้น จงประสบผลสำเร็จในการดำเนินชีวิต การงาน และการรู้แจ้งธรรมตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในปัจจุบัน เทอญ

สารบัญย่อ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยได้ใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา มหามกุฏราชวิทยาลัย (๕๑ เล่ม) ฉบับภาษาไทย พ.ศ. ๒๕๒๕ และคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหา-
มกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์ครั้งที่ ๑๗ พ.ศ. ๒๕๔๑ การศึกษาค้นคว้าวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยใช้ชื่อย่อ และ
คำเต็ม ชื่อของพระคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และอรรถกถาธรรมบท ดังต่อไปนี้

คำย่อ	คำเต็ม		
พระสุตตันตปิฎก			
ที.ปา.	สุตตนตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคค
ม.มู.	สุตตนตปิฎก	มขุฉิมนิกาย	มูลปณณาสก
อง.จตุกก.	สุตตนตปิฎก	องคุตตรนิกาย	จตุกกนิปาต
อง.ปญจก.	สุตตนตปิฎก	องคุตตรนิกาย	ปญจกนิปาต
อง.ทสก.	สุตตนตปิฎก	องคุตตรนิกาย	ทสกนิปาต
อรรถกถา			
ที.ปา.อ.	สุตตนตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคค
วิสุทฺธิ.	วิสุทฺธิมคฺคปกรณ		
มิลินท.	มิลินทปญฺหกรณ		
อรรถกถาธรรมบท (ภาษาไทย)			
ช.ธ.อ. (ภาค ๑-๘)	ชุตฺตทกนิกาย	ธมฺมปทฺฐจกธา	

สำหรับการอ้างตัวเลขที่อยู่หลักคำย่อของคัมภีร์มี ๒ แบบ ได้แก่

๑. แบบเลข ๓ ตอน คือ ชื่อคัมภีร์ เล่ม/ชื่อ/หน้า ตัวอย่างเช่น อง.จตุกก.๒๒/๕๕/๑๔๖
หมายถึง สุตตนตปิฎก องคุตตรนิกาย จตุกกนิปาต เล่มที่ ๒๒/ชื่อที่ ๕๕/หน้าที่ ๑๔๖ สำหรับอ้าง
พระไตรปิฎก

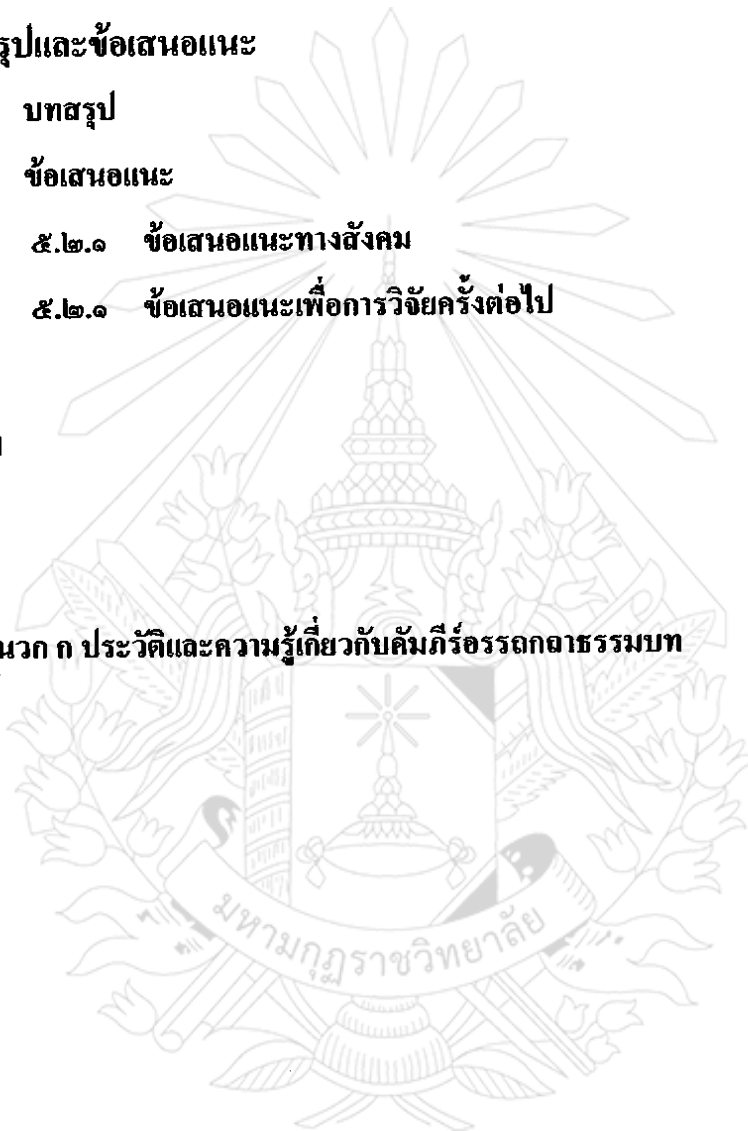
๒. แบบ ๒ ตอน คือ เล่ม/หน้า เช่น ช.ธ.อ. ๑/๑๖๕. หมายถึง อรรถกถา คัมภีร์สุตตนตปิฎก ชุต-
ตทกนิกาย ธมฺมปทฺฐจกธา เล่มที่ ๑/หน้าที่ ๑๖๕ สำหรับคัมภีร์อรรถกถา

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
สารบัญคำย่อ	ซ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย	๕
๑.๕ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๖
๑.๗ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๖
บทที่ ๒ การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม	๑๐
๒.๑ การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั่วไป	๑๐
๒.๒ ทฤษฎีเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม	๑๖
๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม	๒๕
บทที่ ๓ การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา	๓๓
๓.๑ คำสอนเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั่วไป	๓๓
๓.๒ คำสอนเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของบรรพชิต	๓๘
๓.๓ คำสอนเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของคฤหัสถ์	๔๔

	๗
บทที่ ๔ วิเคราะห์การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท	๖๑
๔.๑ วิเคราะห์การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั่วไป	๖๑
๔.๒ วิเคราะห์การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท	๖๖
บทที่ ๕ บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๘๘
๕.๑ บทสรุป	๘๘
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๙๒
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะทางสังคม	๙๒
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป	๙๓
บรรณานุกรม	๙๔
ภาคผนวก	๙๕
ภาคผนวก ก ประวัติและความรู้เกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท	๑๐๐
ประวัติผู้วิจัย	๑๑๐

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การดำรงชีวิตของมนุษย์ในสังคมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สิ่งหนึ่งที่ขาดมิได้ ก็คือ การปฏิสัมพันธ์ต่อกันทางบวก และทางลบ บางสถานการณ์มนุษย์สามารถที่จะปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นได้อย่างถูกต้องไม่มีโทษภัย แต่บางสถานการณ์ก็เกิดความไม่เข้าใจต่อกันในการติดต่อสื่อสาร เพราะการเรียนรู้ รับรู้และประสบการณ์ของบุคคลแตกต่างกัน จนนำไปสู่ความขัดแย้ง เข้าทำกัน ทำลายด้วยความโกรธแค้น ความเกลียด และความพยาบาท จนมีคำกล่าวที่ว่า “แย่งอาหารกันกิน แย่งถิ่นกันอยู่ แย่งคู่กันนอน” ก็ทำให้ปัญหาต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย แม้กฎกติกา ขนบธรรมเนียม วัฒนธรรมอันดีงาม กฎหมาย ระเบียบแบบแผน บรรทัดฐานทางสังคม ก็ไม่สามารถที่จะจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นได้

นักคิดเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมหลายท่านต่างก็พยายามนำเสนอหลักการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเพื่อแก้ปัญหา และอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบแก่สังคม จอร์จ เฮอร์เบิร์ต มีด (George Herbert Mead) อธิบายว่า การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ที่ได้มีและใช้สัญลักษณ์ร่วมกัน และการรวมกลุ่มทางสังคมเกิดจากการกระทำระหว่างกัน ซึ่งแสดงออกด้วยความตั้งใจ และท่าทางที่แสดงออก โดยเฉพาะ ภาษา ซึ่งเป็นเครื่องกระตุ้นให้อีกบุคคลหนึ่งแสดงได้ตอบสนองความหมายนั้น ๆ^๑ แนวคิดทฤษฎีของนักสังคมวิทยาหลายท่านกล่าวว่า พื้นฐานการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมมี ๓ ประการ คือ ๑) กลุ่มสังคมจะมีการปฏิสัมพันธ์โดยการกระทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ๒) ปฏิสัมพันธ์จะเป็นปฏิสัมพันธ์ทั้ง ๓ ทาง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางจิตใจ ๓) กิจกรรมต่าง ๆ ที่ผ่านการมีปฏิสัมพันธ์นี้จะก่อให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกขึ้น^๒

บรรพชิตกับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนามีการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ที่ก่อให้เกิดปัญหาที่รุนแรงอย่างมาก จนสร้างความเสื่อมเสียและทำลายภาพลักษณ์แก่พระพุทธศาสนา เช่น ปัญหาเงินบริจาคน ปัญหาที่เกี่ยวกับการมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อกัน ปัญหาการ

---

^๑อนันต์ ใจสมุทร และ สมมาส เส็งสุข, การพัฒนาชุมชน, (สุราษฎร์ธานี : มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี, ๒๕๕๐), หน้า ๗๕-๗๖.

^๒กาญจนา ไชยพันธุ์, กระบวนการกลุ่ม, (กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๕๘), หน้า ๒๖-๒๗.

ได้ตอบด้วยการทำร้าย พุคฺร้าย คิคร้ายต่อกัน ปัญหาการไม่เคารพนับถือต่อกัน และปัญหาเกี่ยวกับ กามารมณ์ เป็นต้น เมื่อรวมปัญหาทั้งหมดแล้ว จะเหลืออยู่ ๒ ประเด็น คือ ๑ ปัญหาความร้ายต่อกัน และ ๒ ปัญหาความความใคร่ ซึ่งชาวพุทธจะได้ยิน ได้เห็นและได้รับรู้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจากสื่อต่าง ๆ เมื่อเกิดเหตุการณ์ลักษณะนี้ขึ้นชาวพุทธจะมีอารมณ์ความรู้สึกโกรธเคือง เคียดแค้น ชิงชัง และลงโทษ ต่อผู้หนึ่งด้วยการคบตี คุด่า สาปแช่งต่าง ๆ นานา และนับวันปัญหาเหล่านี้ยิ่งเพิ่มความรุนแรงมากยิ่งขึ้น ทุก ๆ วัน

พระพุทธศาสนามีคำสอนที่เกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ ซึ่งมาในคัมภีร์พระไตรปิฎก ที่มณฑล ปาฐกวรรค ว่า การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลทั้ง ๖ ประเภท (ทิส ๖) ซึ่งเป็นการถ้อยทีถ้อยอาศัยต่อกันทุกฝ่ายซึ่งจัดไว้เป็นคู่ ๆ เช่น มารดาบิดากับบุตรธิดา อาจารย์กับศิษย์ สามีกับภรรยา มิตรกับมิตร นายจ้างกับลูกจ้าง บรรพชิตกับคฤหัสถ์ และมีคำสอนอื่น ๆ อีกมาก

การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบทได้มาจากพระ คำรัสของพระพุทธองค์ และพระพุทธโฆษาจารย์ซึ่งท่านแปลคัมภีร์มาจากภาษาสิงหลมาเป็นภาษา บาลี และถูกแปลมาเป็นภาษาไทยในยุคต่อมา คนไทยพุทธจึงให้ความสำคัญแก่คัมภีร์นี้มากและถูก นำมาเป็นแบบเรียนในหมู่ชาวพุทธทั้งหลายด้วย อรรถกถาธรรมบท ซึ่งเป็นคัมภีร์หนึ่งในทาง พระพุทธศาสนาที่สำคัญ เพราะได้กล่าวถึงการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของบรรพชิตกับคฤหัสถ์ทั้ง ทางกาย ทางวาจาและใจ ให้มีความสรวรรอบคอบ โดยการประพฤติธรรมให้สุจริต ละการ ประพฤติธรรมทุจริต อรรถกถาธรรม ภาค ๖ เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์ พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า

“พึงรักษาความกำเริบทางกาย พึงเป็นผู้สรวรรวมทางกาย พึงละกายทุจริต ประพฤติสุจริตทางกาย พึงรักษาความกำเริบทางวาจา พึงเป็นผู้สรวรรวมทางวาจา พึง ละวจีทุจริต ประพฤติสุจริตทางวาจา พึงรักษาความกำเริบทางใจ พึงเป็นผู้สรวรรวม ทางใจ พึงละมโนทุจริต แล้วประพฤติสุจริตทางใจ ชีรชนทั้งหลายสรวรรวมกาย สรวรรวมวาจา สรวรรวมใจ ชีรชนเหล่านั้นชื่อว่าสรวรรอบคอบดีแล้ว。”^๔

งานวิจัยเรื่องการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท มีน้อยและ ไม่ค่อยมีผู้วิจัยท่านใดได้กระทำไว้ ส่วนใหญ่จะศึกษาในแง่ของบทบาทของบุคคลมากกว่า ดังนั้น ผู้วิจัย มีความสนใจและมุ่งเน้นที่จะศึกษาวิเคราะห์การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม และแนวทางการ

^๔กรมการศาสนา, พระไตรปิฎกฉบับประชาชน ตอนว่าด้วยพระสูตร, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕๘.

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท โดยเฉพาะพฤติกรรมทางกายและทางวาจา ซึ่งเป็นพฤติกรรมทางสัญลักษณ์ที่บรรพชิตกับคฤหัสถ์สามารถจะเข้าใจได้ และใช้ในการดำเนินชีวิต และปฏิบัติต่อกันได้อย่างถูกต้อง เพื่อรักษาสัมพันธ์ภาพที่ดี อันนำไปสู่ซึ่งอานิสงส์อันยิ่งใหญ่ในการรักษาภาพลักษณ์ที่ดีแก่พระพุทธศาสนาต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาเรื่องการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาเรื่องการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์เรื่องการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงพรรณนาวิเคราะห์ แบบศึกษาเอกสาร โดยผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยซึ่งมุ่งเน้นประเด็นศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก (๘๑ เล่ม) อรรถกถา และอรรถกถาธรรมบทฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕ ตลอดจนวรรณกรรม บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยมีขอบเขตทางเนื้อหา คือ ทางสังคมวิทยา จิตวิทยาสังคม และสังคมวิทยาตามแนวพุทธ ดังนี้

๑.๓.๑ ศึกษาทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั่วไป โดยมุ่งการศึกษาไว้ดังนี้

- ๑) ศึกษาการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั่วไป
- ๒) ศึกษาทฤษฎีเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม
- ๓) ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

๑.๓.๒ ศึกษาคำสอนเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยมุ่งการศึกษาไว้ดังนี้

- ๑) ศึกษาคำสอนเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั่วไป
- ๒) ศึกษาคำสอนเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของบรรพชิต
- ๓) ศึกษาคำสอนเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของคฤหัสถ์

๑.๓.๓ วิเคราะห์การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท โดยมุ่งการศึกษาไว้ ๓ ประเด็นดังนี้

- ๑) วิเคราะห์การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ทั่วไป

- ๒) วิเคราะห์การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของบรรพชิต
๓) วิเคราะห์การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของคฤหัสถ์

๑.๔ วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยนี้ จะดำเนินการวิจัยโดยการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารเป็นหลัก โดยมีขั้นตอนและวิธีการในการดำเนินการวิจัย ดังต่อไปนี้

๑.๔.๑ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเอกสารชั้นปฐมภูมิจากคัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา (๕๑ เล่ม) พ.ศ. ๒๕๒๕ และอรรถกถาธรรมบท(๘ เล่ม) ฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย พิมพ์ครั้งที่ ๑๗ พ.ศ. ๒๕๔๑ และรวบรวมเอกสารชั้นทุติยภูมิจาก วรรณกรรม หนังสือ บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๒ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับ ทฤษฎี แนวคิด และการกระทำระหว่างกันและการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม จากหนังสือ บทความ และเอกสารต่าง ๆ

๑.๔.๓ นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎี เกี่ยวกับการกระทำระหว่างกันและการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั่วไป และคำสอนเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนาและในอรรถกถาธรรมบท รวมทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาวิเคราะห์ตีความแล้วรวบรวมเรียบเรียงนำเสนอผลการวิจัย

๑.๕ เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ทำการค้นคว้า และประมวลความจาก เอกสาร และงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับ การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท ได้มีผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาและ ผู้วิจัยที่ศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ซึ่งสามารถนำมาช่วยเสริมความรู้ในเรื่องที่ผู้วิจัยจะศึกษาได้ และ ช่วยให้งานวิจัยเล่มนี้มีความสมบูรณ์มากขึ้น ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑.๕.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตภาโณ) ในหนังสือเล่มนี้ เรื่องนิเทศธรรม ได้ขยายหลักธรรมในหนังสือนวโกวาท คุณสมบัติ หลักการปฏิบัติหน้าที่ของบรรพชิตกับคฤหัสถ์ตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนา เช่น ทิส ๖ หลักสังคหวัตถุ หลักจตุปาริสุทธิศีล หลักกถาวัตถุ หลักการ แสดงธรรม หลักอบายมุข และหลักกุศลกรรมบถ เป็นต้น^๕

^๕พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตภาโณ), นิเทศธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ธีรพงษ์การพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๒๒.

พระศาสนโสภณ (แจ่ม จตุตสฺสโล) ในหนังสือเล่มนี้ เรื่องธรรมสมบัติ ได้หยิบยกพระพุทฺธพจน์ และเนื้อความที่ระบุไว้ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท นำมาแปล และอธิบายความเพิ่มเติม ในบางข้อเพิ่มเติมที่ผู้เป็นชาวพุทธ และผู้อ่านควรรู้ ควรเข้าใจ และเป็นคู่มือสำหรับการเล่าเรียนศึกษา ของชาวพุทธทั้งหลายด้วย^๖

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ในหนังสือเล่มนี้ เรื่องธรรมบุญชีวิต ได้ประมวลหลักธรรมการดำเนินชีวิตทั่วไปเพื่อความดีงาม และมาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ เพื่อเป็นเกณฑ์ตรวจสอบเบื้องต้นสำหรับการดำเนินชีวิตของตน ก้าวสู่สมบัติและข้อปฏิบัติต่าง ๆ ของชาวพุทธ เช่น ภิกขุวินัย คือ วินัยของพระภิกษุสงฆ์ และคิหิวินัย คือ วินัยของคฤหัสถ์ หรือแบบแผนการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนซึ่งกล่าวไว้ โดยหลักการตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น^๗

คณาจารย์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในหนังสือเล่มนี้ เรื่องมนุษย์กับสังคมได้กล่าวถึง การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั่วไป เช่น ความหมายปฏิสัมพันธ์ ความสำคัญของการปฏิสัมพันธ์ ทฤษฎีการปฏิสัมพันธ์ รูปแบบการปฏิสัมพันธ์ ระดับการปฏิสัมพันธ์ การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมตามแนวบรรทัดฐาน ประโยชน์ของการปฏิสัมพันธ์ และได้กล่าวถึงด้านการปฏิสัมพันธ์ในทางพระพุทธศาสนาว่ามี ๓ ประการ คือ ๑) การปฏิสัมพันธ์ที่แสดงออกทางกาย ๒) การปฏิสัมพันธ์ที่แสดงออกทางวาจา ๓) การปฏิสัมพันธ์ที่แสดงออกทางใจ^๘

จ่านง อดิวัฒนสิทธิ์ ในหนังสือเล่มนี้ เรื่องสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ ได้ให้ความรู้วิชาการการศึกษาเฉพาะในเนื้อหาที่สัมพันธ์กับสังคมวิทยาเป็นหลักใหญ่ วิธีการศึกษาสังคมวิทยาวิเคราะห์ทฤษฎีหลัก แนวคิด ทางสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ และอื่น ๆ เป็นต้น^๙

สุเทพ สุนทรเกษม ในหนังสือเรื่องสังคมวิทยาร่วมสมัย ได้ให้ความรู้พื้นฐานทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ความเข้าใจเกี่ยวกับทฤษฎีแนวคิดพื้นฐาน ต่าง ๆ ทางสังคมวิทยาของนักคิดเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์คนสำคัญมากมาย เช่น แมกซ์ เวเบอร์ จอร์จ เฮอร์เบิร์ต มิด เซลลอล

^๖พระศาสนโสภณ (แจ่ม จตุตสฺสโล), ธรรมสมบัติ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๑๐.

^๗พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมบุญชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๖๗.

^๘คณาจารย์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มนุษย์กับสังคม, (กรุงเทพมหานคร : นวสาส์นการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๘๐.

^๙จ่านง อดิวัฒนสิทธิ์, สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์, กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔, หน้า ๑๑๒

สไตรเกอร์ คูลีย์ เฮอร์เบิร์ต บลูเมอร์ ทาคอตต พาสันส์ เฮอร์วิง ก๊อฟมัน และคนอื่น ๆ เป็นต้น และพัฒนาการทางปัญญาร่วมสมัยที่สำคัญ^{๑๑}

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ในหนังสือทฤษฎีสังคมวิทยา เนื้อหาและแนวการใช้ประโยชน์เบื้องต้น ได้ให้ความรู้เกี่ยวกับทฤษฎีหลักแนวคิดทางสังคมวิทยา และเนื้อหาวิชาการในการใช้ประโยชน์เบื้องต้น รวมถึงคำศัพท์ทางสังคมวิทยาต่าง ๆ เป็นต้น^{๑๒}

พิศวง ธรรมพันทา ในหนังสือเรื่องสังคมวิทยาเบื้องต้น เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ ให้ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับสังคมเบื้องต้นใน ความหมาย ขอบข่ายวิชาสังคมวิทยา การจัดระเบียบสังคม การจัดลำดับขั้นทางสังคม การปะทะสังสรรค์ทางสังคม สังคมกรรม สถานะบันทางสังคม วัฒนธรรม และอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับสังคม

๑.๕.๒ วิทยานิพนธ์และงานวิจัย

นิรุทธ์ วัระนิเน็ง ได้ศึกษาวิเคราะห์การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชาวไทยพุทธกับชาวไทยมุสลิมในอำเภอเรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส ผลการวิจัยพบว่า ลักษณะของการเกิดปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชาวไทยพุทธกับชาวไทยมุสลิมในอำเภอเรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส มี ๖ ด้าน คือ ๑) ด้านการบริโภคอาหาร ๒) ด้านการแต่งกาย ๓) ด้านที่อยู่อาศัย ๔) ด้านภาษา ๕) ด้านประเพณี และ ๖) ด้านการศึกษา^{๑๓}

พระมหาชัยวัฒน์ อภิญาณจารี (สิงห์โงน) ได้ศึกษาวิเคราะห์บทบาทของนางวิสาขามหาอุบาสิกาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า ประวัติชีวิตของนางวิสาขามหาอุบาสิกาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๒ ด้าน คือ ๑. ด้านทางสังคม ๒. ด้านเป็นพุทธศาสนิกชน ดังนั้น ผู้หญิงทั้งหลายไม่ว่าในปัจจุบันหรืออนาคต ควรจะได้นำเอาคุณธรรมบางประการของนางสาขามาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ เช่น หลักของการอยู่ครองเรือนที่นางวิสาขามหาอุบาสิกาเคยปฏิบัติคือครอบครัวและสังคมตลอดจนการเป็นอุบาสิกาที่ยึดมั่นในพระรัตนตรัยซึ่งจะเห็นได้จากการปฏิบัติตนต่อ

^{๑๑}สุเทพ สุนทรเกษม ร.บ., สังคมวิทยาร่วมสมัย, (เชียงใหม่ : โกลบอลวิชั่น, ๒๕๔๐), หน้า ๘๐.

^{๑๒}สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ทฤษฎีสังคมวิทยาเนื้อหาและแนวการใช้ประโยชน์เบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๐๑.

^{๑๓}นิรุทธ์ วัระนิเน็ง, “การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชาวไทยพุทธกับชาวไทยมุสลิมในอำเภอเรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยรามคำแหง), ๒๕๔๕, หน้า ๘๔.

พระพุทธศาสนา ได้ศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาเรียบเรียงวิเคราะห์ และนำเสนอผลการวิจัย^{๓๓}

พระมหาสุชนา โรจนญาโณ (ยาสุกแสง) ได้ศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระมหาโมคคัลลานเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า ประวัติและความเป็นมาของพระมหาโมคคัลลานะ ตั้งแต่ชาติกาลจนถึงปรินิพพาน พร้อมทั้งคุณสมบัติเฉพาะตัวของท่าน เช่น การมีฤทธิ์เป็นต้น และวิธีการของพระมหาโมคคัลลานะในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตลอดถึงความสัมพันธ์ระหว่างท่านกับบุคคลต่าง ๆ ซึ่งผู้วิจัยจะได้สรุปสาระสำคัญออกเป็น ๓ ด้าน คือ ๑. ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ๒. ด้านความสัมพันธ์กับบุคคลต่าง ๆ และ ๓. ด้านการรักษาพระธรรมวินัย ได้ศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาเรียบเรียงวิเคราะห์ และนำเสนอผลการวิจัย^{๓๔}

พระกิตติศักดิ์ ยโสธร (แก้วเหลา) ได้ศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระสารีบุตรเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า ประวัติของพระสารีบุตรเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เริ่มจากความเป็นมาตั้งแต่ต้น จนถึงนิพพานนั้น ปรากฏว่าท่านได้มีความสัมพันธ์กับบุคคลต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก พอสรุปได้ ๓ ด้าน คือ ๑ ด้านความสัมพันธ์กับบุคคลสำคัญ ๒ ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และ ๓ บทบาทในการรักษาพระสัทธรรมให้คงอยู่ ได้ศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาเรียบเรียงวิเคราะห์ และนำเสนอผลการวิจัย^{๓๕}

พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๘, M.A., Ph.D.) ได้ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระคาถาธรรมบท ขมกวรรค-ชราวรรค ๑๕๖ พระคาถา เล่ม ๑ งานวิจัยนี้ได้ศึกษาวิเคราะห์และอธิบายพระคาถาธรรม

^{๓๓}พระมหาชัยวัฒน์ อภิญาณจารี (สิงห์โงน), “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของนางวิสาขา มหาอุบาสิกาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๑, หน้า ๑๗๗.

^{๓๔}พระมหาสุชนา โรจนญาโณ (ยาสุกแสง), “การศึกษามบทบาทของพระมหาโมคคัลลานเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๗, หน้า ๑๔๕.

^{๓๕}พระกิตติศักดิ์ ยโสธร (แก้วเหลา), “การศึกษามบทบาทของพระสารีบุตรเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๕, หน้า ๑๒๒.

บทตั้งแต่ ขมกวรรค-ชราวรรค ๑๕๖ พระคาถารวบรวมประวัติอรรถกถาธรรมบทของภาษาต่าง ๆ สรุปลงสถานที่ศรีสพระคาถาและผลการปฏิบัติตามหลักธรรมต่าง ๆ ที่พุทธบริษัทได้รับ เป็นต้น^๖

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

- ๑.๖.๑ ทำให้ทราบเรื่องการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม
- ๑.๖.๒ ทำให้ทราบเรื่องการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา
- ๑.๖.๓ ทำให้ทราบเรื่องการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท
- ๑.๖.๔ สามารถนำผลวิจัยไปประยุกต์ใช้และเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในปัจจุบัน

๑.๗ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การปฏิสัมพันธ์ หมายถึง การเกี่ยวข้องระหว่างกันทางสังคมของบรรพชิตกับคฤหัสถ์ ตั้งแต่สองคนหรือมากกว่าสองคนขึ้นไปในอรรถกถาธรรมบท

บรรพชิต หมายถึง นักบวชในพระพุทธศาสนาที่มีการบรรพชาอุปสมบทตามพระธรรมวินัยอย่างถูกต้อง มีภิกษุ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี และสิกขมานา ซึ่งเป็นอนาคาริก ผู้ไม่ครองเรือนที่มีการปฏิสัมพันธ์กับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท

คฤหัสถ์ หมายถึง ผู้ครองเรือนทั่วไปที่ไม่ใช่ นักบวช เรียกว่า คฤหัสถ์ ฆราวาส คฤหบดี หรือ คหปตานี ที่ประกาศตนนับถือพระพุทธศาสนาในฐานะอุบาสกอุบาสิกาที่มีการปฏิสัมพันธ์กับบรรพชิตในอรรถกถาธรรมบท

อรรถกถาธรรมบท หมายถึง คัมภีร์อรรถกถาทางพระพุทธศาสนาที่พระพุทธโฆษาจารย์ได้แปลมาจากภาษาสิงหล ปัจจุบันคณะสงฆ์ไทยใช้เป็นแบบศึกษาเล่าเรียนภาษาบาลีประโยค ๑ - ๒ และ ป.ธ. ๓ มีทั้งหมด ๘ ภาค ที่ได้กล่าวถึงการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม และแนวทางส่งเสริมการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท

---

^๖พระธรรม โมลี (สมศักดิ์ อุปสโม.), “งานวิจัยการศึกษาเชิงวิเคราะห์พระคาถาธรรมบท ขมกวรรค-ชราวรรค ๑๕๖ พระคาถา เล่ม ๑”, รายงานการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร), ๒๕๔๕, หน้า ๘๗๑.

บทที่ ๒

การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างมนุษย์มีความจำเป็นและสำคัญในบริบทต่าง ๆ ของการเลือกที่จะกระทำและตอบโต้ระหว่างกันของมนุษย์ เพื่อความเข้าใจอันดีระหว่างกัน ผู้วิจัยได้ศึกษาและนำเสนอความรู้ที่เกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ตามลำดับดังนี้

๒.๑ การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั่วไป

๒.๒ ทฤษฎีเกี่ยวกับการกระทำระหว่างกันและการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการกระทำระหว่างและปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

๒.๑ การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั่วไป

มนุษย์ในสังคมจำเป็นจะต้องเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมเพื่อความเข้าใจในความหมายของสิ่งเหล่านั้น และปฏิบัติได้ถูกต้อง ผู้วิจัยจึงจะนำเสนอการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั่วไป ๔ ประเด็น คือ ความหมาย ความสำคัญ รูปแบบ และ ระดับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ดังนี้

๒.๑.๑ ความหมายการปฏิสัมพันธ์

ความหมายของคำว่า “ปฏิสัมพันธ์” นักคิดหลายคนใช้กันในลักษณะของคำที่แตกต่างกันไป เช่น การตอบโต้ระหว่างกันทางสังคม การกระทำระหว่างกันทางสังคม การปะทะสังสรรค์ทางสังคม และ การติดต่อสื่อสาร ดังนั้น แนวคิดเรื่องการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน จึงมุ่งแสวงหาและอธิบายถึงการกระทำระหว่างกันของบุคคลในสังคม โดยเฉพาะ “พฤติกรรมกรรมการแสดงออกระหว่างกันทางสังคม” มีผู้ให้คำยามไว้ดังนี้

พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาไทย-อังกฤษฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๓๒ ระบุไว้ว่าการปฏิสัมพันธ์ หมายถึง “การกระทำระหว่างกัน คือ กระบวนการใด ๆ ที่ตามที่มีการกระทำของฝ่ายหนึ่งก่อให้เกิดการกระทำหรือความคิดเปลี่ยนแปลงขึ้นในอีกฝ่ายหนึ่ง”^๑

---

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาไทย-อังกฤษ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๓๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๑๕๔.

ณรงค์ เสงี่ยมประชา ให้ความหมายไว้ว่า การปฏิสัมพันธ์ หมายถึง สภาวะที่มนุษย์ตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปได้มีการกระทำต่อกันเพื่อให้เกิดผลตามจุดมุ่งหมาย^๒

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ให้ความหมายไว้ว่า การกระทำระหว่างกันทางสังคม หมายถึง การกระทำของบุคคลที่มีผลอย่างใดอย่างหนึ่งต่อ ความคิดและการกระทำ ของบุคคลอีกคนหนึ่ง และกล่าวอีกว่า นักสังคมวิทยาชอบเรียกว่า การสื่อสาร แทนการใช้คำว่า การกระทำระหว่างกันทางสัญลักษณ์ ในภาษาไทยคดีการกระทำระหว่างกัน จะไม่ชัดเจนเท่าไรนัก แต่ก็พอสื่อความหมายได้เพราะเป็นคำไทย หากจะใช้การปะทะสังสรรค์นิยม หรือการปฏิสัมพันธ์นิยมหรือคำภาษาแขกอื่น ๆ คงจะต้องตีความหรือแปลไทยเป็นไทยกันอีก”

อำนาจ อติวัฒน์สิทธิ์ ให้ความหมายไว้ว่า ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม คือ กลุ่มบุคคลที่รวมตัวกัน มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันอย่างเต็มไปด้าย ความหมายและความเข้าใจ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เช่น ผ่านสัญลักษณ์ต่าง ๆ^๔

อเนก คงขุนทด ให้ความหมายไว้ว่า ปฏิสัมพันธ์ หมายถึง พฤติกรรมการแสดงออกของบุคคลในสังคมซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับผู้อื่นอาจจะโดยตรงหรือโดยอ้อมก็ได้ ทำไปภายใต้บรรทัดฐานของสังคมมีจุดมุ่งหมายให้ความหมายของผู้อื่นสามารถเข้าใจได้ ตอบสนองได้การกระทำที่บุคคลหรือกลุ่มแสดงออกต่อกัน^๕

โธมัส ดับลิวิ กรีน ให้ความหมายไว้ว่า ปฏิสัมพันธ์ หมายถึง ความเกี่ยวข้องต่อกันซึ่งแต่ละบุคคลหรือมีต่อผู้อื่น เพื่อพยายามแก้ปัญหาและร่วมมือต่อสู้ให้บรรลุเป้าหมาย^๖

การปฏิสัมพันธ์ จึงหมายถึง ความเกี่ยวข้องระหว่างกันทางสังคมของบุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป ที่มีอิทธิพลต่อกันซึ่งอยู่ในรูปของกระบวนการทั้ง โดยตรงและโดยอ้อม ตอบสนองความต้องการ

^๒ณรงค์ เสงี่ยมประชา, มนุษย์กับสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โอ เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๒๓.

^๓สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ทฤษฎีสังคมวิทยา : เนื้อหาและแนวการใช้ประโยชน์เบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒๒-๑๒๓.

^๔อำนาจ อติวัฒน์สิทธิ์, สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓.

^๕อเนก คงขุนทด, เอกสารประกอบการเรียน วิชาสังคมวิทยาเบื้องต้น, (สุราษฎร์ธานี : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), (อัครดำเนิน).

^๖สุพิศวง ธรรมพันทา, มนุษย์กับสังคม, (กรุงเทพมหานคร : ภูมิไทย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๕

ของบุคคลและสังคม ที่ก่อให้เกิดความเข้าใจอันดีต่อกัน เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมาย และเพื่อพยายาม
แก้ปัญหาที่เกิดขึ้น

การกระทำระหว่างกันและการตอบโต้เชิงสัญลักษณ์เป็นทฤษฎีทางสังคมวิทยา และ
จิตวิทยาสังคม ได้อธิบายถึงพฤติกรรมของบุคคลในสังคมที่มีพฤติกรรมปฏิสัมพันธ์ในการ
แสดงออกระหว่างกันทั้งโดยตรงและโดยอ้อมมีการใช้ความหมายและบุคคลอื่นสามารถจะเข้าใจ
ความหมายนั้นได้โดยอาศัยสัญลักษณ์ คือ ภาษาและท่าทาง ซึ่งเป็นมรดกทางสังคม ที่ถูกสร้างขึ้น
โดยสังคมเพื่อการปฏิสัมพันธ์กันของบุคคลในสังคมและสามารถจะยกเลิกความหมายนั้นได้
เหมือนกัน ดังนั้น คำว่า “ปฏิสัมพันธ์” จึงมีคำที่ใช้กันในความหมายเดียวกันหลายคำ คือ คำว่า การ
กระทำระหว่างกัน การตอบโต้ระหว่างกัน การติดต่อสื่อสาร และการปะทะสังสรรค์ทางสังคม เป็น
ต้น ซึ่งอาศัยช่องทางการติดต่อที่สำคัญ คือ สัญลักษณ์ นั่นก็คือ ภาษาพูดและภาษาท่าทางนั่นเอง ซึ่ง
สัญลักษณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ ถูกกำหนดความหมายไว้โดยมนุษย์ในสังคม ชุมชนและกลุ่มต่าง ๆ ใน
สังคม

๒.๑.๒ ความสำคัญการปฏิสัมพันธ์

โลกมนุษย์ในปัจจุบันและอนาคต การปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมจะเป็นสัญลักษณ์
ที่สำคัญอย่างมากโดยเฉพาะสื่อสารมวลชนหรือยุคข่าวสาร โทรคมนาคม เช่น โทรศัพท์ เป็นต้น
มนุษย์สามารถที่จะสื่อสารหรือส่งข่าวให้เป็นการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมแก่ญาติสนิทมิตรสหายได้
มิใช่มีการปฏิสัมพันธ์เฉพาะในกลุ่มสังคม ในชุมชน ประเทศหรือต่างประเทศเท่านั้น มนุษย์เรา
สามารถสร้างการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมได้ทั่วทั้งโลกด้วย

ฉะนั้น การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมจึงเป็นสัญลักษณ์หรือเป็นความสำคัญสำหรับกลุ่มสังคม
ชุมชน กลุ่มผลประโยชน์ กลุ่มอิทธิพล กลุ่มพรรคการเมืองทั้งในทวีปและนอกทวีป เป็นต้น
ลักษณะการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมนั้น มีลักษณะการปฏิสัมพันธ์ที่สำคัญดังนี้^๑

๑. การติดต่อกัน กล่าวคือ อาจมาพบปะกัน โดยตรงหรือโดยอ้อมก็ได้ เช่น การ
ติดต่อสื่อสารกันทางสื่ออื่น ๆ ก็ได้

๒. มีจุดมุ่งหมายในการติดต่อกัน เช่น การติดต่อกลุ่มการเมืองหรือกลุ่ม
ผลประโยชน์

๓. ลักษณะของการปฏิสัมพันธ์กัน ส่วนมากมักมีการปฏิสัมพันธ์กันในลักษณะอย่าง
ต่อเนื่องกันเป็นระยะเวลายาวนาน

^๑ณรงค์ เสียงประชา, มนุษย์กับสังคม, อ่างแก้ว, หน้า ๑๒๓.

๔ การปฏิสัมพันธ์กันนั้น จะต้องอาศัยกฎเกณฑ์ กติกา ข้อบังคับ หรือบรรทัดฐานอื่น ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องหรือจัดระเบียบในการปฏิสัมพันธ์กัน

๒.๑.๓ รูปแบบการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

การกระทำระหว่างกันเป็นพฤติกรรมที่บุคคลแสดงออกต่อกันหรือปฏิสัมพันธ์ในสังคมไม่ว่าจะมีเป้าหมายหรือจุดประสงค์ใด ระดับกลุ่มปฐมภูมิ ระดับกลุ่มทุติยภูมิ และกลุ่มตติยภูมิ ล้วนอยู่ในรูปแบบการปฏิสัมพันธ์และมีผลกระทบที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อบุคคลและกลุ่มบุคคลอื่นทั้งสิ้น ซึ่งเราจะเห็นว่ามียู่ ๖ รูปแบบใหญ่ ๆ คือ ความร่วมมือ การแข่งขัน ความขัดแย้ง การประนีประนอม การกลืนกลาย และการเห็นพ้องต้องกัน ซึ่งทั้ง ๖ รูปแบบนี้อาจเกิดจากการปฏิสัมพันธ์โดยตรงหรือโดยอ้อมก็ได้

๑) ความร่วมมือ หมายถึงการกระทำตอบโต้ที่ผู้กระทำมีจุดมุ่งหมายเดียวกัน มีผลประโยชน์ร่วมกัน ความร่วมมืออาจเกิดขึ้นในกลุ่มที่ผู้รู้จักกันเป็นการส่วนตัว เช่น ครอบครัว หรือไม่รู้จักกันเป็นการส่วนตัว เช่น สมาคมพิทักษ์ผู้บริโภคก็ได้ อาจเกิดขึ้นโดยจงใจ เช่น ช่วยกันค้าขายหรือไม่จงใจ เช่น การซื้อการขายของในตลาดก็ได้ โดยถือว่ากิจกรรมนั้นก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ช่วยให้มีการแบ่งงานกันทำเกิดการอยู่รอด เพราะฉะนั้นไม่ว่าการเคารพกฎหมาย การเข้าชั้นเรียน การซื้อขายแลกเปลี่ยน เป็นต้น ถือว่าเป็นความร่วมมือทั้งสิ้น

๒) การแข่งขัน หมายถึง การกระทำตอบโต้ที่เกิดขึ้นเมื่อรางวัลมีจำกัด เราจะได้มาซึ่งรางวัลต่อเมื่อเราแสดงความสามารถเหนือคู่แข่ง อาจเกิดขึ้นในระหว่างผู้ที่เรารู้จักกันเป็นการส่วนตัว เช่น การเลือกหัวหน้าภาควิชา หรือไม่รู้จักรักกันเลย เช่น การสอบเข้ามหาวิทยาลัยก็ได้ แต่พฤติกรรมตอบโต้ที่ดำเนินไปภายใต้กฎเกณฑ์ที่ทั้งสองฝ่ายยอมรับ เช่น การสอบแข่งขัน การประกวดนางงาม การแข่งขันกีฬา เป็นต้น การแข่งขันมักเป็นพฤติกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาสั้น ๆ เพราะถ้ากินระยะเวลาเวลานานจะกลายตัวไปสู่ความสัมพันธ์ในรูปแบบอื่น ๆ เช่น ความขัดแย้ง เป็นต้น ผลที่ตามมาจากการแข่งขัน อาจจะมีทั้งในทางบวกและทางลบ ทางบวก ก็คือ ช่วยกระตุ้นให้คนได้แสดงความสามารถของตนอย่างเต็มที่ สังคมใดที่ให้คุณค่าการแข่งขันสูงมักจะมีประสิทธิภาพสูง ส่วนผลในทางลบ คือ คนจะมีทัศนคติไม่ดีต่อกัน ผู้แพ้จะเสียกำลังใจส่วนใหญ่การทำงานในกลุ่มมักจะส่งเสริมความร่วมมือมากกว่าการแข่งขัน

๓) ความขัดแย้ง หมายถึง การกระทำตอบโต้ที่ฝ่ายหนึ่งต้องการให้ได้มาก ซึ่งสิ่งที่ตนต้องการ โดยการกำจัดหรือทำให้คู่ต่อสู้อ่อนแอลงมักจะมีจุดเริ่มต้นมาจากการแข่งขันก่อน รูปแบบของ

ความขัดแย้งอาจจะเป็นความขัดแย้งเป็นการส่วนตัว ความขัดแย้งระหว่างเพื่อน หรือไม่ใช่ส่วนตัว เช่น ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มนายจ้างกับกลุ่มลูกน้องก็ได้ ส่วนสาเหตุของความขัดแย้งอาจจะเกิดขึ้นจากผลประโยชน์ขัดกัน มีระบบความเชื่อต่างกันหรือความหลงทางวัฒนธรรม เป็นต้น พฤติกรรมที่แสดงถึงความขัดแย้งซึ่งเราสามารถสังเกตเห็นได้ เช่น การทะเลาะวิวาท การประท้วง การจับผิด สงคราม การก่อการร้าย เป็นต้น ผลที่ตามมาจากความขัดแย้งจะมีทั้งด้านบวกและด้านลบ ด้านบวก คือ ความขัดแย้งจะช่วยให้เราทราบถึงปัญหา ซึ่งเท่ากับเป็นจุดเริ่มต้นของการแก้ไขปัญหานั้นเองนอกจากนี้ยังช่วยให้เกิดการรวมกลุ่มในกลุ่มย่อยซึ่งในหน้าที่ประโยชน์อันนี้จะเห็นว่าหลายครั้งที่ความขัดแย้งกับภายนอกได้ถูกสร้างขึ้นเพื่อแก้ปัญหาคความขัดแย้งภายใน สำหรับผลทางลบนั้น ความขัดแย้งทำให้เกิดความแตกแยก การทำลายล้าง ความไม่ร่วมมือ ความตึงเครียด ซึ่งคนจะพยายามหลีกเลี่ยง ไม่อยากให้เกิดขึ้น โดยหันไปใช้วิธีการประนีประนอมแทน

๔) การผสมผสานประนีประนอม หมายถึง การกระทำตอบโต้ที่คนยอมเสียผลประโยชน์บางส่วนของคนเพื่อรักษาส่วนใหญ่ไว้ โดยฝ่ายหนึ่งอาจจะต้องยอมทำตามอีกฝ่ายหนึ่ง แต่เป็นการปรับตัวที่เขายังรักษาเอกลักษณ์ของคนไว้ได้ การผสมผสานนี้อาจจะเห็นในรูปของการอดกลั้นผ่อนปรนหรือการลดความตึงเครียดด้วยการทำกิจกรรมอย่างอื่น เช่น เขียนหนังสือ ทำพิธีกรรม จัดงานเลี้ยง เป็นต้น หรือบางคนอาจจะหาแพะรับบาปมาเป็นทางออกของตน เช่น ถ้าได้รับการกดขี่มากก็หันไประบายออกกับคนที่เขาคำต่อยกว่าตน

๕) การกลืนกลาย หมายถึง การกระทำตอบโต้ที่เกิดขึ้นเมื่อคนต่างวัฒนธรรมมาติดต่อสัมพันธ์ การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมจะเกิดขึ้น คนจะให้และรับวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน ความแตกต่างที่อยู่เดิมหมดไป การกลืนกลายโดยทั่วไปจะมีลักษณะสองทาง คือ มีทั้งให้และทั้งรับ แต่ในบางกรณีอาจอยู่ในลักษณะทางเดียว คือ ฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ให้และอีกฝ่ายเป็นผู้รับ เช่น กระบวนการ Westernization, Americanization เป็นต้น ซึ่งมักเกิดขึ้นในระหว่างกลุ่มที่มีความเจริญต่างกันกลุ่มที่ค้ำกว่าจะเป็นผู้รับมากกว่าให้โดยทั่วไปการกลืนกลายเป็นกระบวนการที่มีลักษณะค่อยเป็นค่อยไปไม่จำเป็นต้องบีบบังคับก็เกิดขึ้น ได้การบีบบังคับอาจทำให้เกิดการต่อต้าน สำหรับผลที่ตามมาจากการกลืนกลาย คือ ความขัดแย้ง เพราะเมื่อคนมีวัฒนธรรมแบบเดียวกัน คิดเหมือนกัน มองอะไรเหมือนกัน มีระบบคุณค่าเดียวกันก็ไม่ว่าจะขัดแย้งเรื่องอะไร แต่บางครั้งคนบางกลุ่มที่มีวัฒนธรรมเดียวกันก็ยังมีขัดแย้งกันอยู่ เช่น ความขัดแย้งระหว่างชนผิวดำกับคนผิวขาวในสหรัฐทั้งนี้สาเหตุอาจเป็นเพราะความแตกต่างทางกายภาพที่มองเห็นได้ซึ่งเป็นตัวกระตุ้นถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชนทั้งสองกลุ่ม ทำให้เกิดความรู้สึกแตกแยกกัน

๖) ความเห็นพ้องต้องกัน เป็นกระบวนการทางสังคมที่คล้ายคลึงกับการร่วมมือ หมายความว่า การตกลงเห็นพ้องกันเป็นเอกฉันท์ เกิดขึ้นเมื่อทั้งสองฝ่ายเผชิญกับการขัดแย้งและต้องการที่จะ

รักษาความสัมพันธ์อันดีไว้อย่างถาวร ความเห็นชอบพร้อมกันเกิดขึ้นในเมื่อความคิดเห็นอันหนึ่งได้แพร่หลายอย่างกว้างขวางและพบอยู่ในบรรดากลุ่มต่าง ๆ ทั้งหมดในสังคม ตัวอย่างเช่น ในประเทศสหรัฐอเมริกาได้เกิดความเห็นพ้องต้องกันที่รัฐบาลควรจะมีโครงการสวัสดิภาพสังคมขึ้น (ซึ่งแสดงให้เห็นชัดเจนถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในคุณธรรมและทัศนคติ เกี่ยวกับปัจเจกบุคคลนิยมและความรับผิดชอบทางสังคม) เมื่อมีความคิดเห็นพ้องต้องกันเกิดขึ้นในเรื่องใด ๆ เรื่องนั้นก็

จะพ้นจากการแข่งขันและแบ่งแยกที่เคยเกิดมาก่อนหน้านั้น^๕

รูปแบบการกระทำตอบโต้ที่กล่าวมานี้ นับเป็นกระบวนการทางสังคม ที่เราพบเห็นได้ทุกแห่งทุกหนในทุกสังคม เพียงแต่ละสังคมใดจะมีสัดส่วนในเรื่องใดมากน้อยกว่ากัน หรือเน้นความสำคัญในเรื่องใดเป็นพิเศษ เช่น สังคมอเมริกันสนับสนุนการแข่งขันเพราะเชื่อว่าเป็นตัวกระตุ้นประสิทธิภาพในการทำงาน หรือรัสเซียพยายามนำความคิดเกี่ยวกับการขัดแย้งทางชนชั้นมากำหนดนโยบายด้านการเมืองการปกครองเป็นต้น สำหรับในสังคมเดียวกันกระบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นในแต่ละกลุ่มก็มีลักษณะแตกต่างกันไป เช่น ปฏิสัมพันธ์ ในครอบครัวจะเห็นในรูปความร่วมมือและการกลืนกลายเป็นสำคัญแต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า จะไม่มีการแข่งขันหรือความขัดแย้งเกิดขึ้นในกลุ่มเพียงแต่ความใกล้ชิด อาจเกิดความขัดแย้งไว้ และหาทางออกในรูปของการผสมผสานประนีประนอมการกระทำตอบโต้ได้นี้ถือเป็นกระบวนการพื้นฐานของโครงสร้างซึ่งจะส่งผลให้เกิดระบบปฏิสัมพันธ์ขึ้นและระบบปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นก็จะย้อนกลับมามีบทบาทในการชี้นำพฤติกรรมการแสดงออกอีก นับเป็นการกระทำระหว่างกันที่มีอิทธิพลซึ่งกันและกัน^๖

รูปแบบการปฏิสัมพันธ์ทั้งหลายที่กล่าวมานั้น เฮอร์เบิร์ต บลูเมอร์ (Herbert Bulmer) ซึ่งเป็นนักทฤษฎีสัญลักษณ์สัมพันธ์คนหนึ่งที่มีบทบาทมากต่อทฤษฎีนี้กล่าวว่าสามารถจะแบ่งความแตกต่างของรูปแบบปฏิสัมพันธ์พื้นฐานออกเป็น ๒ รูปแบบ เป็นสิ่งที่มีความสำคัญ กล่าวคือ

๑. การปฏิสัมพันธ์ที่มีเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งได้แก่การสนทนาโดยใช้ท่าทาง ไม่เกี่ยวกับการคิด และ
๒. การปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ จำเป็นต้องอาศัยกระบวนการทางความคิด^๗ สุภัททา ปิณฑะแพทย์ กล่าวสรุปว่า ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ เป็นทฤษฎีที่กล่าวถึงอิทธิพลของการปฏิสัมพันธ์ในการตีความ หรือการแปลความหมาย ในการสื่อสารมนุษย์มีพฤติกรรมปฏิสัมพันธ์กันสามารถย่อได้ เป็น

^๕ปพาณี ฐิติวัฒนา, สังคมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓), หน้า ๔๕.

^๖จำนง อติวัฒนสิทธิ์ และคณะ, สังคมวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๕๘-๕๙.

^๗สุเทพ สุนทรเกสัช, ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย, (เชียงใหม่ : โกลบอลวิชั่น, ๒๕๔๐), หน้า, ๒๐๔-๒๐๗.

๒ รูปแบบ คือ ๑ ปฏิสัมพันธ์ภายในตัวบุคคล เป็นปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นภายในอินทรีย์ ซึ่งเป็นส่วนที่สร้างเสริมให้บุคคลมีประสบการณ์และและเกิดแนวทางในการแสดงพฤติกรรมของตน การเก็บสะสมข้อมูลต่าง ๆ ทั้งภายนอกและภายในตัวของบุคคลนั้น จะมีกระบวนการที่เกิดขึ้นภายในเป็นปฏิริยาที่ซับซ้อน ที่เป็นผลทำให้แต่ละบุคคลแปลความหมายของการสื่อสารต่าง ๆ ในลักษณะที่อาจจะเหมือนหรือแตกต่างไปจากผู้อื่นก็ได้ ๒ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ๒ คนขึ้นไป อาจจะเป็นบุคคลกับบุคคล บุคคลกับกลุ่มของบุคคล หรือกลุ่มกับกลุ่ม ก็ได้ การปฏิสัมพันธ์กันจึงมีความซับซ้อนมากขึ้น เนื่องจากแต่ละคนมีความแตกต่างกัน เมื่อบุคคลมีปฏิสัมพันธ์กัน จะเริ่มต้นด้วยการแสดงตนเองทำให้บุคคลอื่น ได้รู้จักเป็นส่วนที่ตั้งใจให้ผู้อื่นได้รู้ ในขณะที่เดียวกันก็จะพยายามปกปิดสิ่งไม่ต้องการให้ผู้อื่นรู้เอาไว้เป็นเรื่องส่วนบุคคล^{๑๒}

รูปแบบการปฏิสัมพันธ์ตามแนวคิดทฤษฎีการตอบโต้ทางสัญลักษณ์ หรือทฤษฎีการกระทำระหว่างกันทางสังคม ย่อมจะมีรูปแบบ ๖ ประการ คือ ความร่วมมือ การแข่งขัน ความขัดแย้ง การประนีประนอม การกลืนกลาย และการเห็นพ้องต้องกันที่บุคคลในสังคมจะเข้าไปเกี่ยวข้องหรือผูกพันกันในรูปแบบต่างๆ จำต้องแปลความหมาย จากกระทำของคนอื่น ๆ แต่เมื่ออยู่รูปแบบการปฏิสัมพันธ์แล้วจะเห็นว่า มีเพียง ๒ รูปแบบเท่านั้น คือ รูปแบบที่อาศัยสัญลักษณ์หรือ(กริยาท่าทาง) และรูปแบบที่ไม่ต้องอาศัยสัญลักษณ์(กระบวนการทางความคิด) หรือรูปแบบการปฏิสัมพันธ์ภายในตัวเอง และระหว่างบุคคล ๒ คนขึ้นไป แม้แต่ในบรรพชิตกับคฤหัสถ์ที่มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ก็สามารถจัดลงในรูปแบบการปฏิสัมพันธ์ ๒ รูปแบบ คือ พฤติกรรมที่มองเห็นได้ (รูปธรรม) กับพฤติกรรมที่มองเห็นไม่ได้(นามธรรม) ก็โดยอาศัยผ่านสัญลักษณ์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นความคิดและภาษาท่าทางที่ปรากฏเกิดขึ้นมา

๒.๑.๔ ระดับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

สังคมมนุษย์มีความแตกต่างกัน โดยพิจารณาจำนวนสมาชิก อาณาบริเวณและระบบการปฏิสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคม แชนแดน แสดงแนวโน้มการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและจำแนกสังคมไว้ ๒ ระดับ คือ

๑) การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระดับจุลภาค เป็นสังคมที่มีลักษณะจำกัดด้านจำนวนสมาชิกและอาณาบริเวณจึงเป็นสังคมขนาดเล็ก ระบบการปฏิสัมพันธ์แบบส่วนตัวสร้างความผูกพันต่อกันจนเกิดลักษณะเฉพาะหรือเอกลักษณ์ เช่น ครอบครัว หมู่บ้าน และชุมชนระดับท้องถิ่น ได้แก่ ตำบล อำเภอ จังหวัด

^{๑๒}สุภัททา ปิณฑะแพทย์, “การสื่อสารเพื่อการสร้างมนุษย์สัมพันธ์”,

๒) การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระดับมหภาค เป็นสังคมที่มีจำนวนสมาชิก อาณาเขตและระบบการปฏิสัมพันธ์กว้างขวางและเป็นสากล จึงเป็นสังคมขนาดใหญ่ ได้แก่

๑) การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระดับชาติ พิจารณาจากระบบปฏิสัมพันธ์และเขตพื้นที่ทางรัฐศาสตร์ เช่น ประเทศไทย สหราชอาณาจักร เป็นต้น

๒) การปฏิสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระดับโลกพิจารณาจาก ๒ ประเด็น คือ ๑ ระบบการปฏิสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีหลักการและผลประโยชน์ร่วมระหว่างรัฐ และ ๒ ระบบการปฏิสัมพันธ์ทางการเมืองที่มีอุดมการณ์ที่สอดคล้องกัน เช่น กลุ่มประชาธิปไตยและกลุ่มสาธารณรัฐสังคมนิยมหรือคอมมิวนิสต์

๓) ระบบการปฏิสัมพันธ์ทางลัทธิหรือศาสนาที่จำแนกกลุ่มลัทธิและศาสนาได้หลายกลุ่ม เช่น พุทธศาสนิกชน คริสต์ศาสนิกชน และอิสลามิกชน เป็นต้น

๔) ระบบการปฏิสัมพันธ์ของชาวโลกกับดวงดาวอื่นในจักรวาล ในศหัสวรรษต่อไปจะเกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างโลกกับดาวอื่น เพราะความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีอวกาศในปัจจุบันและอนาคตของชาวโลกที่เชื่อมสู่จักรวาลอย่างชัดเจน^{๑๑}

ระดับการปฏิสัมพันธ์ทั้ง ๒ ระดับ คือ ระดับจุลภาคกับระดับมหภาคเป็นการปฏิสัมพันธ์ในลักษณะของการสื่อสารความหมายต่อกันและแปลความหมายดังกล่าวจนได้ตอบกันอย่างถูกต้อง เพราะสัญลักษณ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นนั่นเอง

๒.๒ ทฤษฎีเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

การปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันระหว่างบุคคลในสังคมสังคมนั้น เป็นความต้องการของมนุษย์ในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันเพื่อความอยู่รอด เพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นหรือเพื่อความเข้าใจอันดีต่อกันของมนุษย์ ดังนั้น การกระทำและได้ตอบของบุคคลจึงมีความสำคัญต่อความต้องการพื้นฐานของตนเอง ผู้วิจัยจึงได้นำทฤษฎีการกระทำระหว่างกันและทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ของนักคิดต่าง ๆ เพื่อความเข้าใจในบริบททางสังคมมนุษย์มากขึ้น ต่อไปนี้

๒.๒.๑ ทฤษฎีการปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ของ จอร์จ เฮอร์เบิร์ต เมด

ทฤษฎีการปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ จอร์จ เฮอร์เบิร์ต เมด (George Herbert Mead ค.ศ. ๑๘๖๓-๑๙๓๑) เป็นทฤษฎีหลักของสังคมวิทยา ทฤษฎีนี้เริ่มด้วยความคิดเรื่องการกระทำระหว่างกันและสัญลักษณ์ซึ่งเป็นหัวใจแล้วจึงขยายวงออกไปถึงมนุษย์แต่ละคน ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมและสภาพของสังคมมนุษย์ ทฤษฎีนี้นับเป็นทฤษฎีประเภทจุลภาค เพราะให้

^{๑๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

ความสำคัญต่อมนุษย์แต่ละคน ทฤษฎีนี้เข้ามาช่วยให้ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ (จิตใจตัวตน หรืออิตตาบุคลิกภาพ) และสังคมครบถ้วนสมบูรณ์มากขึ้น

การกระทำระหว่างกันด้วยสัญลักษณ์ สิ่งที่ควรทำความเข้าใจเบื้องต้น คือ การกระทำระหว่างกันทางสังคมและการกระทำระหว่างกันด้วยสัญลักษณ์ การกระทำระหว่างกันทางสังคม หมายถึง การกระทำของบุคคลที่มีผลอย่างหนึ่งต่อความคิดหรือการกระทำของบุคคลอีกคนหนึ่งไม่ว่าการกระทำนั้นจะเป็นไปในทิศทางเดียวกัน เช่น การโฆษณาสินค้าในโทรทัศน์ เป็นต้น

นอกจากนั้น นักสังคมวิทยายังได้แบ่งแยกการกระทำระหว่างกันเชิงสัญลักษณ์ ออกจากการกระทำระหว่างกันทางพฤติกรรม โดยการกระทำระหว่างกันเชิงสัญลักษณ์มีการถ่ายทอดความคิดด้วย ส่วนการกระทำระหว่างกันทางพฤติกรรมไม่มีการถ่ายทอดความคิด การเข้าใจกันระหว่างคู่สัมพันธ์จะอาศัยพฤติกรรมที่แสดง เท่านั้น การกระทำระหว่างกันทางพฤติกรรมเป็นการกระทำระหว่างกันของสัตว์โลกโดยทั่วไป ในขณะที่การกระทำระหว่างกันเชิงสัญลักษณ์ เป็นของมนุษย์แต่สำหรับมนุษย์จะใช้การกระทำระหว่างกันทั้งสองอย่างผสมกันในการเข้าใจกัน คือ อาศัยพฤติกรรมที่แสดงออกเป็นสื่อในการรู้ความหมายของคู่สัมพันธ์ เนื่องจากการกระทำระหว่างกันทางสัญลักษณ์ต้องมีการสื่อความคิดกันเช่นนี้ จึงทำให้นักสังคมวิทยาใช้คำนี้กับคำว่า การสื่อสารแทนกันอยู่เสมอ ถือว่ามีความหมายเหมือนกัน ซึ่งบางทีก่อให้เกิดปัญหาได้เหมือนกัน เพราะความหมายของการกระทำระหว่างกันเชิงสัญลักษณ์ เช่น เมื่อใช้คำว่า การสื่อสารกับกรณีนักสิ่งแวดล้อมปฏิบัติการล้างกระเปาะผู้โดยสารรถเมล์หรือกรณีกองทหารบุกเข้าโจมตีศัตรู แทนที่จะใช้คำว่า การกระทำระหว่างกันเชิงสัญลักษณ์^{๑๔}

จอร์จ เฮอร์เบิร์ต มิด นักทฤษฎีชาวอเมริกัน เป็นผู้วางรากฐานของทฤษฎีการกระทำระหว่างกันและทฤษฎีบทบาท โดยได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดของ จอร์จ ซิมเมล อีกทีหนึ่ง แนวคิดของทฤษฎีการกระทำระหว่างกันเชิงสัญลักษณ์มีสาระสำคัญดังนี้

๑) ความอ่อนแอทางชีววิทยาของเผ่าพันธุ์มนุษย์เป็นเหตุให้มนุษย์ต้องอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นสังคมเพื่อการมีชีวิตรอด

๒) มนุษย์คัดเลือกเก็บรักษาการกระทำระหว่างกันที่ส่งเสริมความร่วมมือระหว่างกันซึ่งส่งผลให้มีชีวิตอยู่รอดด้วยเอาไว้ ขณะเดียวกันก็ละทิ้งการกระทำระหว่างกันที่ไม่ส่งเสริมความสัมพันธ์เช่นนั้นไปให้เกิด จิต อิตตา และสังคมขึ้น

๓) จิต มีลักษณะสำคัญ คือ

---

^{๑๔}สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ทฤษฎีสังคมวิทยา : เนื้อหาและแนวการใช้ประโยชน์เบื้องต้น, อ่างแล้ว, หน้า ๑๒๓.

๑. จิตมีความสามารถในการใช้สัญลักษณ์กำหนดสิ่งต่าง ๆ ในสภาพแวดล้อมทำให้สามารถรู้จักสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น

๒. จิตมีความฝึกซ้อมในใจในแนวการกระทำต่าง ๆ ต่อสิ่งต่าง ๆ ได้ ก่อนที่จะลงมือกระทำจริง ๆ

๓. จิตมีความสามารถหักห้ามแนวการปฏิบัติที่ไม่เหมาะสมไม่ควร เมื่อวิเคราะห์ได้จากการฝึกซ้อมในใจ^๔

๔) อัลด้า มีสาระสำคัญดังนี้

ความคิดของมิด องค์กรประกอบพื้นฐานของต้งเอง ๒ ประการ ได้แก่ “ฉัน” (I) ที่เป็นประธานและ “ฉันเอง” (Me) เป็นกรรม เช่นเดียวกันสิ่งที่จะต้องระลึกก็คือ องค์กรประกอบทั้งสองดังกล่าวไม่ถือเป็นวัตถุสิ่งของ แต่เป็นกระบวนการภายในตัวเอง “ฉันเอง” ก็คือส่วนหนึ่งของ “ฉัน” ซึ่งตัวผู้กระทำตระหนักถึง เป็นทัศนคติของคนอื่นที่ได้รับการจัดระเบียบ และสร้างการยอมรับให้เกิดขึ้นภายในตัวของเรา และที่เกี่ยวกับคนอื่นในลักษณะกว้างๆทั่วไป “ฉันเอง” เป็นตัวแทนพลังต่างๆของการประพฤติปฏิบัติตามและการควบคุมทางสังคม ส่วน “ฉัน” เป็นส่วนหนึ่งของตัวเอง ที่ผู้กระทำมิได้ตระหนักถึง เรามักจะคิดถึงต่อเมื่อการกระทำได้เสร็จสมบูรณ์ไปแล้วเป็นผลอันเกิดมาจากความสัมพันธ์ระหว่าง “ฉัน” กับ “ฉันเอง” “ฉัน” เป็นการสะท้อนของปัจเจกบุคคลต่อทัศนคติที่จัดระเบียบแล้วของชุมชน ที่ปรากฏอยู่ในประสบการณ์ของปัจเจกชนผู้นั้นเองในการตอบสนองต่อทัศนคติที่จัดระเบียบแล้วนั้น ในทางกลับกัน ก็ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อทัศนคติดังกล่าวนั้นด้วย^๖ มิดเลือกแสดงขั้นตอนสำคัญ ในกระบวนการพัฒนาอัลด้า ๓ ขั้นตอนด้วยกัน โดยแต่ละขั้นตอนจะแสดงทั้งการเปลี่ยนแปลงสภาพตัวเองที่ลักษณะชั่วคราวและการลงรากฝังลึกลงไป ในความรู้สึกของความคิดเกี่ยวกับตนเองด้วย มี ๓ ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ ๑ ขั้นเอาใจเขามาใส่ใจเรา ซึ่งการสมทบบาทของผู้อื่น มิด เรียกว่า ขั้นการเล่นบท ในขั้นนี้เป็นขั้นที่มนุษย์ยังเป็นเด็กทารก มีความสามารถในการเล่นบทได้จำกัดเพียงคนสองคน ภาพของตนเองก็ยังจำกัด ไม่ฝังแน่นแต่อย่างใด

ขั้นที่ ๒ ขั้นเกมกีฬา ช่วงนี้ร่างกายของเด็กเจริญวัยขึ้นแล้ว สามารถสมทบบาทของผู้อื่นได้มากขึ้น ตัวอย่าง เช่น การประสานร่วมมือกับผู้อื่นได้มากขึ้น ร่วมกิจกรรมที่มีการประสานงานกัน

^๔สนธยา พลศรี, หลักสูตรสังคมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์ จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๕๑.

^๖สุเทพ สุนทรภัสร์, ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย, อ่างแล้ว, หน้า ๑๕๕.

อชายประเทืองประทีป (มิด ชอบเทียบเคียงขั้นนี้กับทีมฟุตบอล) โดยบุคคลจะต้องสวมบทบาทของนักฟุตบอลคนหนึ่ง เล่นฟุตบอลประสานกับคนอื่น (ให้ได้ชัยชนะทีมคู่ต่อสู้และชนะใจคนดู)

ขั้นที่ ๓ ขั้นที่บุคคลสามารถสวมบทบาทของบุคคลทั่วไป หรือกลุ่มท่าทีของสังคม ขั้นนี้เป็นขั้นที่มีค เห็นว่าบุคคลสามารถยึดถือปริทรรศน์ทั่วไปของชุมชน หรือความเชื่อทั่วไป ค่านิยม บรรทัดฐานของสังคม หนึ่งในกรกระทำระหว่างกันด้านต่างๆ ได้ มนุษย์มีความสามารถ ๒ ประการ คือ ๑) เพิ่มความเหมาะสมในการตอบโต้กับผู้อื่น ในการกระทำระหว่างกันมากขึ้น และ ๒) ขยายขอบเขตภาพตนเองจากความสามารถในการสวมบทบาทของบุคคลจำนวนมากขึ้นอยู่เสมอ และการขยายวงจำนวนคนที่บุคคล สวมบทบาทนี้เอง ที่เป็นขั้นตอนของพัฒนาการของอัตตาขั้นต่างของมนุษย์^{๑๑}

๕) สังคม มีสาระสำคัญคั้งนี้ ตามทัศนะของมิด สังคม หรือคำที่เขา เรียกว่า “สถาบัน” คือ การกระทำระหว่างกันที่จะจัดระเบียบแล้วและมีแบบแผนของบุคคลต่างๆ การกระทำดังกล่าวเกิดขึ้นได้เพราะ “จิต” ถ้าไม่มีจิตเสียแล้ว บทบาทและการคิดหาทางเลือกต่างๆของกิจกรรม ก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ มิด ย้ำว่า

“ผลกระทบทันทีของการยึดถือบทบาท คือการ สามารถควบคุมลักษณะการ ได้ตอบของเขาเอง การควบคุมการ ได้ตอบของเขาเองได้เกิดจากความสามารถของบุคคล ในการสวมบทบาท (นึกถึง) ของผู้อื่นได้ เพราะ การควบคุมการ ได้ตอบของเขานี้เองที่ทำให้บุคคลสามารถเข้าใจผู้อื่นและปฏิบัติตอบได้อย่างถูกต้องในกลุ่มที่เขาสังกัดอยู่”

นอกจากนั้น สังคมยังต้องขึ้นกับอัตตา ด้วย เพราะ อัตตาเกิดจากทัศนะของ Generalized Other หากไม่สามารถมองเห็นและประเมินค่าตนเอง จากสายตาคนอื่นแล้วการควบคุมทางสังคมก็จะอาศัยเพียงการประเมินตน จากบทบาทของตนเท่านั้น ซึ่งจะทำให้ไม่สามารถประสานกิจกรรมที่แตกต่างๆได้ ยิ่งกว่านั้น จิตและอัตตา ยังช่วยให้ มิด สามารถมองสังคมในสภาพที่เปลี่ยน ไปมาและเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอได้ด้วย เพราะ การแทรกบทบาทและเลือกบทบาทหรือแนวทางการปฏิบัติ ทำให้บุคคลสามารถปรับตัวได้ตลอดเวลาที่มีการ ได้ตอบกับผู้อื่นนอกเหนือจากนั้น การถือเอาอัตตาเป็นวัตถุอย่างหนึ่งในกระบวนการกระทำของสังคม ทำให้บุคคลสามารถประเมินค่าอัตตาในสายตาของผู้อื่นได้ด้วย หลังจากนั้น ก็สามารถวางแผนการ ได้ตอบได้ ปริทรรศน์เช่นนี้ เน้นลักษณะสังคมและแบบแผนขององค์การสังคมว่า เป็นทั้งการสืบเนื่องและเปลี่ยนแปลงตามความสามารถในการปรับตัวของจิต และการต่อรองของอัตตา ในส่วนนี้ มิดกล่าวว่า “สถาบันของสังคมก็คือ รูปแบบที่

^{๑๑} ศัญญา ศัญญาวิวัฒน์, ทฤษฎีสังคมวิทยา : เนื้อหาและแนวการใช้ประโยชน์เบื้องต้น, อ่างแก้ว, หน้า ๑๒๗-๑๒๘.

สิ่งพิมพ์นี้เป็นสมบัติของห้องสมุด มจร.

ผู้ใดพบอยู่ในที่อื่นไม่สมควร

โปรดนำมาส่งที่แผนกห้องสมุดด้วย ขอบพระคุณ

เป็นระเบียบของกลุ่มหรือกิจกรรมทางสังคม ซึ่งเป็นรูปแบบที่มีการจัดระเบียบจนบุคคลสมาชิกของสังคม สามารถปฏิบัติตนได้สมบูรณ์ ด้วยการถือลักษณะท่าทางของผู้อื่นที่มีต่อกิจกรรมเหล่านี้ แต่ก็ไม่มีเหตุผลใดหรือเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่พ้นอย่างไร ที่สถาบันสังคมจะต้องบีบบังคับหรืออนุรักษ์นิยมอย่างมากมาหรือไม่ยืดหยุ่น ไม่ก้าวหน้า ไม่ส่งเสริมบุคคลแทนที่จะทำให้เสียกำลังใจ”

ข้อความเหล่านี้ แสดงถึงการไม่ชอบลักษณะความเข้มงวด การบีบบังคับของสังคม ซึ่ง มีค เชื่อว่าสังคมเป็นปรากฏการณ์ที่สร้างสรรค์ขึ้น จากการปรับตัวระหว่างการกระทำระหว่างกับของมนุษย์ (ไม่ใช่เป็นสิ่งที่มียู่ก่อน) ดังนั้น สังคมอาจถูกสร้างขึ้นใหม่เปลี่ยนแปลงไปตามจิตและอึดตา จะเห็นควร มีค มักจะเดินล่วงหน้าผู้อื่น ไปก้าวหนึ่งเสมอด้วยการกล่าวว่า สังคมไม่เพียงแต่มักจะเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อยเท่านั้น แต่ทำนายล่วงหน้าไม่ได้ด้วยแม้คนที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนั่นเอง เพื่อประกอบการอธิบายเรื่องนี้ มีค จึงได้สร้างสังกัปเรื่อง I และ Me^{๘๘}

การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล จึงเป็นกระบวนการของการให้ความหมายและเข้าใจ ความหมายนั้น ได้ตรงกัน เขามองพฤติกรรมทุกอย่างเป็นสัญลักษณ์ซึ่งมีความหมายถึงบางสิ่ง บางอย่าง เช่น การยื่นมือ หมายถึงการทักทาย การขอความช่วยเหลือ การให้ความช่วยเหลือ เป็นต้น แต่ความหมายเหล่านั้น ไม่ได้ถูกกำหนดไว้ตายตัวบุคคลจะต้องตีความก่อนการตอบสนองซึ่งการ ตีความอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับประสบการณ์การเรียนรู้ของบุคคลเขาเห็นการกระทำตอบได้ไม่ใช่ พฤติกรรมที่บุคคลตอบสนองต่อสิ่งเร้าโดยตรงแต่เป็นกระบวนการที่ผ่านการตีความหรือการ กำหนดความหมายให้สิ่งเร้าเสียก่อน เช่น การชกมวย คู่ชกต่อยคูทิศทาง ต้องศึกษาเคาใจซึ่งกันและ กันก่อนการปล่อยหมัดแต่ละครั้งทฤษฎีนี้เชื่อว่าปฏิสัมพันธ์ในสังคม สิ่งที่เกิดจากการให้ความหมาย การเรียนรู้ความหมายและการตีความหมายนั้นก่อนการตอบสนอง^{๘๙}

๒.๒.๒ ทฤษฎีการกระทำระหว่างกันของ ทาลคอตต์ พาร์สันส์ (Tacos Parsons)

ทาลคอตต์ พาร์สันส์ (Tacos Parsons ค.ศ.๑๘๐๒-๑๘๗๕) พาร์สันส์ เริ่มต้นว่า การกระทำ ของมนุษย์ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของสังคม จะมีพฤติกรรมที่เรียกว่าเป็นการกระทำทางสังคม ซึ่ง หมายถึงการกระทำที่บุคคลแสดงออกมา โดยที่การกระทำนั้นมีส่วนเกี่ยวข้องกับคนอื่น มีบางครั้ง เหมือนกันที่พฤติกรรมของบุคคลไม่เกี่ยวข้องกับสังสรรค์คนกับคนอื่น แต่เป็นเพียงชั่วครู่ชั่วยาม เท่านั้น เช่น การนอนหลับตามปกติแล้ว บุคคลมักจะหลีกเลี่ยงไม่ได้จะอยู่โดยไม่สังสรรค์กับคนอื่น เลย การเกี่ยวข้องกับผู้อื่นเห็นได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรง คือ การเกี่ยวข้องระหว่างสองฝ่าย

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘-๑๓๐.

^{๘๙} อเนก คงขุนทด, “เอกสารประกอบการเรียน วิชาสังคมวิทยาเบื้องต้น”, อ่างแล้ว, หน้า ๘๗.

ที่ติดต่อกันโดยตรง เช่น การพูดคุย การโทรศัพท์ หรือ ทางอ้อม โดยเรานั่งอยู่คนเดียวใช้ความนึกคิดถึงบุคคลอื่นหรือมักจะส่งผลกระทบต่อผู้อื่น ทั้งนี้เพราะเราได้รับการกระตุ้นจากผู้อื่น เช่น อ่านหนังสือ ฟังวิทยุ ดูโทรทัศน์ ดูภาพยนตร์ เป็นต้น^{๒๐} พาร์สันส์ เห็นว่าพฤติกรรมการแสดงออกของคนในชีวิตประจำวัน มีลักษณะเป็นการกระทำที่ต่อเนื่อง เมื่อการกระทำอย่างหนึ่งสิ้นสุดลง ก็เกิดการกระทำอีกอย่างหนึ่งขึ้นมาซึ่งเกี่ยวพันเป็นลูกโซ่ในการกระทำที่สำคัญ ๔ ประการ คือ

๑) ผู้กระทำ หมายถึง บุคคลที่มีความสำคัญมีความรู้สึกเป็นของตน มีประสบการณ์ มีความสามารถที่จะสื่อความหมายและเข้าใจความหมายได้ ตัดสินใจได้ ตอบสนองได้ ความสำคัญของผู้กระทำอยู่ที่ ตัวตน มากกว่าสภาพร่างกายเพราะตัวคนนั้นเป็นของเราอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าร่างกายจะพิการหรือมีส่วนใดส่วนหนึ่งขาดหายไป

๒) เป้าหมาย หมายถึง สิ่งที่เราต้องการให้เกิดขึ้น ซึ่งการกระทำทั้งหลายล้วนมีวัตถุประสงค์ ด้วยกันทั้งสิ้น มิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นโดยเฉื่อยลอย เพียงแต่วัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่มีนั้นผู้กระทำจะตระหนักหรือไม่ตระหนักเท่านั้นเอง

๓) อุปสรรคหรือเงื่อนไข หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นระหว่าง actor กับ end ซึ่งอาจจะเป็นอุปสรรคทางธรรม เช่น ระยะทาง ลมฟ้าอากาศ เป็นต้น อุปสรรคทางสังคม เช่น ประเพณี ข้อห้ามต่าง ๆ หรืออุปสรรคที่เกิดจากบุคคลเอง เช่น ความตื่นตื้น ความวิตกกังวล เป็นต้น อุปสรรคหรือเงื่อนไขเหล่านี้เป็นสิ่งกระตุ้นผู้กระทำไม่สามารถควบคุมหรือเปลี่ยนแปลงได้

๔) วิธีการชนะอุปสรรค หมายถึง การกระทำที่ผู้กระทำเลือกปฏิบัติ โดยหวังว่าเป็นวิถีทาง จะเอาชนะอุปสรรคได้ และบางครั้งเพื่อใช้ให้ได้มาซึ่งเป้าหมายที่ต้องการ คนอาจจะใช้วิธีการประกอบกันก็ได้ การจะเลือกใช้วิธีการใดหรือจำนวนน้อยเท่าไรนั้นขึ้นอยู่กับหลักเหตุผล ระบบคุณค่าและการตัดสินใจของบุคคลนั้น^{๒๑}

การกระทำระหว่างกันทางสังคมเป็นพฤติกรรมที่มนุษย์กระทำเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ และเพื่อตัดสินใจตัดสินใจไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมายที่ต้องการ โดยมีการติดต่อกันแต่ละกลุ่มอาจจะมีความต้องการคุณค่าหรือสิ่งจูงใจเหมือนกันหรือต่างกัน^{๒๒}

^{๒๐} ปาธาณี จิตวิวัฒนา, สังคมวิทยา, อ่างแล้ว, หน้า ๔๓.

^{๒๑} งานง อติวัฒนสิทธิ์ และคณะ, สังคมวิทยา, อ่างแล้ว, หน้า ๕๕-๕๖.

^{๒๒} ปาธาณี จิตวิวัฒนา, สังคมวิทยา, อ่างแล้ว, หน้า ๔๕.

๒.๒.๓ ทฤษฎีสร้างภาพประทับใจของ เฮอร์วิง ก็อฟมัน

เฮอร์วิง ก็อฟมัน (Erving Goffman ค.ศ. ๑๙๒๒-๑๙๘๒) เป็นนักสังคมวิทยาชาวอเมริกันที่สนใจปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในชีวิตประจำวันในหนังสือ *The Presentation of Self in Everyday Life* เขาได้นำเสนอแนวคิดที่น่าสนใจมาอธิบายการกระทำของมนุษย์ แนวคิดดังกล่าวเรียกว่า การวิเคราะห์เชิงละคร ก็อฟมันอธิบายว่า คนเรามีการกระทำโต้ตอบกับผู้อื่น โดยการนำเสนอตัวตนของเราให้ผู้อื่นได้เห็นหรือรู้จัก การนำเสนอทั้งโดยภาษา คำพูดที่ใช้ กิริยาท่าทาง การแต่งกาย เป็นต้น ในการนำเสนอตัวตนนี้ คนเราใช้วิธีการแบบเดียวกันกับการเล่นละคร พูดย่าง ๆ ก็คือ คนทุกคนมีการกระทำทางสังคมต่อผู้อื่นด้วยการเล่นละครให้ผู้อื่นดู เราอาจเข้าใจการวิเคราะห์ละคร คือ ภายในหลังจากตัวตนที่ซ่อนเร้นมีเวทีกั้นกลางเอาไว้ภายนอกหน้าฉากเป็นส่วนตัวตนที่ต้องการนำเสนอให้ผู้ชมดู

การวิเคราะห์เชิงละคร ก็อฟมัน คิดว่ามนุษย์แต่ละคนกำลังแสดงอยู่บนเวทีที่อยู่หน้าเวทีมีผู้ชมซึ่งได้แก่ คนอื่นที่มนุษย์กำลังมีปฏิสัมพันธ์ด้วยบนเวทีประกอบด้วยหน้าฉากและหลังฉาก หน้าฉาก คือ การนำเสนอตัวตนของมนุษย์ตามที่อยากให้ผู้อื่นเห็นหรือรับรู้ เลือกใช้ถ้อยคำที่เหมาะสมกับสถานภาพ มีกิริยาท่าทีและแต่งกายตามบทบาท เป็นต้น เป็นตัวตนที่มนุษย์ต้องการนำเสนอให้ผู้อื่นเห็น อย่างไรก็ตาม มนุษย์แต่ละคนก็มีหลังฉาก คือ ความรู้สึกนึกคิดที่ไม่ต้องการเปิดเผยหรือนำเสนอให้ผู้อื่นรับรู้ เป็นส่วนที่มีความเป็นส่วนตัว เรียกว่า ตัวคนที่ซ่อนเอาไว้ เมื่อขึ้นบนเวที สิ่งที่เป็นหลังก็ไม่นำมานำเสนอแก่ผู้ชม แต่ละวันแต่ละเวลา มนุษย์ต่างก็เล่นละครจากแล้วฉากแล้วเพื่อนำเสนอตนเองให้สังคมได้รับรู้ ในการแสดงละครนี้ มนุษย์ต้องมีตัวละครที่ต้องแสดง มีบทบาทและตัวตัวละครที่ต้องแสดง คือ ตัวตนของบุคคลที่มุ่งแสดงลักษณะของตนให้ปรากฏ ตัวตนนี้เป็นทั้งผู้แสดงและผู้ชมการแสดงของตัวเองด้วย ตัวตนในการวิเคราะห์เชิงละครเป็นกระบวนการเคลื่อนไหวที่เปลี่ยนแปลงไปมาได้ ไม่มีลักษณะตายตัว มุ่งให้ผู้อื่นเกิดความประทับใจ ด้วยการแสดงให้เหมาะสมกับบริบทของสถานการณ์ เช่น ผู้ที่แสดงเป็นตัวละครที่เป็นแพทย์ ต้องแสดงท่าทีห่วงใย ความเจ็บป่วยของคนไข้ เกิดความประทับใจทำให้เป็นตัวละครที่มีภาพลักษณ์

บทบาท คือ การเลือกกระทำในกระบวนการปฏิสัมพันธ์ไม่มีบทบาทเฉย ๆ โดยไม่มีปฏิสัมพันธ์ บทบาท คือ ความคาดหวังชนิดหนึ่งเปลี่ยนแปลงได้ มนุษย์ผลักดันจากคู่ปฏิสัมพันธ์หรือจากความคาดหวังของสังคมได้ มนุษย์ไม่ได้ไปครอบครองหรือสวมใส่บทบาท แต่เลือกบทบาทในแต่ละสถานการณ์ มนุษย์จัดประเภทบทบาทเพื่อจัดระเบียบปฏิสัมพันธ์ของตนเองกับผู้อื่น บทบาทหนึ่ง ๆ เกิดขึ้นแล้วก็สลายไป บทบาทจึงเป็นกระบวนการตอบสนองความคาดหวังของคู่ปฏิสัมพันธ์ภายในโครงสร้าง ของความสัมพันธ์ชุดใดชุดหนึ่ง

การแสดงมนุษย์ต่างต้องการสร้างจินตนาการที่จะให้ผู้อื่นเกิดความประทับใจ ความพยายามสร้างภาพและสร้างความประทับใจทำให้มนุษย์ต้องเล่นละครมากขึ้น ก๊อฟมัน ได้อ้างงานวิจัยอื่น ๆ เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นการเล่นละครแบบนี้ เช่น นักศึกษาหญิงในอเมริกาในทศวรรษ ๑๙๕๐-๑๙๖๐ จะพยายามลดการแสดงออกเกี่ยวกับความสามารถสติปัญญา และความมุ่งมั่นของเธอให้น้อยลงเมื่ออยู่กับนักศึกษาชายที่เธอพึงใจ เธอจะแสร้งว่าติดตามบทเรียนไม่ทัน ต้องให้เพื่อนชาย ดิวให้หรือแกล้งเล่นบิงปองให้แพ้หรือแกล้งสะกดคำให้ผิด ๆ ให้เพื่อนชายช่วยแก้ไขให้ถูกต้อง อีกตัวอย่างหนึ่ง คือ ผู้มีรายได้น้อยที่เป็นคนต่างชาติและมีสิทธิ์ได้รับสวัสดิการช่วยเหลือจากรัฐ เมื่อมีเจ้าหน้าที่ของรัฐ ไปเยี่ยมที่บ้าน ผู้มีรายได้น้อยเหล่านี้ (ซึ่งพูดภาษาอิตาเลียนหรือละตินอเมริกัน) จะตะโกนบอกลูก ๆ เป็นภาษาของตนให้ใส่เสื้อผ้าหรือรองเท้าขาด ๆ มาให้เจ้าหน้าที่ดู ตลอดจนเก็บอาหารและเครื่องคัมดี ๆ เช่น เหล้าไวน์เข้าตู้ไม่ให้เจ้าหน้าที่เห็น ทั้งนี้โดยเขาเหล่านั้น ไม่ทราบว่ามีเจ้าหน้าที่ของรัฐฟังภาษาที่เขาพูดออก^{๒๓}

ก๊อฟมัน ได้รับความสนใจและได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในหมู่นักสังคมวิทยา ก๊อฟมัน ได้ศึกษากลุ่มสังคมต่าง ๆ เช่น คนเสิร์ฟอาหารชายอาหาร กลุ่มแม่บ้าน ก๊อฟมัน สรุปไว้ว่าการปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันนั้นบุคคลจะมีแนวโน้มในการสร้างความประทับใจเป็นสำคัญ เช่น คนเสิร์ฟอาหารจะทำยิ้มแย้มเมื่อมาเสิร์ฟลูกค้า แต่พอเข้าหลังร้านก็จะนิทนาถลูกค้าหรือหน้าจะบึ้งตึง ในกลุ่มแม่บ้านจะวางหนังสือพิมพ์ในห้องรับแขก เพราะหนังสือพิมพ์นี้ เป็นหนังสือพิมพ์ที่นักการเมืองระดับชาติมักจะอ่านกัน แต่ในขณะที่เดียวกันก็จะเอาหนังสือ เพลบอย ไปไว้ในห้องน้ำเพราะหนังสือเพลบอย นี้แม้ว่าจะถือว่าเป็นหนังสือโป๊แต่อยากอ่าน สิ่งเหล่านี้เอง ก๊อฟมัน กล่าวว่าการที่จะเข้าใจความหมายของพฤติกรรมของบุคคลจะต้องใช้วิธีวิเคราะห์ของการแสดงละคร^{๒๔}

๒.๒.๔ ทฤษฎีพื้นฐานความสัมพันธ์ของบุคคลของ ชูทซ์

อัลเฟรด ชูทซ์ (Alfred Schutz ค.ศ. ๑๘๘๕-๑๙๕๘) เป็นนักสังคมวิทยาจากออสเตรียที่หนีภัยนาซีเข้าไปอยู่ในประเทศอเมริกา นำแนวความคิดของฮูสเซอร์ลผู้เป็นอาจารย์มาขยาย ชูทซ์สนใจเรื่องของชีวิตประจำวัน เขาเสนอให้เราสนใจศึกษาและสร้างความรู้ที่เป็นสามัญสำนึก ความรู้ที่เป็นสามัญได้จากการสำรวจศึกษาชีวิตประจำวันของผู้คนอย่างละเอียด เพื่อให้เห็นผู้กระทำทางสังคมและปฏิสัมพันธ์ ที่ผู้กระทำมีระหว่างกันและกัน นำไปสู่ความเข้าใจ สำนึก และพฤติกรรมของ

^{๒๓} สุกางค์ จันทวานิช, ทฤษฎีสังคมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑๐.

^{๒๔} โอบาส อ่อนทองกลาง, เอกสารประกอบการเรียน วิชาทฤษฎีสังคมศาสตร์ทฤษฎีสังคมศาสตร์, (สุราษฎร์ธานี : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘).

มนุษย์ ชุทส์ ระบุว่าองค์ประกอบหลัก ๓ ประการที่ทำให้มนุษย์เราเข้าใจระเบียบสังคมในชีวิตประจำวัน ประกอบด้วย

๑) สามัญสำนึก คือ ความรู้ที่เราสะสมไว้เกี่ยวกับการตีความและการกระทำตามแบบของตัวเราหรือกลุ่มของเราเอง

๒) การจัดประเภท คือ การแบ่งสิ่งต่าง ๆ และบุคคลเป็นประเภทตามประสบการณ์ของเรา รวมทั้งการจัดกิจกรรมในชีวิตประจำวันและแบบแผนการใช้ชีวิต สิ่งนี้รวมเรียกกันเข้าเป็นคลังความรู้ของบุคคล

๓) ภาวะตอบสนอง คือ การคาดคะเนว่า คนอื่นก็รับรู้โลกทางสังคมเช่นเดียวกับที่เรารับรู้ องค์ประกอบทั้ง ๓ ประการนี้ซึ่งมีลักษณะเป็นจิตวิสัยนี้ เป็นตัวกำหนดระเบียบในชีวิตประจำวัน ทำให้เกิดโลกแห่งสามัญสำนึกที่ผู้คนรับรู้ร่วมกัน ถ้าเมื่อใดที่ระเบียบนี้ล่มลง กล่าวคือ ผู้คนไม่ได้รับรู้สิ่งต่าง ๆ ในความหมายเดียวกัน ระเบียบของสังคมก็จะล่มสลายไปเกิด ความวุ่นวายสับสนเข้ามาแทนที่ ในขณะที่เดียวกันหากสังคม ไม่มีโลกทางสังคมที่ผู้คนรับรู้ร่วมกัน สังคมก็ดำรงอยู่ไม่ได้^{๒๕}

ชุทส์ยังมีแนวคิดอีกว่า การกระทำของบุคคลในฐานะที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของอีกฝ่ายหนึ่ง คือ การกระทำที่ความต้องการปรับตัวให้เข้ากับผู้อื่น และการสร้างความยอมรับจากผู้อื่น โดยมีเหตุ ๓ ประการ คือ

๑) ความต้องการมีส่วนร่วมหรือการเชื่อมโยงกับผู้อื่น ได้แก่ความต้องการจะปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น โดยการแสดงพฤติกรรมความสนใจต่อผู้อื่นแสดงความเป็นมิตรหรือความต้องการอยู่ร่วมกับผู้อื่น เพื่อให้เกิดชื่อเสียง การเป็นที่ยอมรับนับถือ และความมีเกียรติ เป็นต้น

๒) ความต้องการในการควบคุม หมายถึง กระบวนการที่บุคคลตัดสินใจเพื่อให้อิทธิพล มีอำนาจ หรือความต้องการจะควบคุมผู้อื่น ซึ่งอาจจะแสดงออกมาในลักษณะ คือ การควบคุมผู้อื่น

๓) ความต้องการเป็นที่รักใคร่ของผู้อื่น หมายถึง ความรู้สึกและอารมณ์ส่วนตัวที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคลสองคนหรือมากกว่าสองคน เช่น ความรัก ความเป็นมิตร การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การสร้างความผูกพันทางอารมณ์ เพื่อให้เกิดความใกล้ชิดสนิทสนมกัน

การที่บุคคลมีความสัมพันธ์กัน จะแสดงพฤติกรรมและความต้องการเฉพาะตน ซึ่งพัฒนาขึ้นจากการได้รับการตอบสนองความต้องการในวัยเด็ก ความสัมพันธ์ของสมาชิกในกลุ่มอาจเป็นไปในลักษณะที่เข้ากันได้ หรือเข้ากันไม่ได้ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบุคคลที่สัมพันธ์กันและลักษณะใน

^{๒๕} สุภาภรณ์ จันทวานิช, ทฤษฎีสังคมวิทยา, อ่างแก้ว, หน้า ๑๑๕-๑๒๐.

การแสดงความสัมพันธ์กันเป็นสำคัญ ชูทส์ จึงได้เสนอแนวคิดที่บุคคลมีลักษณะเข้ากันได้และเข้ากันไม่ได้ ๓ แบบคือ

๑) การพยายามปรับตัวเข้าหากันโดยแสดงความรู้สึกที่ต้องการโดยบุคคลจะพยายามแสดงความรู้สึกที่ต้องการของคนซึ่งมีอยู่ ๓ ประการ ที่กล่าวแล้วและถ้าบุคคลมีความต้องการคล้ายกันก็จะมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน

๒) การพยายามปรับตัวเข้าหากันโดยแสดงความรู้สึกที่ต้องการจะมีฝ่ายหนึ่งเป็นผู้แสดงความต้องการของคน โดยพยายามริเริ่มกิจกรรมของกลุ่ม ถ้าผู้อื่นเป็นผู้รับไม่ต้องการจะร่วมกิจกรรมนั้นปฏิสัมพันธ์นั้นจะเป็นลักษณะที่สมาชิกเข้ากันไม่ได้

๓) การปรับตัวโดยการแลกเปลี่ยนความต้องการเกี่ยวกับพฤติกรรมที่ตนปรารถนา โดยการแสดงความต้องการเกี่ยวกับพฤติกรรมให้อีกคนหนึ่งทราบและถ้าความพอใจของสมาชิกไม่ตรงกันหรือบุคคลไม่สามารถแสดงความต้องการเกี่ยวกับพฤติกรรมที่ตนพอใจให้บุคคลอื่นทราบคนทั้งคู่ก็จะเข้ากันไม่ได้^{๒๖}

ทฤษฎีพื้นฐานการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของชูทส์ แม้ว่า จะมีลักษณะเป็นปรากฏการณ์นิยมอยู่มาก ก็สามารถที่จะศึกษาในโลกทางสังคมได้ คือ การศึกษาจากชีวิตประจำวันของแต่ละในการกระทำและปฏิสัมพันธ์เพื่อที่จะเข้าใจโลกและบุคคลอื่น ๆ ในสังคมและพร้อมที่จะปรับตัวเองเข้าสู่โลกแห่งการยอมรับจากบุคคลซึ่งเป็นความต้องการเฉพาะคนทำให้เราสามารถที่จะเข้าสู่สังคมได้

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

แนวความคิดเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม เป็นจุดเริ่มของการสร้างทฤษฎีทางสังคมในวิทยานิพนธ์เล่มพยายามที่จะนำเสนอให้นักทฤษฎีที่มีแนวคิดเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม บางท่านก็ได้สรุปหลักการของทฤษฎีต่าง ๆ เช่น หลักการทฤษฎีการปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ เป็นต้น แต่ยังคงน่าสนใจต่อการศึกษาในแนวคิดของนักทฤษฎีเหล่านั้น ผู้วิจัยจึงได้นำมาเสนอไว้ในที่นี้เพื่อศึกษาและนำไปอธิบายในส่วนของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันต่อไปนี้

๒.๓.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการกระทำทางสังคมของ แมกซ์ เวเบอร์

แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber ค.ศ. ๑๘๖๔-๑๙๒๐) เป็นนักสังคมวิทยา ได้นิยามสังคมวิทยาว่าเป็นศาสตร์ที่มุ่งให้ความเข้าใจพฤติกรรมทางสังคมอย่างชัดเจน ให้คำอธิบาย กำเนิด สาเหตุ และผลในการศึกษาพฤติกรรมมนุษย์ ทัศนคติและแรงจูงใจ เป็นส่วนสำคัญในการตีความ แนวคิดของ

^{๒๖} กาจัญญา ไชยพันธุ์, กระบวนการกลุ่ม, (กรุงเทพมหานคร : โอ เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๕), หน้า ๒๗-๒๘.

เวเบอร์ แสดงถึงแนวโน้ม ซึ่งเป็นการนำเอาจิตวิทยาสังคมเข้ามาใช้ เขาแบ่งพฤติกรรมของมนุษย์ เป็น ๔ ประเภท คือ

๑) พฤติกรรมที่กำเนิดตามขนบธรรมเนียมประเพณี ประเพณีเป็นผู้กำหนด

๒) พฤติกรรมที่เกิดขึ้นเพื่อสนองต่อพฤติกรรมของบุคคลอื่น ไม่ว่าจะในแง่บวก หรือลบ เช่น ความเกลียดชัง หรือความจงรักภักดี

๓) พฤติกรรมที่เกิดขึ้น เพราะเป็นไปตามความคาดหมายของสังคม หรือบุคคลอื่น ๆ ที่กำหนดไว้แล้ว

๔) พฤติกรรมที่มีจุดมุ่งหมาย เมื่อผู้กระทำพบกับสภาพการณ์ที่มีเป้าหมายและวิถีทางหลาย ๆ อย่างผู้กระทำมีอิสระที่จะเลือกปฏิบัติตามความสามารถของตน

ในการวิเคราะห์พฤติกรรม แรงจูงใจ และความตั้งใจ เป็นสิ่งสำคัญ เวเบอร์ เชื่อว่า สังคมวิทยาเป็นวิชาศึกษาให้เข้าใจสังคม โดยผู้วิจัยหลักวินิจฉัยความหมาย หรือความตั้งใจที่แฝงอยู่เบื้องหลังของพฤติกรรมที่แสดงออกมาของแต่ละบุคคล จึงเห็นได้ว่าพฤติกรรมทางสังคมของคนนั้น เป็นกุญแจดอกสำคัญไขไปสู่ความเข้าใจและความตั้งใจของบุคคล เวเบอร์ให้ความเข้าใจว่ามี ๒ ประการ คือ

๑) ความเข้าใจที่เกิดขึ้นจริง เป็นสิ่งที่เห็นได้รู้ได้จากพฤติกรรมที่เปิดเผย

๒) ความเข้าใจเกี่ยวกับแรงกระตุ้น หรือแรงจูงใจ ที่เปลี่ยนไปตามเวลาและหน้าที่ เวเบอร์ สรุปได้ว่า แนวความคิดเบื้องต้นที่สุดในสังคมวิทยา คือ การกระทำ^{๒๑}

๒.๓.๒ แนวคิดการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของ เฮอร์เบิร์ต บลูเมอร์

เฮอร์เบิร์ต บลูเมอร์ (Herbert Blumer ค.ศ. ๑๙๐๐) นักทฤษฎีการกระทำระหว่างกันด้วยสัญลักษณ์ชาวอเมริกัน ซึ่งเป็นศิษย์ของมีด มีแนวคิดที่เกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ของบุคคล ๔ ประการ คือ

๑) มนุษย์กระทำต่อสิ่งต่าง ๆ ตามความหมายที่ให้กับสิ่งเหล่านั้น

๒) ความหมายเกิดขึ้นจากการบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

๓) ความหมายถูกจัดและปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ทางสังคม

๔) การกระทำทางสังคมเป็นผลจากการปรับเปลี่ยนความหมาย^{๒๒}

^{๒๑} สุนทรีย์ ศิลพัฒน์, ประวัติแนวความคิดทางสังคมวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๘), หน้า ๕๗-๕๘.

^{๒๒} สุรางค์ จันทวานิช, ทฤษฎีสังคมวิทยา, อ่างแล้ว, หน้า ๑๒๕.

แนวความคิดทั้ง ๔ ประการนี้ นำไปสู่หลักการของทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ทางสัญลักษณ์ออกมา ซึ่งเซอร์เบอร์ต บลูเมอร์ สรุปแนวความคิดของทฤษฎีสัญลักษณ์สัมพันธ์สำคัญได้ ๗ ประการคือ

- ๑) มนุษย์ไม่เหมือนกับสัตว์ชั้นต่ำได้รับการสืบทอดความสามารถให้รู้จักคิด
- ๒) ความสามารถที่จะคิดจะถูกหล่อหลอมขึ้นมา โดยการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม
- ๓) ในการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเราจะเรียนรู้ความหมายและสัญลักษณ์ที่จะทำให้ใช้ความสามารถในการคิดซึ่งเป็นคุณลักษณะของมนุษย์โดยเฉพาะ
  - ๔) ความหมายและสัญลักษณ์จะทำให้มนุษย์สามารถที่จะมีการกระทำและปฏิสัมพันธ์ได้
  - ๕) มนุษย์เราสามารถที่จะแก้ไขเปลี่ยนแปลงหรือยกเลิก ความหมายและสัญลักษณ์ที่ใช้ในการกระทำและปฏิสัมพันธ์ บนพื้นฐานของการตีความสถานการณ์

๖) มนุษย์อาจจะแก้ไขเปลี่ยนแปลง และยกเลิกความหมาย และสัญลักษณ์ดังกล่าวส่วนหนึ่ง ก็เพราะความสามารถที่จะปฏิสัมพันธ์กับตัวเองทำให้สามารถที่จะสำรวจความเป็นไปได้ของการกระทำ ตระหนักถึงผลดีผลเสียที่พึงเกิดขึ้นแล้วจึงเลือกที่จะกระทำลงไป

- ๗) แบบแผนต่างๆ ของการตอบโต้ระหว่างกันและปฏิสัมพันธ์ ก่อให้เกิดกลุ่มและสังคม^{๒๕}

เซอร์เบอร์ต บลูเมอร์ ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของมิด พยายามนิยามสัญลักษณ์สัมพันธ์แตกต่างไปจากปฏิกิริยาของบุคคล การปฏิสัมพันธ์ทางสัญลักษณ์เป็นผลจากการที่บุคคลแปล หรือกำหนดความหมายการกระทำ หรือการแสดงออกของบุคคลที่ตนมีการปฏิสัมพันธ์การที่บุคคลมีปฏิกิริยาโต้ตอบมิได้มีโดยตรงต่อการกระทำของบุคคลแต่เป็นปฏิกิริยาต่อความหมายของการกระทำหรือการแสดงออกการปฏิสัมพันธ์จะใช้สัญลักษณ์ การแปลความหมาย และการแสวงหาความหมายที่แท้จริงของการกระทำนั้น ดังนั้น การแสดงออกของบุคคลจึงเป็นปฏิกิริยาของบุคคลที่จะต้องผ่านกระบวนการของการตระหนักในเหตุการณ์ประเมินเหตุการณ์ การให้ความหมาย และการตัดสินใจที่จะมีปฏิกิริยาโต้ตอบภายใต้ความหมายนั้น กระบวนการนี้เรียกว่า การกำหนดแนวอัตตา สภาวะสิ่งแวดล้อมภายนอก เช่น สิ่งกระตุ้น ความต้องการทางร่างกาย ความปรารถนา ทศนคติ ความรู้สึก ความคิด ไม่สามารถจะอธิบายการกำหนดแนวอัตตาได้อย่างครบถ้วนองค์กรทางสังคมจะทำหน้าที่เป็นกรอบที่กำหนดสถานการณ์ที่บุคคลจะมีการกระทำและกำหนดสัญลักษณ์ ที่บุคคลใช้ในการแปลความหมาย แต่ไม่สามารถกำหนดความหมายให้กับบุคคล ดังนั้น แม้ว่าบุคคลจะทราบโครงสร้างและหน้าที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ในสังคมก็ยังไม่สามารถที่จะนำมาใช้อธิบายความหมายที่บุคคลแต่ละบุคคลให้กับการกระทำได้อย่างเพียงพอ^{๒๖}

^{๒๕} สุเทพ สุนทรภัสร์, ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย, อ่างแล้ว, หน้า ๒๐๐-๒๐๑.

^{๒๖} โอภาส อ่อนทองหลาง, ทฤษฎีสังคมศาสตร์, อ่างแล้ว, หน้า ๗๕-๗๐.

๒.๓.๓ แนวคิดการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของ เชลดอน สไตรเกอร์

เชลดอน สไตรเกอร์ (Sheldon Stryker) นักทฤษฎีการกระทำระหว่างกันด้วยสัญลักษณ์ชาวอเมริกัน ได้เสนอหลักการอันเป็นแนวคิดของเขาเอง ว่าเพื่อการเป็นทฤษฎีทางสังคมวิทยาที่สมบูรณ์ ต้องมุ่งความสนใจของทฤษฎีทั้งปรากฏการณ์ขนาดเล็กและขนาดใหญ่ โดยเฉพาะ โครงสร้างปรากฏการณ์ขนาดใหญ่ดูเหมือนจะมีความสำคัญมากน้อย และความหมายของเขาก็จะพัฒนาทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ที่มีแนวคิดในลักษณะที่เน้นทางจุลภาคมากขึ้น โดยทั่วไปแล้วทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ทางสัญลักษณ์ไม่ได้ละเลย ไม่สนใจโครงสร้างสังคมขนาดใหญ่เสียเลยทีเดียว เพียงแต่ไม่ได้ให้ความสนใจมากเช่นเดียวกับทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยม และทฤษฎีความขัดแย้ง ให้ความสนใจเท่านั้น และงานเขียนของสไตรเกอร์ ก็พยายามที่จะชี้ให้เห็นถึงประเด็นดังกล่าว จุดมุ่งหมายที่เป็นระบบและบูรณาการเกี่ยวกับทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ทางสัญลักษณ์ คือ กรอบทฤษฎีที่เหมาะสมที่จะเชื่อมประสาน โครงสร้างสังคมกับบุคคลที่จะสามารถจะเคลื่อนจากระดับบุคคลไปสู่โครงสร้างสังคมขนาดใหญ่ และกลับมามีที่เดิม จำเป็นจะต้องมีกรอบทางด้านความคิดที่จะช่วยให้สามารถเคลื่อนย้ายจากระดับขององค์กร ไปสู่บุคคลได้ ในระยะที่ผ่านมา เปรียบานายาเกม ได้ตั้งเป้าหมายในลักษณะเดียวกันเกี่ยวกับทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ทางสัญลักษณ์ การมีอยู่ของโครงสร้างและความหมาย ตัวเอง และคนอื่น ๆ วิชาณวิธีของการเป็นอยู่และการเกิดขึ้นนำไปสู่ทฤษฎีวิชาณวิธี^{๓๓} สไตรเกอร์จึง ได้พัฒนาแนวความคิดของเขา โดยมีหลักการสำคัญของทฤษฎี ๘ ประการ ดังนี้

๑) การกระทำระหว่างกันของมนุษย์ต้องพึงพาการกำหนดชื่อ และการจำแนกประเภท เพราะมนุษย์จะเรียนรู้จากการปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ในการจำแนกประเภทของสิ่งต่าง ๆ เช่นเดียวกับการที่ตนเองได้รับการคาดหวังให้ประพฤติต่อสังคม

๒) สิ่งสำคัญที่สุดในการรับรู้ คือ สัญลักษณ์ที่ใช้เพื่อให้ความหมายเกี่ยวกับตำแหน่งและบทบาทต่าง ๆ ของบุคคล ตำแหน่งเป็นองค์ประกอบทางด้านกายภาพของโครงสร้างทางสังคมที่มีเสถียรภาพ ส่วนบทบาทเป็นความคาดหวังต่าง ๆ ทางด้านพฤติกรรมของบุคคลที่ดำรงตำแหน่งเหล่านั้น

๓) โครงสร้างของสังคมที่สำคัญประการหนึ่ง คือ แบบแผนของพฤติกรรมที่ได้รับการจัดระเบียบ และเป็นกรอบของการกระทำของมนุษย์ บุคคลในสังคมต่าง ๆ ขอมรรับกันและกันในฐานะผู้ที่อยู่ในตำแหน่งต่าง ๆ และมีความคาดหวังต่าง ๆ ต่อกัน

^{๓๓}สุเทพ สุนทรเกสัช, ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย, อ่างแล้ว, หน้า ๒๒๕.

๔) มนุษย์ไม่เพียงแต่จะกำหนดชื่อ และเรียกชื่อกันและกันเท่านั้น แต่ยังให้ชื่อกับตัวเอง หรือกำหนดตำแหน่งให้ตนเองจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของตัวเอง ทำให้เกิดการยอมรับภายใน เกี่ยวกับความคาดหวังต่าง ๆ เกี่ยวกับพฤติกรรมของตนเองอีกด้วย

๕) ในการปฏิสัมพันธ์บุคคลจะให้ความหมายแก่สถานการณ์ โดยการให้ชื่อต่าง ๆ แก่สถานการณ์นั้นต่อบุคคลที่มีส่วนร่วมคนอื่น ๆ ต่อตนเอง และต่อสัญลักษณ์เฉพาะพิเศษของสถานการณ์ ความหมายดังกล่าวได้ถูกใช้โดยตัวผู้กระทำในการจัดระเบียบพฤติกรรมของตนเอง

๖) พฤติกรรมทางสังคม ไม่ได้ถูกกำหนดโดยความหมายทางสังคม แม้ว่าจะถูกบีบคั้นโดยสังคม โดยปกติแล้วบุคคลไม่เพียงแต่สวมบทบาทเฉย ๆ แต่จะสวมบทบาทอย่างจริงจังและคิดที่จะสร้างสรรค์บทบาทที่ตัวเองได้รับ

๗) โครงสร้างทางสังคมมีหน้าที่ประการหนึ่ง คือ การกำหนดขอบเขตการสวมบทบาท ไม่ใช่แต่เพียงให้บุคคลจะเข้าไปสู่บทบาทเท่านั้น โครงสร้างทางสังคมยังก่อให้เกิดบทบาทที่มีการสร้างสรรค์มากกว่าโครงสร้างอื่น ๆ อีกด้วย

๘) ความเป็นไปได้ของการที่จะก่อให้เกิดบทบาท ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมขึ้น ซึ่งอาจเกิดขึ้นในการให้ความหมายทางสังคมโดยการใช้ชื่อสัญลักษณ์และการแจกแจงประเภทและความเป็นไปได้ต่างๆ ที่จะมามีปฏิสัมพันธ์ การสั่งสมของการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ นี้อาจจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในโครงสร้างขนาดใหญ่ของสังคมส่วนร่วม^{๑๒}

๒.๓.๔ แนวคิดเกี่ยวกับภาพสะท้อนของตัวเองในกระจกของ คูลีย์

ชาร์ลส์ คูลีย์ (Charles Horton Cooley ค.ศ. ๑๘๖๖-๑๙๒๘) นักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน ให้ความสำคัญในเรื่องกระบวนการปฏิสัมพันธ์ต่อการพัฒนาบุคลิกภาพ โดยใช้ทฤษฎี “Looking – glass self” คือ ความสำนึกของตัวคนเป็นผลสะท้อนจากการมีความสัมพันธ์กับผู้อื่น และจากการที่คนอื่นมองเราซึ่งมีผลต่อการตัดสินใจ หรือกล่าวได้ว่าเป็นการมองตัวเอง โดยใช้สายตาของคนอื่น เหมือนการมองตัวเองจากกระจกเงา แต่ละคนสามารถจะตัดสินใจว่าตัวเองควรเป็นอะไร แค่นั้น โดยใช้ความคิดของคนอื่นที่มองตน หรือตัดสินใจว่าตนเป็นอย่างไรเป็นเกณฑ์สำคัญ

หลัก Looking - glass self ประกอบไปด้วย 2 ส่วน คือ

๑) การสำนึกถึงความมีอยู่ของตนเอง หมายถึง ความสำนึกได้ว่าตนนั้นดำรงอยู่มีความต้องการต่าง ๆ ของชีวิตที่แยกจากผู้อื่นได้

^{๑๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๕-๒๓๐.

๒) การสำนึกในความมีอยู่ของผู้อื่น หมายถึง ความสำนึกได้ว่าบุคคลอื่นที่แวดล้อมตนนั้น มีความต้องการ มีการกระทำต่าง ๆ ตามหน้าที่ และบทบาทของคน ซึ่งมีความต้องการหรือเกิดความพอใจ เกิดการยอมรับ

แนวความคิดของกูลิย์ เขาเชื่อว่า สังคมมีอิทธิพลมากต่อการกำหนดตัวตนของบุคคล เพราะสภาพสะท้อนที่มีผู้อื่นสร้างให้บุคคลนั้นกลับมาส่งผลต่อการรับรู้เกี่ยวกับตนเองของบุคคล

นอกจากนี้ เรื่องตัวตน กูลิย์ยังเป็นนักสังคมวิทยาคนแรกที่เสนอแนวคิดเรื่องกลุ่มปฐมภูมิ และทุติยภูมิ ซึ่งเป็นกลุ่มสังคมที่ห่มหุ้มบุคคลอยู่ เขาอธิบายว่า กลุ่มปฐมภูมิ คือ กลุ่มขนาดเล็กที่มีการปฏิสัมพันธ์กันโดยตรง มีความสนิทสนมใกล้ชิดกันได้แก่ ครอบครัวและกลุ่มเพื่อน ส่วนกลุ่มทุติยภูมิเป็นกลุ่มขนาดใหญ่ สมาชิกมีความหลากหลาย การติดต่อปฏิสัมพันธ์กัน โดยตรงมีน้อยได้แก่พรรคการเมือง สหพันธ์แรงงาน^{๓๓}

ในวัยต้นของชีวิตเด็กจะแสดงออกถึงความมีอยู่ของตนเองชัดเจนมาก ซึ่งจะใช้ตนเองเป็นศูนย์กลาง^{๓๔} จะเรียนรู้เกี่ยวกับคนอื่น ๆ และในที่สุดก็ค่อย ๆ กลายเป็นสมาชิกที่มีส่วนร่วมในกิจการต่าง ๆ ของสังคม กูลิย์ มีความเห็นว่า มนุษย์มีปฏิกิริยาตอบสนองต่อสิ่งที่มากระทบจากภายนอกอย่างไม่เต็มहुลิมดาและปราศจากความสำนึกในแง่บวก เขาเชื่ออีกว่า มนุษย์มีความสำนึกความเป็นตัวของตัวเอง และเป็นความรับผิดชอบที่จะทำการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับความเป็นจริงทางสังคมในแง่ดังกล่าว^{๓๕}

แนวคิดทางสังคมวิทยา เชื่อ บุคคลและสังคมเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันไม่ได้ กล่าวคือ เมื่อเริ่มมีมนุษย์เกิดขึ้นในโลก มนุษย์ได้ร่วมกันเป็นสังคมเล็ก ๆ และในการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม มนุษย์จึงต้องมีการปะทะสังสรรค์ต่อกัน ความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็น โครงสร้างทางสังคม ที่มีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อพฤติกรรมของมนุษย์ สังคมเท่านั้นที่ทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ ถ้ามนุษย์มิได้ใช้ชีวิตอยู่ในสังคมเล็ก เขาก็จะมีเพียงร่างกายเท่านั้นที่เป็นมนุษย์ ส่วนพฤติกรรมของเขาจะไม่มีลักษณะของมนุษย์อยู่เลย

สังคม ประกอบด้วยคนจำนวนหนึ่งซึ่งมีการปฏิสัมพันธ์ซ้ำแล้วซ้ำอีกเป็นกิจวัตร ดังนั้นสังคมจึงเป็นผลมาจาก การปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์นั่นเอง ในทางสังคมวิทยา มนุษย์เป็นเสมือนผู้กระทำหรือผู้แสดง ที่มีการกระทำ โดยตรงต่อสิ่งเร้าต่าง ๆ ในโลกรอบ ๆ ตัวเขาในชีวิตทางสังคม

^{๓๓} สุภางค์ จันทวานิช, ทฤษฎีสังคมวิทยา, อ่างแล้ว, หน้า ๑๑๔.

^{๓๔} ปิยาพร คงทรัพย์สินศิริ, จิตวิทยากับการดำเนินชีวิต, ๒๘ ม.ค. ๒๕๔๕, (อัดสำเนา).

^{๓๕} สุเทพ สุนทรภัสร์, ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย, อ่างแล้ว, หน้า ๕๕.

เราพบ คนกระทำ การสนทนา การสวดมนต์ การโต้แย้ง ฯลฯ อยู่รอบ ๆ ตัวเราและการกระทำต่าง ๆ จะเนิ่นต่อไปในสังคมอย่างต่อเนื่องตลอดไป

คูธีย์ กล่าวว่า การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม สังคมจะสร้างตัวตนของมนุษย์ จากการติดต่อเกี่ยวข้องกับเพศของชายและหญิง และการปะทะสังสรรค์สร้างวัฒนธรรมของกลุ่ม เช่น ขบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่ม ค่านิยม พฤติกรรม มาตรฐานของสังคม นอกจากนี้ ภาวะทางจิตวิทยาของมนุษย์ก็เป็นผลมาจากการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม เช่นกัน ดังนั้น ผู้ที่มีสุขภาพจิตดี เพราะการปะทะสังสรรค์ได้ดำเนิน ไปสู่เป้าหมายที่ต้องการ^{๓๖}

สรุป เรื่องการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม พบว่า ทฤษฎีและแนวคิดเรื่องการกระทำระหว่างกัน และการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ เป็นกระบวนการทางสังคมที่บุคคลมีความต้องการที่จะ เชื่อม โยง ควบคุม เกี่ยวข้อง ติดต่อสื่อสาร พுகุญ และให้ความหมายต่อบุคคลอื่นเพื่อตอบสนอง ความต้องการอยู่รอดของตนเองและสังคม ซึ่งมีหลายหลายรูปแบบที่เกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน เช่น ความร่วมมือ ความขัดแย้ง การแข่งขัน การผสมผสานประณีประนอม การกลืนกลายทางวัฒนธรรม เมื่อรวมทั้งหมดก็จะพบว่า มี ๒ รูปแบบที่สำคัญ คือ ๑) การปฏิสัมพันธ์ภายนอก และ ๒) การปฏิสัมพันธ์ภายใน ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ระดับ คือ ๑) ระดับจุลภาค ซึ่งให้ความสำคัญแก่บุคคล โดยเฉพาะพฤติกรรมส่วนตัว และ ๒) ระดับมหภาค ซึ่งให้ความสำคัญแก่โครงสร้างทางสังคมหรือระหว่างประเทศ พฤติกรรมที่แสดงออกมาเหล่านี้ซึ่งบุคคลอื่น ๆ ทั่วไปจะทราบความหมายได้ก็ด้วย ภาษาที่เป็นคำพูด และภาษาที่เป็นท่าทางที่ใช้ในการอธิบายความเกี่ยวข้องระหว่างกันของบุคคล ทั่วไปในสังคมหรือในการดำเนินชีวิตประจำวันของตนได้

การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของระหว่างสังคมมนุษย์ เกิดขึ้น โดยกระบวนการที่ตอบสนองต่อ ปัจจัยที่มีอิทธิพลซึ่งอยู่รอบ ๆ ตัวมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นอิทธิพลภายใน เช่น เกี่ยวกับความอยากรู้อยากเห็น ความรัก ความชอบ ความโกรธ ความโลภ ความกลัวต่อสิ่งต่าง ความงို และสติปัญญาเป็นต้น อิทธิพล ภายนอก เช่น พ่อแม่ พี่น้อง ญาติ เพื่อน ครูอาจารย์ วัฒนธรรม ประเพณี และระบบความคิดของบุคคล ต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้สามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปตามการเลือกของบุคคลนั้น ว่าเมื่อมีสิ่งอื่น ๆ หรือบุคคลอื่นเข้ามาปฏิสัมพันธ์กับเราแล้ว เราจะเปลี่ยนแปลงการโต้ตอบ ไปตามกฎเกณฑ์ตัวเองที่ บุคคลอื่นสร้างขึ้นหรือไม่ หรือปฏิเสธตัวเองนั้น เพราะการที่มนุษย์มีความสามารถที่จะคิดด้วยตัวเอง ซึ่งมีผลประโยชน์ร่วมกันกับบุคคลอื่น ๆ หรือการขัดแย้งต่อสิ่งนั้นๆ

การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเราจะเรียนรู้สัญลักษณ์ที่เป็นความหมายในการสื่อสารไปยังอีก บุคคลหนึ่ง เรียกว่า ภาษา อันเป็นกลไกและตัวกระตุ้นที่สำคัญที่จะทำให้คนในสังคมเกิดความเข้าใจ

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑-๓๒.

เป็นระเบียบเรียบร้อยขึ้นมา และบางครั้งบางสถานการณ์ความหมายของสัญลักษณ์อาจแปรเปลี่ยนไปตามกฎเกณฑ์ขอมมนุษย์เพราะมนุษย์มีความสามารถเปลี่ยนแปลงความหมายและสามารถที่จะคิดและเลือกกระทำระหว่างกันและโต้ตอบออกมาโดยนี้ถึงผลดีและผลเสียต่อการกระทำโต้ตอบนั้น จึงเกิดเป็นแบบแผนปฏิบัติของบุคคลในสังคมที่เรียกว่า วัฒนธรรม ที่แสดงออกมาในรูปของพฤติกรรมทางกาย และวาจาซึ่งสามารถที่รู้ความหมายแห่งพฤติกรรมนั้นได้ซึ่งเมื่อพิจารณากระบวนการปฏิสัมพันธ์ของบุคคลทางสังคมแล้วจะพบว่าจะต้องประกอบปัจจัยเหล่านี้ คือ

- ๑) จะต้องเป็นผู้กระทำคนหนึ่งและผู้โต้ตอบอีกคนหนึ่งหรือมากกว่า
- ๒) จะต้องมีภาษาหรือสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายและการแปลความหมาย
- ๓) จะต้องมิกิจกรรม บริบท เจตนา หรือ สถานการณ์มารองรับ
- ๔) จะต้องมีความตั้งใจในการปฏิสัมพันธ์ต่อกัน
- ๕) จะต้องมีความหมายในการกระทำและโต้ตอบ
- ๖) จะต้องม่วิธีการหรือแบบแผนปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ
- ๗) จะต้องมีความกระตือรือร้นหรือปฏิกิริยาทางความคิดหรือพฤติกรรมที่ปกปิด
- ๘) จะต้องม่วิธีการการแสดงผลออกมาทางกาย และวาจา

กระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่ประกอบด้วยปัจจัยทั้ง ๘ ประการ ซึ่งเกี่ยวข้องกับมนุษย์มากกว่า ๒ คนขึ้นไป กล่าวคือ บุคคลที่ ๑ อยู่ในฐานะผู้กระทำ และอีกบุคคลหนึ่ง อยู่ในฐานะผู้โต้ตอบต่อความหมายหรือสัญลักษณ์ที่ผู้กระทำสื่อมายังบุคคลที่ ๒ และสามารถที่จะแยกได้ ๒ ประเด็น คือ กระบวนการปฏิสัมพันธ์ภายในหรือพฤติกรรมปกปิดซึ่งเกี่ยวข้องกับทางใจและกระบวนการการปฏิสัมพันธ์ภายนอกหรือพฤติกรรมเปิดเผยซึ่งเกี่ยวข้องกับทางกาย และทางวาจา

บทที่ ๓

การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตและคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา

ผู้วิจัยจะได้ศึกษาการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ ว่าการที่บุคคลจะปฏิสัมพันธ์ต่อกันทั้งการกระทำระหว่างกันและโต้ตอบระหว่างกันได้นั้น จะมีหลักปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันอย่างไรในทางพระพุทธศาสนา ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้นำมาแสดงไว้ตามลำดับดังนี้

๓.๑ คำสอนเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั่วไป

๓.๒ คำสอนเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของบรรพชิต

๓.๓ คำสอนเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของคฤหัสถ์

๓.๑ คำสอนเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั่วไป

คำว่า ปฏิสัมพันธ์ มิได้เป็นคำรากศัพท์มาจากภาษาบาลีโดยตรงแต่สงเคราะห์แปลในภาษาบาลีได้ซึ่ง แปลว่า เกี่ยวข้องพร้อมเฉพาะ สามารถแยกคำได้ดังนี้ ปฏิหรือปติ แปลว่า เฉพาะ ตอพบวน กลับ สมควร สั แปลว่า พร้อม กับ ดี พนฺธ แปลว่า ผูกพัน เกี่ยวข้อง รวมความทั้งหมดแปลว่า “ปฏิสัมพันธ์” หมายถึง การเกี่ยวข้องพร้อมเฉพาะ ในวิชาวิทยาศาสตร์เล่มนี้จึงกำหนดการเกี่ยวข้องว่า การเกี่ยวข้องหรือผูกพันเฉพาะบรรพชิตกับคฤหัสถ์เท่านั้น

การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งแสดงออกผ่านพฤติกรรมการแสดงออกที่บุคคลแปลความหมายจากผู้กระทำหรือผู้สื่อสารมายังตนแล้วกระทำโต้ตอบออกไปซึ่งต้องผ่านพฤติกรรมการแสดงออก พระพุทธองค์ทรงแบ่งพฤติกรรมการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมไว้ ๓ ทาง คือ

๑) การปฏิสัมพันธ์ที่แสดงออกทางกาย เรียกว่า กายจริต หรือการประพฤติทางการหรือสรีระ มีการไหว้ การนั่ง การยืน การเดิน และการวิ่ง เป็นต้น

๒) การปฏิสัมพันธ์ที่แสดงออกทางวาจา เรียกว่า วาจริต หมายถึง การปฏิสัมพันธ์ทางวาจามีการพูด การเชื้อเชิญ การปราศรัย การสนทนา และการสอบถาม เป็นต้น

๓) การปฏิสัมพันธ์ที่แสดงออกทางมโนทวาร เรียกว่า มโนจริต หมายถึง การปฏิสัมพันธ์ทางใจ มีการยิ้มแย้มแจ่มใส การโกรธหน้าบูดเบี้ยว การเศร้าใจ การเสียใจ การศรัทธา การตั้งตน และสงบนิ่ง เป็นต้น

การกระทำระหว่างกันและได้ตอบ จึงมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องกรรมอย่างใกล้ชิด กรรมในทางพระพุทธศาสนา มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า การงาน แต่การกระทำแต่ในทางธรรม หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา หรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความจงใจ ถ้าเป็นการกระทำที่ไม่มีเจตนา ก็ไม่เรียกว่า เป็นกรรมในความหมายทางธรรม ตามหลักพระพุทธศาสนา การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาเท่านั้น เรียกว่า กรรม กรรมและเจตนาในที่นี้ หมายถึง ความจงใจหรือตั้งใจที่จะกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจ^๒

การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ที่แสดงพฤติกรรมออกมาทางกาย ทางวาจา และทางใจ พร้อมกับความจงใจหรือตั้งใจที่จะปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันจนเกิดเป็นสังคมที่ดั่งงาม สงบ เรียบร้อย โดยอาศัยหลักการจากคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงตรัสไว้ให้กับบรรพชิตกับคฤหัสถ์ หรือบุคคลทั่วไปก็สามารถจะนำหลักการเหล่านี้ไปประพฤติปฏิบัติได้ ดังนี้ผู้วิจัยจึงได้ให้ความสำคัญแก่หลักการปฏิสัมพันธ์ที่บรรพชิตกับคฤหัสถ์จะต้องประพฤติปฏิบัติในการเข้าไปเกี่ยวข้องกับหรือผูกพันกัน

การศึกษาคำสั่งสอนเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั่วไปมีอยู่มากมาย แต่ผู้วิจัยจะได้นำเสนอหลักการที่เกี่ยวข้องกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั่วไประหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ ๓ หลักการ คือ ๑) หลักสังคหวัตถุ ๒) หลักกถาวัตถุ และ ๓) หลักกุศลกรรมบถ ดังนี้

๓.๑.๑ อักสังคหวัตถุ

ความต้องการความรักจากคนรอบข้างบ้างก็แสวงหาด้วยความน่ารัก บ้างก็แต่งตัวให้ดูดี บ้างพูดจาหวานหู เพื่อเรียกร้องหาความรัก แต่วิธีการเหล่านี้ก็ไม่ประสบความสำเร็จเสมอไป นำแปลกที่ว่าบางคนไม่จำเป็น ต้องทำตัวให้เด่นดัง ไม่ต้องแต่งหน้าทาปาก ไม่มียศตำแหน่งสูง แต่กลับเป็นที่รักของคนรอบข้างได้ จะมีวิธีการใดที่เราจะผูกมัดใจคน จะสามารถครองใจคน ได้อย่างถูกต้อง เคล็ดลับในการครองใจคน หรือ “พุทธวิธีครองใจคน” การทำให้คนรอบข้างรักเรา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนให้ปรับที่ตัวของเราเอง คือต้องทำตัวเราให้เป็นคนน่ารักเสียก่อน โดยการปฏิบัติตามสังคหวัตถุ ๔ ซึ่งเป็นการปฏิบัติ เพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน ทำให้เกิดความเคารพรักใคร่นับถือ เกรงอกเกรงใจกัน ไม่ว่าใครก็ตาม”

^๒งานง อติวัฒน์สิทธิ์, สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๗๓.

“จุลสารบัณฑิตถาวร, “วิธีครองใจคน”,

(<http://www.watcharina.com/board/index.php?topic=1014.msg5009>), (20 August 2551)

สังคหวัตถุ แปลว่า วิธีสงเคราะห์ หมายถึง วิธีปฏิบัติเพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจคนอื่นที่ยังไม่เคยรักใคร่นับถือหรือที่รักใคร่นับถืออยู่แล้วให้สนิทแนบแน่นยิ่งขึ้น พุดง่าย ๆ สังคหวัตถุ ก็คือ เทคนิควิธีทำให้คนรัก หรือมนต์ผูกใจคน นั่นเอง^๔ มีทั้งหมด ๔ ประการ คือ

- ๑) ทาน การให้ปัน
- ๒) ปิยวาจา เจรจาวาจาที่อ่อนหวาน
- ๓) อัลดจริยา ประพฤติสิ่งที่ประ โยชน์
- ๔) สมานัตตา ความเป็นผู้มีตนเสมอต้นเสมอปลาย^๕

การดำรงชีวิตอยู่ในสังคมนั้น นอกจากจะสร้างความสุขให้เกิดขึ้นในครอบครัวแล้ว ยังจะต้องสร้างความสุข สงบและประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่บุคคลอื่น ๆ รวมทั้งสังคมด้วย จึงจะอยู่ร่วมกันได้ พระพุทธศาสนาแสดงหลักการอยู่ร่วมกันฉันท์มิตร ทรงแสดงหลักธรรมหมวดหนึ่ง ซึ่งทรงอุปมาว่าเป็นเหมือนรถที่จะนำคน ไปสู่จุดหมายปลายทางร่วมกันได้ นักปราชญ์หลายท่านอาจจะเรียกชื่อธรรมหมวดนี้ต่างกัน เช่นเรียกว่า “พุทธวิธีชนะมิตร” เพราะสามารถสร้างความรัก ความผูกพันฉันท์มิตรให้เกิดขึ้นและเพิ่มคุณสมบัติกัลยาณมิตรเข้ามาได้โดยอัตโนมัติ เรียกว่า ศิลปะในการครองรัก เพราะการครองเรือนของใครก็ตาม หรือ การครองรักกันฉันท์มิตรไว้ได้ยืนนาน จำต้องปฏิบัติตามหลักของสังคหวัตถุทั้ง ๔ ประการ เรียกว่า “หลักมนุษยสัมพันธ์” เพราะเป็นหลักธรรม ที่สามารถสร้างความรัก ความผูกพัน ฉันท์มนุษยชาติด้วยกัน เพราะยอมรับนับถือสถานะภาพของความเป็นมนุษย์ของและกันแล้วแสดงความมีไมตรีจิตต่อกัน ด้วยการปฏิบัติตามธรรมทั้ง ๔ ประการ เรียกว่า “หลักเมตตาตามหานิยม คงกระพันชาตรี และแคล้วคลาด” เป็นการแสดงอานิสงส์ของการปฏิบัติตนตามหลักธรรมของสังคหวัตถุว่า สามารถสร้างความต้องการร่วมกันของคนที่มีความเชื่อในคุณไสยทั้งหลายว่าด้วยอานุภาพแห่งธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ท่านสามารถทำคนให้ประทับใจกับ เมตตาตามหานิยม คงกระพันชาตรี แคล้วคลาดจากอันตรายทั้งหลายทั้งปวงได้โดยไม่ต้องพกพาพระเครื่องแต่ประการใด ขอเพียงแต่พกพาพระธรรมทั้ง ๔ ประการ ดิถกถาวาจาและใจของตนไว้เท่านั้น บุคคลนั้นก็ชื่อว่า มี สังคหวัตถุทั้ง ๔ ประการนี้ ฐานสำคัญ คือ การอยู่ร่วมกันของบรรพชิตกับคฤหัสถ์ที่ประกอบด้วยความรัก ความเมตตา หวังดีต่อกันด้วย ทาน ปิยวาจา

^๔<http://www.panyathai.or.th/wiki/index.php>, (๑๗ ก.ย. ๒๕๕๐)

^๕ที.ปา. ๑๖/๒๖๗/๑๕๕.

^๖พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตภาโณ), นิเทศธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สิริพงษ์การพิมพ์, ๒๕๓๗) หน้า ๒๑๗-๒๑๘.

อัครจริยา และสมานัตตาจึงเป็นการพิสูจน์ทดสอบความมีเมตตา ความรักกันและกันเป็นสำคัญ จึงกล่าวได้ว่า หลักการสังคหวัตถุ เป็นการสร้างสังคมให้น่าอยู่

๓.๑.๒ หลักกถาวัตถุ

คำว่า กถาวัตถุ คือ เรื่องที่บุคคลควรนำมาพูดจาสนทนากัน เพราะว่าหลักในการพูดที่ฟัง ประสงค์ในทางพระพุทธศาสนา จะต้องมีความที่ประกอบประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่นเสมอ ฉะนั้น การจะพูดอะไรออกไปนั้น ทรงให้มองดูว่าเรื่องนั้น เป็นเรื่องจริง เป็นเรื่องดี เป็นธรรม เกิดประโยชน์แก่ผู้ฟัง ผู้ฟังชอบใจหรือ บางครั้งอาจจะไม่ชอบใจแต่ว่าถึงกาลที่จะพูดก็ให้พูดเรื่องราวเหล่านั้น^๖ พระพุทธองค์ทรงตรัสจำแนกเกี่ยวกับการพูดสนทนาไว้ ๑๐ ประการ คือ

- ๑) อปฺปิจณกถา การพูดที่มีลักษณะเชยชวน ชักชวนให้เกิดความปรารถนาน้อย
- ๒) สันตญฺฐิตกถา คำที่เชยชวนให้ผู้ฟังมีความสัน โดยยินดี ตามมีตามได้
- ๓) ปวีเวกกถา คำที่เชยชวน ชักชวนให้จิตใจ โนมน้อมเข้าหาความสงบ
- ๔) อสังสัคคกถา คำพูดที่เชยชวน ชักชวนให้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ
- ๕) วิริยารัมภกถา คำพูดที่เชยชวน ชักชวนให้เริ่มปรารถนาความเพียร
- ๖) สีสกถา คำพูดที่พูดเรื่องศีล
- ๗) สมานิกถา คำพูดที่เชยชวน ชักชวน ให้มีความ โนมน้อมเข้าหาสมานี
- ๘) ปญญาถา คำพูดที่เชยชวนเรื่องปัญญา
- ๙) วิมุตติกถา คำพูดที่เชยชวน ชักชวน ให้มีความพอใจ ยินดีในวิมุตติ
- ๑๐) วิมุตติญาณทัสนกถา การสนทนาถึงความรู้ความเห็นในสภาพจิตที่มีความหลุดพ้น^๗

กถาวัตถุหรือถ้อยคำที่ควรพูด ทั้ง ๑๐ ประการนี้เมื่อนำไปปฏิบัติล้วนเกิดคุณประโยชน์ทั้งสิ้น ทำให้เป็นที่รักใคร่เคารพนับถือและยำเกรง^๘ ถ้าบรรพชิตกับคฤหัสถ์มีการพูดหรือสนทนากันที่ประกอบด้วยหลักทั้ง ๑๐ ประการนี้ จึงจะได้ชื่อว่า การพูดหรือการสนทนาที่นำไปสู่ความเจริญทางจิตใจเพื่อการลดกิเลสภายในอย่างแท้จริง จึงกล่าวได้ว่า หลักกถาวัตถุ เป็นหลักการที่สร้างสังคมแห่งความรู้ด้วยการใช้ถ้อยคำ

^๖เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๗.

^๗อง.ทสก. ๓๘/๖๕/๒๑๖.

^๘สำนักพิมพ์เลียงเชียง, นวโกวาท ฉบับมาตรฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๕), หน้า ๖๒.

๓.๑.๓ หลักกุศลกรรมบถ

กุศลกรรมบถ คือ การกระทำอันเป็นเหตุแห่งความดี ความฉลาด ความงาม ความไม่มีโทษ ได้ชื่อว่า กุศลกรรมบถ คือ ทางดำเนินของคนฉลาด เป็นองค์ธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงมากเป็นพิเศษ แม้ว่าความเป็นมนุษย์ท่านทรงกำหนดเป็นหลักในการดำรงชีวิต^{๑๑} ให้มีความประพฤติปฏิบัติที่ดีงาม และเรียบร้อยซึ่งพระพุทธองค์ทรงตรัสจำแนกหลักการกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจ ไว้ ๑๐ ประการ คือ

๑) การประพฤติเรียบร้อยทางกายประกอบด้วย ๓ ประการ คือ

๑) ละการฆ่า

๒) ลักการลักทรัพย์

๓) ละการประพฤตินิดในเรื่องของรักของใคร่ทั้งหลาย

๒) การประพฤติเรียบร้อยทางวาจาประกอบด้วย ๔ คือ

๔) ละการพูดเท็จ

๕) ละคำหยาบ

๖) ละคำหยาบ

๗) ละคำสํารากเพื่อเจ้า

๓) การประพฤติเรียบร้อยทางใจประกอบด้วย ๓ ประการ คือ

๘) ไม่เป็นผู้มากไปด้วยความเพ่งเล็ง

๙) ไม่เป็นผู้มีจิตพยาบาท ไม่มีจิตคิดร้าย

๑๐) เป็นผู้มีความเห็นถูกต้อง^{๑๒}

การกระทำระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ที่เป็นเหตุแห่งความดีงามทั้ง ๑๐ ประการ จึงเป็นการประพฤติปฏิบัติที่ต้องเกี่ยวเนื่องด้วยบุคคลอื่น เมื่อจะกระทำก็ไม่กระทำร้ายแก่บุคคลอื่น เมื่อจะพูดก็ไม่พูดร้ายแก่บุคคลอื่น และเมื่อจะคิดก็ไม่คิดร้ายต่อบุคคลอื่นให้ได้รับความเดือดร้อน วุ่นวาย แม้ตนเองก็จะได้รับความดีกลับมาตอบแทนนั่นคือ ความสุขทางกายและทางใจ จึงกล่าวได้ว่า หลักการบุญกิริยาวัตถุ เป็นการสร้างอุปนิสัยวิถีชีวิตที่ดีงาม

^{๑๑}พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตณาโณ), นิเทศธรรม, อ่างแก้ว, หน้า ๑๒๐.

^{๑๒}ม.นุ. ๑๕/๔๕๐/๒๗๓-๒๗๓.

๓.๒ คำสอนเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของบรรพชิต

บรรพชิต แปลว่า ผู้บวชแล้ว หมายถึง ผู้ที่สละเพศคฤหัสถ์และทรัพย์สมบัติออกจากเรือน ถีอเพศเป็นนักบวช ไม่อยู่ครองเรือน ถ้าบวชนอกพระพุทธศาสนา เรียกว่า ฤๅษีบ้าง ปรีพาทกบ้าง อเจลกบ้าง เป็นต้น ถ้าบวชในพระพุทธศาสนา เรียกว่า ภิกษุบ้าง เพราะเป็นผู้ขอ (บิณฑบาต) หรือ เห็นภัยในวัฏฏะ เรียกว่า สมณะบ้าง เพราะประพฤตีสงบกายวาจาใจ เรียกว่า พระบ้าง เพราะเป็นผู้ดี ผู้ประเสริฐ โดยถือเพศสูงที่เรียกว่าอูคมเพศบ้าง เป็นเพศที่เคารพบูชาของฆราวาสผู้ตั้งอยู่ในหินเพศ เพศต่ำ เรียกว่า สามเณรบ้าง เพราะเป็นเหล่ากอของสมณะ แม้สตรีที่ออกบวชก็มีชื่อเรียกต่างๆ ที่ กล่าวแล้ว เพียงแต่เปลี่ยนเรียกให้เหมาะสมตามเพศหญิงเฉพาะในพระพุทธศาสนา คือ ภิกษุณี สามเณรี ในปัจจุบันไม่มีแล้ว แต่มีผู้บวชเป็นชี ถีอศีล ๘ ข้อ เหมือนอุบาสกอุบาสิกาผู้สมาทานอุโบสถศีลและ ยังมีการประพฤตีสรรณวินัยพิเศษบางประการตามอย่างภิกษุ อีกตามสมควร^๒

บรรพชิตในพระพุทธศาสนาประกอบ ๕ ประเภท คือ ภิกษุ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี และ สิกขมานา ที่มีการบรรพชาอุปสมบทตามพระธรรมวินัยอย่างถูกต้องหรืออาจจะมีชื่อเรียกที่แตกต่างกันออกไป เป็นผู้ทีสละบ้านเรือนมาในป่า อยู่ในถ้ำ ในวัดและในสถานที่ต่าง ๆ ทีพระพุทธเจ้าทรง อนุญาตทางประทานบวชให้บ้าง สวากบวชให้บ้าง ทีใช้ความหมายคู่กับคฤหัสถ์ เป็นผู้ชี้ทางธรรมะ ทีถูกต้อง อบรมสั่งสอนคฤหัสถ์ ต้องถีอศีลมากกว่าคฤหัสถ์ เป็นผู้ทรงศีล ไม่ละเมิดศีลทีตนเอง รักษาอยู่ เป็นผู้เว้นจากการบีบบังคับผู้อื่น จากเครื่องประหารทั้งหลาย มีฝ่ามือเป็นต้น และกำลังกำจัด หรือทำลายกิเลสตัณหาของคนอยู่ทีสำคัญจะต้องมีความอนุเคราะห์สงเคราะห์ช่วยเหลือเกื้อกูล คฤหัสถ์ผู้สนับสนุนการปฏิบัติธรรมของตน

การศึกษาคำสอนเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของคฤหัสถ์ผู้วิจัยจะได้นำเสนอ หลักการทีเกี่ยวข้อง มีหลักการจตุปาริสุทธิศีล หลักการอนุเคราะห์ หลักการปัพพชิตอกนิณหังจ เวกขณ และหลักการแสดงธรรม ดังนี้

๓.๒.๑ หลักการจตุปาริสุทธิศีล

คน เราจะดี ก็เพราะกฎบังคับ คนดี ก็คือ คนทีอยู่ในกฎข้อบังคับระเบียบวินัย คนทีไม่อยู่ใน กฎข้อบังคับ ก็คือ คนป่ากับคนทีตายไปแล้ว เพราะ คนทีตายไปแล้ว หมคความรู้สึก ไม่มีชีวิตจะอยู่ ในกฎข้อบังคับแล้ว ดังนั้น ระเบียบวินัยของบรรพชิต จึงเป็นกฎข้อบังคับ ทีคุ้มครองให้หมู่คณะ งดงาม ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ทำให้เกิดศรัทธาแก่ผู้ทีได้พบเห็น วินัยนำไปดี นำไปให้แจ้ง และ นำไปให้ต่าง ฉะนั้น ทุกคนควรรักษาระเบียบและวินัย

^๒พระเทพวิสุทธินายก (อุบล นนทโก ป.ธ. ๘), อธิบายธรรมวิภาค ปริเฉทที ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๓๖.

บรรพชิตที่มีวินัยได้ศึกษาดีแล้ว ได้อาศัยระเบียบวินัยนี้ เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เจริญด้วยคุณธรรมยิ่ง ๆ ขึ้นไป มีความสำรวมระวัง ก็ไม่เกิดความเดือดร้อน เมื่อไม่เกิดความเดือดร้อน ก็จะเกิดปีติปราโมทย์ เมื่อเกิดปีติปราโมทย์ ก็เกิดปีติสัสติ ความสงบกายสงบใจ เมื่อเกิดความสงบกายสงบใจแล้ว ก็จะเกิดความสุข เมื่อมีความสุขแล้วก็จะเกิดสมาธิ สมาธิก็ก่อให้เกิดปัญญา คือ รู้สภาวะตามความเป็นจริง แล้วทำให้เกิดนิพพิทา ความเบื่อหน่าย จนเกิดวิมุตติ ความหลุดพ้น^{๑๑}

ตามปกติเมื่อพูดถึงศีลของภิกษุ มักจะพูดถึงศีล ๒๒๗ ที่มีในพระปาฏิโมกข์ และศีลที่มานอกพระปาฏิโมกข์เป็นอันมาก แต่เมื่อก้าวถึงภาคของการปฏิบัติแล้ว ศีลของบรรพชิตว่าโดยสรุปก็มีเพียง ๔ ประการเท่านั้น เรียกว่า จตุปาริสุทธิศีล คือ ๑) ปาฏิโมกข์สังวร ๒) อินทรีย์สังวร ๓) อาชีวาปาริสุทธิศีล และ ๔) ปัจจัยปัจเจกขณะ^{๑๒} ซึ่งจะได้อธิบาย ดังนี้

๑) ปาฏิโมกข์สังวร สำรวมระวังในพระปาฏิโมกข์ เว้นข้อที่พระพุทธเจ้าห้าม ทำตามข้อที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเป็นผู้มีความละเอียด มีความกลัวบาป มีความรังเกียจบาป ตั้งใจศึกษาประพฤติปฏิบัติในสิกขาแม้เพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ การเกี่ยวข้องกับคบหากับบุคคลและการเที่ยวไปในสถานที่ต่าง ๆ มีความระมัดระวังตามสมควรแก่ฐานะของความเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา

๒) อินทรีย์สังวร สำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ คือ อินทรีย์ทั้ง ๖ จะต้องสำรวมไม่ให้เกิดความยินดีอินทรีย์รอบงำใจโดยอาศัยปัญญาพิจารณา รู้เท่าทันถึงความเป็นจริงของอารมณ์เหล่านั้น ก็ใช้ประโยชน์จากอารมณ์เหล่านั้นสร้างความสงบให้เกิดขึ้นแก่จิตใจของตน

๓) อาชีวาปาริสุทธิศีล การเลี้ยงชีพในทางบริสุทธิ์สำหรับบรรพชิตนั้นการเที่ยวภิกขาจารบิณฑบาต ถือว่าเป็นเครื่องอาศัยของบรรพชิต หรือนักบวช เป็นการได้ปัจจัยลากมาในทางที่บริสุทธิ์พิเศษเพราะฉะนั้นการขอต่อคนที่ไม่ควรขอที่ดี การขอเกินความจำเป็นที่ดี การแสวงหาที่ไม่เหมาะสมไม่ควร เช่น เสกน้ำมนต์ พ่นน้ำหมาก ให้หอยเบอร์ จำหน่ายวัตถุมงคลต่าง ๆ ลงทุนไม่มากแต่เอากำไรมาก ๆ ตลอดถึงการรับใช้สกุลที่มีฐานะมั่งคั่งร่ำรวยเพื่อหวังผลประโยชน์ คือ ลาก สักการะ ชื่อเสียง ความคุ้นเคยที่ตนจะได้จากสกุลเหล่านั้น และการไม่เลี้ยงชีพด้วยอำนาจของตัณหา ความโลภ ซึ่งบางครั้งอาจจะกลายเป็นการ เสแสร้ง มารยา โอ้อวด ชื่อว่า เป็นการทำอาชีพของตนให้บริสุทธิ์ เมื่อได้ปัจจัยทั้งหลายมา พระพุทธเจ้าทรงสอนให้พิจารณาเสียก่อนจึงบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช คือ ยารักษาความป่วยไข้ ไม่บริโภคด้วยตัณหา

๔) ปัจจัยปัจเจกขณะ การพิจารณาปัจจัย ๔ ได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยาแก้ไข้ โดยมองไปที่เจตนารมณ์วัตถุประสงค์ในการบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ เหล่านี้ให้สำเร็จ

^{๑๑}<http://gotoknow.org/blog/rainalone/123226>, (๒๕ ส.ค. ๒๕๕๐)

^{๑๒}วิสุทธิ. ๑/๓๓-๓๔.

ประโยชน์ตามที่เรากำลังต้องการได้รับจากปัจจัย ๔ เช่น เครื่องนุ่มห่ม สำเร็จประโยชน์ในการปกปิด อวัยวะที่ควรปกปิด ป้องกัน หนาว ร้อน ลม แดด เหลือบ ยุง สัตว์เลื้อยคลานต่าง ๆ ทำให้ตนอยู่ใน ฐานะสภาพเรียบร้อย ไม่รุ่มรอม รุงรัง ส่วนผ้าจะประณีตหรือไม่ประณีต ราคาถูกราคาแพงไม่ใช่ ประเด็น ในการบริโภคอาหาร วัตถุประสงค์ก็คือการขจัดความหิวเก่า ป้องกันความหิวใหม่ให้ ร่างกายมีเรี่ยวแรงสามารถปฏิบัติภารกิจงานอันเป็นหน้าที่ของตนได้ ไม่บริโภคด้วยตัณหา ได้ ชื่อว่าสำเร็จประโยชน์แล้ว

การพิจารณาปัจจัย ๔ ทั้งในช่วงของการรับ ช่วงของการบริโภค และหลังจากบริโภคใช้ สอยไปแล้ว พระพุทธเจ้าทรงเรียกว่า อริยวงศ์ คือ วงศ์ของพระอริยะ หมายความว่า พระอริยะเจ้า ทั้งหลายท่านพิจารณาปัจจัย ๔ ผู้สืบวงศ์พระอริยะจึงต้องพิจารณาปัจจัย ๔ โดยไม่เกี่ยวข้องกับปัจจัย ๔ อย่างตัดหากลุ่มรุ่มใจมากเกินไป^{๕๔} เป็นการเตือนตนเองอยู่ตลอดเวลาให้อยู่ร่องรอยแห่งวินัยของ บรรพชิตเพื่อความเรียบร้อยของตนเองและไม่สร้างรังเกียจให้เกิดขึ้นแก่หมู่คณะ จึงกล่าวได้ว่า หลักการจตุปาริสุทธิศีล เป็นหลักการสร้างแบบแผนในการดำรงชีวิตพรหมจรรย์

๓.๒.๒ หลักการอนุเคราะห์

การอนุเคราะห์คฤหัสถ์ คือ หน้าที่ของบรรพชิตนั้น เป็นการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้าและสอนคฤหัสถ์ที่นับถือพระพุทธศาสนาให้รู้ตาม ปฏิบัติตาม^{๕๖} ช. โมตรีจิตต์ กล่าวว่า พุทธศาสนาที่แพร่หลายและยังยืนนานอยู่ได้จนบัดนี้ ก็เพราะอาศัยพระสงฆ์หรือบรรพชิตเหล่านี้ ดำรงสืบมา^{๕๗} นอกจากจะมีหน้าที่หลัก หน้าที่รอง และหน้าที่ย่อยอีกมากมาย ซึ่งแล้วแต่ว่าใครจะ เห็นความสำคัญของส่วนไหนมาเป็นประเด็น ดังนั้น หน้าที่ของบรรพชิตที่จะประพฤติปฏิบัติต่อ คฤหัสถ์ อันเป็นการอนุเคราะห์ในฐานะเป็นพุทธบริษัทด้วยกัน จึงเป็นหน้าที่ ที่ทำเพื่อคนอื่น เพื่อ ชาวบ้าน เพื่อให้ได้รู้ตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา เป็นผู้ดำรงอยู่ในเพศภาวะที่สูง เป็นผู้ชี้ แนวทางจิตวิญญูณ คอยชี้ทาง แนะนำทางสวรรค์ ทางนิพพาน เมื่อได้รับการอุปถัมภ์บำรุง และการ เคารพนับถือจากพุทธศาสนิกชนเช่นนี้ จึงต้องปฏิบัติกิจอันเป็นหน้าที่ของบรรพชิต^{๕๘} ประกอบด้วย

^{๕๔} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตมาโล), นิเทศธรรม, อ้างแล้ว, หน้า ๓๖-๔๐.

^{๕๖} สามารถ จันทร์สุริย์ และกรรณิ อัญชูลี, ประเพณีไทยในปัจจุบัน, (กรุงเทพมหานคร : กิจศึกษาเทรตคัง, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑.

^{๕๗} ช. โมตรีจิตต์ (นามแฝง), ประมุขานาปัญหาธรรมวิภาค, (กรุงเทพมหานคร : ธรรม บรรณาการ, ๒๕๒๑), หน้า ๓๕.

^{๕๘} สำนักพิมพ์เสียงเชียง, คู่มือการเรียนการสอน นักธรรมชั้นตรี, (กรุงเทพมหานคร : เสียง เชียง, ๒๕๔๖), หน้า ๒๑๖.

๖ ประการ คือ ๑) ห้ามจากความชั่ว ๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี ๓) อนุเคราะห์ด้วยใจงาม ๔) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๕) ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง ๖) บอกลทางสวรรค์ให้^{๑๙} ซึ่งแต่ละข้อสามารถอธิบายได้ดังนี้

๑) ห้ามมิให้ชาวบ้านทำความชั่ว คือแนะนำชาวบ้าน ซึ่ให้เห็นว่าสิ่งใดควรละเว้น ไม่ควรประพฤติปฏิบัติ ไม่นิ่งดูคยเมื่อเห็นชาวบ้านกำลังตกอยู่ในห้วงแห่งความทุกข์หรือกำลังหลงระเริง อยู่ในอบายมุขต่าง ๆ พยายามเตือนสติชาวบ้าน รังสติชาวบ้านไว้บ้างตามแต่จะช่วยให้ไม่ทำตัวเป็นพระอิฐพระปูน แบบบูรระไม่ใช่

๒) ให้ชาวบ้านตั้งอยู่ในความดี คือ แนะนำชาวบ้านให้ประกอบแต่กุศลประกอบแต่ความดี อันเป็นประ โยชน์แก่ตัวชาวบ้านเอง แนะนำชาวบ้านให้เดินทางที่ถูกต้องไม่นำชาวบ้านออกนอกถู่ นอกทางพระธรรมวินัย เพื่อเห็นแก่ลาภยศที่จะพึง ได้ประการเดียว

๓) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม คือ มีเมตตาจิตอนุเคราะห์ชาวบ้านในเรื่องต่าง ๆ ด้วยน้ำใจ ด้วยความเต็มใจโดยสำนึกในหน้าที่อยู่เสมอว่าคนเป็นอยู่ได้ด้วยชาวบ้านบำรุงอุปถัมภ์ให้ชาวบ้านอยู่ และสำนึกว่าการอนุเคราะห์ชาวบ้านนั้นเป็นประเพณีที่พระศาสดาของนครดำเนินมาแล้ว

๔) ให้ฟังในสิ่งที่ไม่เคยฟัง คือ อบรมสั่งสอนชาวบ้านด้วยความกระตือรือร้น พยายามแสวงหาเรื่องใหม่ ๆ มาสอนชาวบ้านให้ชาวบ้านเป็นคนหูไวตาไว ทนต่อเหตุการณ์เสมอและในเรื่องบาปบุญคุณ โทษ ผลของกระทำบาปบุญคุณ โทษนั้น ๆ ซึ่งชาวบ้านไม่ค่อยเข้าใจแจ่มแจ้งนักให้รู้ชัดเจน

๕) ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง คือ สั่งสอนโดยไม่ปิดบังอำพรางหรือบิดเบือนความจริง ทำให้หลงผิดบรมเรื่องอะไรต้องขยายความให้แจ่มแจ้งทุกเรื่อง เพื่อให้สามารถปฏิบัติตามได้

๖) บอกลทางสวรรค์ให้ คือ ซึ่ทางที่ถูกที่ควรปฏิบัติสำหรับชีวิตให้ชาวบ้านรู้เพื่อดำเนินตาม โดยเฉพาะซึ่ทางสุคติสวรรค์ อันเป็นยอดปรารถนาของคนทั้งหลายว่า จะได้ด้วยการศึกษาปฏิบัติอย่างไร เป็นต้น^{๒๐}

หลักการปฏิสัมพันธ์ของบรรพชิตต่อคฤหัสถ์ทั้ง ๖ ประการ นี้เป็นการประพฤติปฏิบัติตามหน้าที่เฉพาะของบรรพชิตที่อนุเคราะห์ช่วยเหลือคฤหัสถ์ตามหน้าที่ของนักบวชต่างๆ ไป เพื่อให้คฤหัสถ์ได้รับสิ่งดีงามตามคำสั่งและคำสอนต่างๆที่พระพุทธเจ้าถ่ายทอดมายังบรรพชิต ที่ต้องการให้พุทธบริษัทของพระองค์มีความรัก ความเมตตาต่อกัน ช่วยเหลือจุนเจือในสิ่งที่ขาด ช่วยเติม

^{๑๙}ที่.ปา. ๑๖/๒๐๔/๕๑.

^{๒๐}พระราชวิสุทธิโมลี (ทองดี สุรเศโข ป.ธ.๘), หลักธรรมสำหรับชาวบ้าน, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๒๕), หน้า ๖๘.

ธรรมะให้กับคฤหัสถ์ที่ยังเป็นมิจฉาทิฎฐิให้กลับมาเป็นสัมมาทิฎฐิเพื่อให้คฤหัสถ์มีความสุข ความเจริญและ จะ ได้ช่วยเหลือกันดำรงพระพุทธศาสนาต่อไป จึงแสดงให้เห็นว่าหน้าที่ทั้ง ๖ ประการที่บรรพชิตพึงปฏิบัติต่อคฤหัสถ์อันเป็นการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ ช่วยเหลือเจือจุดสงเคราะห์ อนุเคราะห์เป็นสำคัญ ดังนั้นหลักการอนุเคราะห์ จึงเป็นการสร้างความมงคลตามหน้าที่ของคุณ

๓.๒.๓ หลักการปัพพชิตอกนิหปัจเจกขณัม

หลักปัพพชิตอกนิหปัจเจกขณัม คือ ธรรมที่บรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ การพิจารณาธรรมของบรรพชิตนั้น ส่วนใหญ่นั้น เป็นเรื่องที่ทรงสอนให้นักบวชทุกรูปพิจารณา แล้วปรับตัวเองให้เหมาะสมให้ควรแก่ฐานะภาวะของบรรพชิตอยู่เสมอ ธรรมที่บรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ ๑๐ อย่างนี้เรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า ทศธรรม แปลว่า ธรรม ๑๐ ประการ ๆ ธรรม ๑๐ ประการเป็นพระบรมพุทโธวาทที่สมเด็จพระบรมศาสดาประทานแก่ภิกษุทั้งหลายไว้เป็นเครื่องเตือนสติให้พิจารณาคำนี้ถึง เพศ อาชีวะ จรรยาบรรณ กฏของธรรมคา กาล สถานที่ และคุณวิเศษเนื่อง ๆ เพราะเป็นอุบายเครื่องเตือนใจให้ประพฤติดีประพฤดิชอบประกอบความเพียรบ้าง เป็นหนทางเครื่องยึดเหนี่ยวใจให้ระงับบ้างเตือนให้ขนขวายปลูกปัญญาบ้าง เมื่อกล่าวโดยสรุป ย่อมมีคุณประโยชน์ทั้งที่เป็นโลกิยะทั้งที่เป็น โลกุตตระ เพราะเป็นหนทางบรรลุมรรคผลเป็นที่สุด^{๒๐} ประกอบด้วย ๑๐ ประการ คือ

- ๑) บรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า บัดนี้เรามีเพศต่างจากคฤหัสถ์
- ๒) บรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่าการเลี้ยงชีพของเราเนื่องด้วยผู้อื่น
- ๓) บรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า อากัปกิริยาอย่างอื่น อันเราควรทำมีอยู่
- ๔) บรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่าตัวเราเองคิดเตียนเราเองโดยศีลได้หรือไม่
- ๕) บรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้เป็นวิญญูชนทั้งหลาย พิจารณาและ คิดเตียนเราโดยศีล ได้หรือไม่
- ๖) บรรพชิต ควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่าเราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น
- ๗) บรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่าเราเป็นผู้มีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมอันใดดีหรือชั่วก็ตาม เราจักต้องเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น
- ๘) บรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่าวันและคืนล่วงเลยไป ๆ บัดนี้เราทำอะไรอยู่

^{๒๐} กถิน อัครโยธิน, อธิบายธรรมวิภาค น.ธ. ศรี, (กรุงเทพมหานคร : อานวยศาสนการพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๖๘.

ธ) บรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่าเรายินในเรือนว่างเปล่าหรือไม่

๑๐) บรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า ญาณทัสสนะวิเศษอันสามารถกำจัดกิเลส เป็นอริยะ คือ อุตตริมนุสสรธรรม อันเราได้บรรลุแล้วมีอยู่หรือหนอ ที่เป็นเหตุให้เราผู้อันเพื่อพรหมจรรย์ถ้ามแล้ว จักไม่เป็นผู้ก่อเงินในกาลภายหลัง^{๒๒}

หลักปัพพชิตอภินิหิงเจกขณ ๑๐ เป็นสิ่งพระพุทธองค์ทรงสั่งบรรพชิตให้ตรวจสอบ ให้เดือนตัวเองอยู่ตลอดเวลา ว่าเดี๋ยวนี้ บัดนี้ เรากำลังทำอะไรอยู่ ให้พินิจพิจารณาอยู่เป็นประจำ ไม่ว่าจะอยู่ ณ สถานที่แห่งใด จะอยู่ในอิริยาบถไหน ก็ต้องระลึกไว้เสมอ เพื่อความถูกต้อง เพื่อความดีงาม แห่งหมู่บรรพชิตให้สมกับความเป็นนักบวชอยู่ตลอดเวลา ด้วยการระลึกถึงสภาวะเพศที่ตนเอง เป็นอยู่และสร้างความมดงามในอากัปภิกิริยามารยาทของบรรพชิตอยู่ตลอดเวลา จึงกล่าวได้ว่า หลักการปัพพชิตอภินิหิงเจกขณ เป็นหลักการปรับปรุงพัฒนาดนเองอยู่เสมอ ๆ

๓.๒.๔ หลักการแสดงธรรม

การเผยแผ่ธรรมทางพระพุทธศาสนาของบรรพชิต ไม่ว่าจะในรูปแบบใดก็ตาม เนื้อหาสาระของธรรมที่บรรพชิตใช้ในการเทศนาธรรม สนทนาธรรม บรรยายธรรม และรูปแบบอื่น ๆ ก็ตาม จะมีลักษณะมุ่งไปที่เป้าหมายอันสูงสุดนั่นก็คือ พระนิพพาน ฉะนั้น การแสดงธรรมของบรรพชิตแก่คฤหัสถ์เป็นหน้าที่ที่สำคัญในการถ่ายทอดคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาให้คฤหัสถ์มีความเข้าใจในหลักธรรมต่าง ๆ ดังนั้น พระพุทธพุทธเจ้าตรัสหลักการสำหรับการแสดงธรรมไว้ว่า การแสดงธรรมแก่ผู้อื่น ไม่ใช่เรื่องทำได้โดยง่าย ภิกษุเมื่อจะแสดงธรรมแก่ผู้อื่น ทั้งตั้งธรรม ๕ ประการ ไว้ภายนอกและจึงแสดงธรรมแก่ผู้อื่น ๕ ประการ คือ

- ๑) เราจักแสดงธรรมไปตามลำดับ
- ๒) เราจักแสดงธรรมอ้างเหตุผล
- ๓) เราจักแสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู
- ๔) เราจักเป็นผู้ไม่เพ่งอามิสแสดงธรรม
- ๕) เราจักไม่แสดงให้กระทบตนและผู้อื่น

เมื่อภิกษุได้ตั้งใจที่จะแสดงธรรมแก่ผู้อื่นทั้ง ๕ ประการนี้แล้วจึงแสดงธรรม^{๒๓} อันเป็นหลักปฏิบัติสำหรับบรรพชิตผู้ที่จะเป็นพระธรรมกถึก การตั้งธรรมไว้นั้นจึงมีความจำเป็นและมีความสำคัญมาก เพราะถ้าบรรพชิตผู้แสดงธรรมไม่ตั้งธรรมไว้ทั้ง ๕ นั้นจึงถือว่าการแสดงธรรมของบรรพชิตนั้นไม่บริสุทธิ์ ไม่สะอาดไม่นำไปสู่ประโยชน์อย่างแท้จริงได้ ดังนั้น การจะเป็นนักเทศน์

^{๒๒} อจ.ทสก. ๓๘/๔๘/๑๕๗-๑๕๘.

^{๒๓} อจ.จตุกก. ๓๖/๑๕๕/๓๓๔.

นักแสดงธรรม นักเผยแผ่ธรรม นักบรรยายธรรมหรือ นักอะไร ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการการพุทธธรรม จะต้องมีวิธีการแสดงคำพูดออกมาตามลำดับขั้นตอน จึงกล่าวได้ว่า หลักการแสดงธรรม เป็นคุณสมบัติการทำงานด้านเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๓.๓ คำสอนเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของคฤหัสถ์

คำเรียกนามของบุคคลนั้น ช่อมขึ้นอยู่กับลักษณะที่บุคคลเข้าไปเกี่ยวข้องหรือมีหลักของความสัมพันธ์กันในฐานะต่าง ๆ เช่น สามีกับภรรยา ก่อนที่จะเป็นสามีกับภรณานั้น ก็ไม่เรียกว่าสามีกับภรรยา แต่เมื่อมาแต่งงานกันหรืออยู่กินด้วยกัน สังคมไทยก็บัญญัติให้เรียกว่า สามีภรรยา ภาษาหรือสังคมอื่น ๆ ก็มีชื่อเรียกตามภาษาหรือตามสังคมนั้น คฤหัสถ์ก็เป็นคำเรียกชื่อหนึ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับบรรพชิตและภาษาหรือสังคมไทยก็บัญญัติให้ใช้คู่กันระหว่างคำว่า คฤหัสถ์กับบรรพชิต และบางครั้งท่านก็ใช้ในในความหมายอื่นแทนกันได้ เช่น อุบาสก อุบาสิกา คฤหัสถ์ ฆราวาส คฤหบดี คหปตานี และอาคาริยะ เป็นต้น

การศึกษาคำสอนเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของคฤหัสถ์ผู้วิจัยจะได้นำเสนอหลักการที่เกี่ยวข้อง มีหลักการเบญจศีล หลักการเว้นอกคิ หลักการเกื้อกูล หลักการบุญกิริยาวัตถุ และหลักวินัยของบรรพชิตที่คฤหัสถ์ควรรู้ ดังนี้

๓.๓.๑ หลักการเบญจศีล

ความประพฤติงามทางกาย และทางวาจา ให้เรียบร้อย เป็นข้อปฏิบัติสำหรับการควบคุมกาย และวาจา ให้ตั้งอยู่ในความดีงามหรือข้อปฏิบัติในการงดเว้นจากความชั่ว ชื่อว่า ศีล^{๒๔} หมายถึงการงดเว้นจากการกระทำบาปทุจริตซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดี ไม่ควรประพฤติเพราะบั่นทอนความดีและมีเวรภัยติดตัว^{๒๕} การบัญญัติศีล พระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นความถูกต้องตามครรลองคลองธรรม ด้วยทรงดำริให้เป็นประโยชน์แก่กันและกัน ไม่ให้มนุษย์เบียดเบียนแก่กัน แย่งทรัพย์สมบัติ แย่งสามีภรรยา กล่าวโทษบุคคลอื่นที่ปราศจากความจริงและเพื่อไม่ให้บุคคลหลงลืมสติปัญญาของตน ซึ่งเป็นคำสอนที่มีอยู่ในศาสนาที่ดีทุกศาสนา จึงได้ชื่อว่า เป็นการบัญญัติอันชอบธรรม อันเป็นข้องดเว้นของคฤหัสถ์ที่นับถือพระพุทธศาสนา

เบญจศีลมี ๕ ประการ คือ

^{๒๔} พิชุร มะลิวัลย์, อธิบายวิชาวินัย สำหรับนักธรรมชั้นตรี, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๑), หน้า ๑๘๖.

^{๒๕} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘ ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เดียงเสียง, ๒๕๔๘), หน้า ๔๘๑.

- ๑) ไม่ฆ่าสัตว์
- ๒) ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ในโลก
- ๓) ไม่คบชู้ภรรยาของผู้อื่น
- ๔) ไม่กล่าวคำเท็จ
- ๕) ไม่ประกอบการค้าสุราและเมรัย^{๒๖}

ศีลเป็นข้อกำหนดเกี่ยวกับความประพฤติของเพื่อความอยู่ด้วยกันเป็นปกติสุข และเป็นระเบียบเรียบร้อยอีกอย่างหนึ่งเพื่อผลพิเศษอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะ ข้อกำหนดเกี่ยวกับความประพฤติดังกล่าวย่อมมีอยู่ในทุกศาสนา ตรงกันก็มี ต่างกันก็มี สุดแต่ศาสดาหรือองค์การศาสนานั้นๆ จะบัญญัติขึ้น โดยมากมักบัญญัติเป็นข้อคเว้น อันหมายความว่า นอกจากข้อที่สั่งให้งดเว้นนั้นก็ทำได้ ในพระพุทธศาสนาที่คนทั้งปวงรู้จักกันมาก เพราะเป็นประเพณีนิยมที่รับศีลกันอยู่ในพิธีทางศาสนาเกือบทุกอย่าง คนไทยจะต้องเคยได้ยิน ได้ฟังพระให้ศีลมาตั้งแต่ยังเด็กๆ ยังไม่รู้ความหมาย แต่น่าพิจารณาว่า คนโดยมากมองเห็นความสำคัญของศีลเพียงไร หรือมีความเห็นในศีลอย่างไร เพราะเป็นข้อบัญญัติในศีลแตกต่างจากทางปฏิบัติของคนทั่วไปอยู่มากเกือบทุกข้อ ทั้งที่เห็นว่าเป็นผิด และ ทั้งที่เห็นว่าเป็นดี^{๒๗}

การรักษาศีล ๕ สำหรับคฤหัสถ์ คือ ชาวบ้านผู้ยังแสวงหาวัตถุหรือสิ่งเสพบริโภคต่างๆ เมื่อต่างคนต่างหา ทุกคนก็อยากได้อยากเอาให้มากที่สุด คนที่มีกำลังอ่อนแอกว่า ที่คือยากกว่า ด้วยโอกาส สังคมก็เดือดร้อน เต็มไปด้วยการเบียดเบียนแย่งชิง ด้วยเหตุนี้ท่านจึงวางหลักศีล ๕ ไว้เป็นกรอบหรือเป็นขอบเขต ว่าใครจะแสวงหาอย่างไรก็ทำไป แต่ขอให้อยู่ในขอบเขตที่จะไม่ละเมิดศีล ๕ ข้อนี้ แล้วสังคมก็จะสงบสุขพอสมควร ไม่ถึงกับลุกเป็นไฟและทุกคนก็จะพอยู่กัน ได้และพอมีความสุขได้มากบ้างน้อยบ้าง^{๒๘} โดยให้ทุกคนปฏิบัติตามหลักศีล ๕ ประการ ซึ่งจะมีมาได้ก็จากใจที่ปกติและความปกติกายวาจาอันย่อมจะทำให้ใจปกติด้วย เพราะกายวาจากับใจนั้นมีความสัมพันธ์กัน ความปกติของกายวาจาจะเกิดขึ้นได้ก็มีการฝึกฝน มีการควบคุมการแสดงออก มีการควบคุมการ

^{๒๖} อก.ปญจก. ๓๖/๑๗๔/๓๗๒.

^{๒๗} สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี, รวมธรรมะ, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๕), หน้า ๕๕.

^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม, (กรุงเทพมหานคร : กรมการปกครอง, ๒๕๔๐), หน้า ๑๘.

รับรู้ด้วย จึงจะสามารถทำจิตในเราอยู่ในภาวะปกติได้ ถ้าจิตใจของเราปกติแล้ว การแสดงออกทางกาย วาจาก็เป็นไปในทางที่เกื้อกูลไม่เบียดเบียนกัน^{๒๕}

เบญจศีลนั้น ได้แก่ เจตนา ที่เป็นเหตุงดเว้นอย่างหนึ่ง หมายถึง เจตสิก คือ เจตนางดเว้น หรือความงดเว้นนั่นเองที่บังเกิดขึ้นในใจ หมายถึง สังวรโรหรือสังวร คือ ความสำรวมระวัง หมายถึง อวิตกกัมมะ ความไม่ก้าวล่วง คือ ความที่ไม่ล่วงละเมิด ฉะนั้น เจตนา คือ ศีล จึงมีความหมายถึงเจตนา คือ ความงดเว้นจากกายกรรม วาจกรรม และมโนกรรมที่เป็นอกุศล ที่เป็นบาปทุจริตทั้งหมด และอรรถคือ เนื้อความที่เป็นอันเดียวกันของศีล คือ ความปกติ จึงมีความหมายถึงความปกติกาย ปกติวาจา ปกติใจด้วย ครบทั้ง ๓^{๒๖} ข้อปฏิบัติในการเว้นจากการประพฤติชั่วทางกายและวาจา แต่เป็นข้อปฏิบัติเพื่อรักษากายและวาจาให้เรียบร้อยตามระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนผู้อื่น เรียกว่า สิกขาบท ๕ ก็ได้ ธรรม ก็ได้ เป็นข้อที่ตฤห์สตร์ควรรักษาเป็นประจำ^{๒๗}

นอกจาก เบญจศีล ซึ่งมี ๕ ประการข้างต้น ซึ่งสำหรับคฤหัสถ์ทั่ว ๆ ไปควรแก่การปฏิบัติให้ดีแล้ว ชาวบ้านที่มีสามารถจะยกระดับความเป็นอุบาสกอุบาสิกาขั้นนำได้ก็ต้องเพียรพยายามสร้างบารมีของตนในการงดเว้น การกระทำที่สูงขึ้นไปอีก ๓ ประการ เรียกว่า การรักษาศีลอุโบสถ หรือศีล ๘ คือ

๑) งดเว้นจากการบริโภคอาหาร ตั้งแต่เวลาพระอาทิตย์เที่ยงแล้ว ไปจนถึงเวลาอรุณตั้งขึ้นใหม่

๒) เว้นจากการฟ้อนรำขับร้องและประโคมเครื่องดนตรีต่าง ๆ แก่บรรดาที่เป็นข้าศึกแก่บุญกุศลทั้งสิ้นและตัดทรงประดับตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ของหอมเครื่องประดับเครื่องทาเครื่องล้อม ผัดผิวทำกายให้วิจิตรงดงามต่าง ๆ อันเป็นเหตุที่ตั้งแห่งความกำหนัดยินดี

๓) เว้นจากการนั่งนอนเหนือเตียงตั้ง ม้าที่มีเท้าสูงเกินประมาณและที่นั่งที่นอนสูงใหญ่ ภายในมีนุ่นและสำลีและเครื่องปูลาดที่วิจิตรด้วยเงินและทองต่าง ๆ^{๒๘}

^{๒๕} พระคัมภีร์ เมฆังกุโร, ธรรมสำหรับชาวบ้าน, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๘-๒๙.

^{๒๖} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, ศีล สมาธิ ปัญญา ในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๑.

^{๒๗} จรูญ วรณกสิณานนท์, นวโกวาท ฉบับใหม่, (กรุงเทพมหานคร : พุทธลีลา, ๒๕๓๗), หน้า ๙๕.

^{๒๘} พระครูอรุณธรรมรังษี (เอี่ยม สุวณฺโณ), มนต์พิธี : สำหรับภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร : อักษรสมัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒๖๕.

การรักษาอุโบสถศีล ทั้ง ๘ ข้อ นั้นมีการแบ่งประเภทแห่งการรักษาที่แตกต่างกันไป ดังนั้น การรักษาอุโบสถศีล มี ๓ ประเภท แบ่งตามวัน เวลา และ โอกาส คือ

ประเภทที่ ๑ ปกติอุโบสถ ได้แก่ อุโบสถที่รักษากันตามปกติ เฉพาะวันหนึ่งคืนหนึ่ง อย่างที่อุบาสกอุบาสิการักษากันอยู่ในปัจจุบัน มีเดือนละ ๔ วัน คือ วันขึ้น ๘ ค่ำ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ วันแรม ๘ ค่ำ วันแรม ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ

ประเภทที่ ๒ ปฏิหารอุโบสถ ได้แก่ อุโบสถที่รักษาเป็นพิเศษกว่าปกติ คือ รักษาคราวละ ๓ วัน ได้แก่ วันรับ วันรักษา และวันส่ง เช่น เมื่อจะรับอุโบสถวัน ๘ ค่ำต้องรับและรักษามาแต่วัน ๗ ค่ำ ตลอดไปจนถึงวัน ๙ ค่ำ เมื่อรุ่งอรุณใหม่ของวัน ๑๐ ค่ำจึงหยุดรักษา

ประเภทที่ ๓ ปาฏิหาริย์อุโบสถ ได้แก่ อุโบสถที่รักษาตลอด ๔ เดือน ในฤดูฝน คือ ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ จนถึงวันเพ็ญกลางเดือน ๑๒ ซึ่งปาฏิหาริย์อุโบสถนี้ ถูตามคตินิยมของชาวชมพูทวีปในสมัยนั้น คล้ายกับเรื่องบัญญัติการจำพรรษาของบรรพชิตในพระพุทธศาสนา^{๓๓}

อุโบสถศีล ถือว่าเป็นกุศลกรรมที่สำคัญประการหนึ่งของคฤหัสถ์ ซึ่งแปลว่า การเข้าจำ หมายถึง การเข้าจำเพื่อรักษาศีล ปฏิบัติธรรม อันนำไปสู่การลดละ เลิกทำบาปกรรมทางกาย วาจา และใจ อุโบสถศีล ถือเป็นการขจัดขจัดเคลกิเลสให้เบาบาง จนถึงขั้นหมดสิ้นไป ตามแต่ศาสนาและอุปนิสัยของผู้ปฏิบัตินั่นเอง ที่สำคัญพระรัตนตรัยและองค์ของศีล เป็นสิ่งสำคัญต่อผู้ปฏิบัติอุโบสถศีล ดังนั้น ผู้ที่จะถือปฏิบัติอุโบสถศีล ต้องมีความรู้ความเข้าใจในพระรัตนตรัยและ ศีลทั้ง ๒ อย่าง ให้ถูกต้องเพื่อการปฏิบัติที่ถูกต้องเป็นสัมมาปฏิบัติสืบต่อไป อนึ่งการปฏิบัติรักษาอุโบสถศีลนั้นถือเป็นอัตตประโยชน์ คือ ประโยชน์เฉพาะตน ผู้ปฏิบัติย่อมได้รับผลของการปฏิบัติเองโดยตรง ดังนั้น ในฐานะพุทธบริษัทที่ดีควรประพฤติปฏิบัติอุโบสถศีลตามกาลอันสมควร^{๓๔}

ศีล ๘ คือ ศีลที่อุบาสกอุบาสิกา บางพวก (ส่วนมากเป็นชีและปะชาว) รักษาเป็นประจำ ถ้าสมาทานรักษาเฉพาะวันอุโบสถ เรียกว่าอีกอย่างหนึ่งว่า อุโบสถศีล ศีล ๘, ๕ ข้อ แรกเหมือนศีล ๕ ต่างแต่ข้อ ๓ เปลี่ยนเป็น “ อพฺรหฺมจฺริยา เวรมณฺณี สิกฺขา ปทํ สมาทิมิ” คือ เว้นจากการประพฤติพรหมจรรย์และเพิ่มอีก ๓ ข้อ ผู้ที่สมาทานอุโบสถศีล ย่อมมีอานิสงส์ ๖ ประการ คือ

- ๑). เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งไม่ให้ลุ่มหลงในกามสุข
- ๒). เป็นเครื่องเตือนสติไม่ให้ลุ่มหลง รู้จักนึกถึงความทุกข์ยากของเพื่อนมนุษย์
- ๓). เป็นเครื่องตัดกังวลจากสิ่งที่เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรม

^{๓๓}พระราชวรมุนี, คู่มือธรรมศึกษาขั้นโท, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์พระสงฆ์ นักเผยแผ่ธรรมเพื่อพัฒนาสังคม, ๒๕๕๐), หน้า ๑๗๖.

^{๓๔}เรื่องเดียว, หน้า ๑๕๑.

- ๔). เป็นการฝึกหัดเอาชนะตนเอง
- ๕). เป็นการฝึกให้มีความอดทนและแก้แค้นปฏิบัติธรรม
- ๖). เป็นพื้นฐานในการปฏิบัติธรรมเบื้องสูงขึ้นไป^๕

อุโบสถศีลเป็นเรื่องของกุศลกรรมสำคัญของคฤหัสถ์ แปลว่า การเข้าจำ คือ วันที่กำหนดให้อยู่จำศีล นั้นหมายถึง ระเบียบข้อวัตรที่ปฏิบัติ ฉะนั้น อุโบสถศีล จึงหมายถึง ระเบียบข้อวัตรที่ต้องปฏิบัติในการอยู่จำ คือ ศีลที่ต้องสมาทานรักษาในวันอุโบสถ ซึ่งเป็นอุบายขัดเกลากิเลสอย่างหยาบให้เบาบาง และเป็นช่องทางแห่งความสงบระงับ อันเป็นความสุขอย่างสูงสุดในพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้นพุทธศาสนิกชน ผู้เป็นฆราวาสจึงนิยมเอาใจใส่หาโอกาสให้ตัวเองได้เข้าวัดประพฤติปฏิบัติและฟังธรรมตามสมควร การรักษาศีลในวันอุโบสถนี้ เป็นกิจกรรมที่พุทธศาสนิกชนได้ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ในฐานะที่เราได้เป็นชาวพุทธรุ่นหลังควรหาโอกาสเข้าวัดรักษาอุโบสถศีลให้สม่ำเสมอ เพื่อสืบต่อกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ไม่ให้สูญหายไปเป็นการฝึกฝนตนเองให้เป็นผู้มีกิเลสเบาบางลงบ้าง^๖

อุโบสถศีล คือ การเข้าจำ การถือศีล ๘ อย่างเคร่งครัดที่สุด รวมทั้งการสำรวมอินทรีย์ด้วย คฤหัสถ์ใดมีความพร้อม มีเวลา และ โอกาสที่จะยกตนเองสู่ความเป็นอุบาสกอุบาสิกา ก็ควรที่จะเพิ่มการรักษา อุโบสถศีล หรือ ศีล ๘ เพื่อการขัดเกลากิเลสต่าง ๆ ให้เบาบางไป และเป็นการยกระดับจิตใจหรือฝึกหัดค้ำตัวเองให้สูงขึ้น ไปจนถึงความสงบเป็นที่สุด อีกอย่างหนึ่งก็เป็นกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ชาวพุทธควรที่จะสืบทอดเจตนารมณ์ของพระพุทธองค์ในครั้งอดีต จึงกล่าวได้ว่า หลักการเบญจศีลและศีลอุโบสถ เป็นหลักการดำรงชีวิตตามระเบียบแบบแผนของคฤหัสถ์

๓.๓.๒ หลักการวันออกติ

ออกติ คือ ความลำเอียง เป็นอาการของความ โลก ความโกรธ ความหลง และความกลัว จะแสดงออกมาในรูปของการวินิจฉัยตัดสินการกระทำของบุคคลอื่นแทนที่จะไปมองไปที่การกระทำ เนื่องจากใจประกอบไปด้วยอคติข้อใดข้อหนึ่งอยู่ก็จะมอง ไปที่ผู้กระทำซึ่งธรรมคาบุคคลผู้กระทำ

^๕ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, อานิสงส์การสมาทานศีล ๕, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๖๔๖), หน้า ๑๒.

^๖ อเนก ขำทอง และ ปัญญา สละทองตรง, ธรรมศึกษาขั้นโท, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ มหา นคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๘๕.

นั้น คนจะต้องมีความรู้สึกรัก รู้สึกขง รู้สึกกลัวหรือไม่เข้าใจเหตุผลก็ได้^{๓๓} ซึ่งประกอบด้วย ๔ ประการ คือ

- ๑) ฉันทาคติ ถึงความลำเอียงเพราะความรัก
- ๒) โทสาคติ ถึงความลำเอียงเพราะความโกรธ
- ๓) โมหาคติ ถึงความลำเอียงเพราะความหลง
- ๔) ภยาคติ ถึงความลำเอียงเพราะความกลัว^{๓๔}

อคติทั้ง ๔ ประการจึงเป็นอุปสรรคขัดขวางการทำหน้าที่ของบุคคลให้มีความถูกต้องเที่ยงตรงกับความยุติธรรมได้ ทั้งบรรพชิตกับคฤหัสถ์ผู้เข้าไปเกี่ยวข้องกับกรงานต่าง ๆ หรือที่ต้องใช้ความยุติธรรมและตัดสินใจคดีความต่าง ๆ จึงควรที่จะละเว้นหรือควรที่จะเจริญหลักปัญญาในทางพระพุทธศาสนาให้มีความสมบูรณ์หรือมีความกล้าที่จะใช้เหตุผลข้อเท็จจริงมาแสดงต่อกัน ดังนั้น การขังนำหนักข้อเท็จจริงของข้อมูลเพื่อให้เกิดการตัดสินใจในทางที่ถูกต้องเที่ยงธรรม และมีความยุติธรรมแก่ทุกฝ่ายให้เกิดการยอมรับแก่กัน จึงกล่าวได้ว่า หลักการเว้นอคติ เป็นการตัดสินใจบนพื้นฐานของความเที่ยงธรรม

๓.๓.๓ หลักการเกื้อกูล

โดยปฏิบัติต่อบรรพชิตเสมือนเป็นทิสเบืองบน ประกอบด้วย ๕ ประการ คือ ๑) กระทำด้วยกายกรรมประกอบด้วยเมตตา ๒) กระทำด้วยวจีกรรมประกอบด้วยเมตตา ๓) กระทำด้วยมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา ๔) ด้วยความเป็นผู้ไม่ปิดประตู ๕) ด้วยให้อามิสเนื่อง ๆ^{๓๕} ซึ่งแต่ละข้อมีวิธีการปฏิบัติต่างกัน ดังนี้

๑) ทำอะไร ๆ ประกอบด้วยเมตตา คือ จะทำอะไรก็ตามที่เกี่ยวกับนักบวช ให้ทำด้วยความรู้สึกเมตตา หวังดีต่อท่าน จะทำอะไรทำเพื่อใครทำไปแล้วนักบวชท่านนั้นจะได้รับประโยชน์อะไรอาจจะเป็นการช่วยเหลือในกิจการงานต่างๆของวัด ของพระศาสนา เป็นการจะทำด้วยเจตนาที่จะให้เกิดประโยชน์แก่บรรพชิต วัด พระพุทธศาสนาเป็นประการสำคัญ

๒) พุดอะไร ๆ ประกอบด้วยความเมตตา คือ การพูดด้วยความรู้สึกที่ประกอบด้วย ความเมตตานั้น หมายถึง การพูดกับท่านต่อหน้า หรือพูดถึงท่านลับหลังกับคนอื่น ควรพูดถึงและพูดกับท่านด้วยเมตตา หวังให้เกิดประโยชน์ต่อท่าน ไม่พูดให้เกิดความเสื่อมเสีย อันเป็นการใส่ร้าย แม้ว่าท่านจะทำความผิด ก็ต้องพูดด้วยเมตตาจิต ให้ท่านเลิกการกระทำที่ไม่ชอบไม่ควรนั้น

^{๓๓} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตภาโณ), นิเทศธรรม, อ่างแก้ว, หน้า ๕๒.

^{๓๔} ที.ปา. ๑๖/๒๔๖/๑๘๕.

^{๓๕} ที.ปา. ๑๖/๒๐๔/๕๑.

แม้แต่จะกล่าวโทษท่านด้วยอาบัติ ก็ทำด้วยเมตตาหวังให้ท่านทำตนให้บริสุทธิ์จากอาบัติ ไม่ใช่พูดไปเพราะต้องการความมั่นในอารมณ์ของตน ไม่คิดถึงผลเสียหายที่จะตกแก่บรรพชิตอื่น และพระพุทธศาสนา

๓) คิดอะไร ๆ ประกอบด้วยความเมตตา คือ ความคิดของตนเป็นตัวกำหนดการกระทำ และการพูดดังกล่าว เพราะฉะนั้นเมื่อคิดถึงนักรบหรือสมณพราหมณ์ ต้องคิดในแง่ของความเป็นจริง ไม่เล็งผลเลิศมากนัก เมื่อคิดถึงท่านด้วยความเมตตา หวังที่เมตตาไปด้วยจะเห็นท่านไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่ถูกเบียดเบียนประทุษร้าย จะช่วยให้การกระทำ พูดกับท่านหรือพูดถึงท่านเป็นการพูดด้วยความปรารถนาดี

๔) เป็นผู้มิได้ปิดประตู คือ มิได้ห้ามมิให้เข้าบ้านเรือน นักรบกับชาวบ้านนั้นโดยพื้นฐานแล้วเป็นศาสนิกในศาสนาพุทธเดียวกันนับถือพระรัตนตรัยด้วยกัน ความรู้สึกเป็นมิตรต่อกันจึงมีความจำเป็น เมื่อท่านมาเยี่ยมเยียนมาติดต่อดูระ ตลอดจนมาบิณฑบาต พร้อมทั้งจะให้การต้อนรับด้วยความเต็มใจ ซึ่งเป็นหน้าที่ของเจ้าของบ้านกับแขก และอุบาสกอุบาสิกาแก่นักรบ

๕) ให้อามิสทาน คือ การสงเคราะห์บรรพชิตด้วยปัจจัย ๔ ตามกำลังความสามารถของตนที่จะกระทำได้ ตามหลักแล้วพระพุทธเจ้าทรงสอนให้พิจารณาถึงกำลังทรัพย์ และกำลังศรัทธาของตนในการบริจาค เพราะการทำบุญนั้น ผลต้องออกมาเป็นความสุข ถ้าทำไปแล้วออกผลมาเป็นความทุกข์ไม่ควรทำ การใคร่ครวญพิจารณาให้ดีแล้วให้ จึงเป็นการกระทำที่พระสुकเจ้าทรงสรรเสริญ

ธรรมะคือหน้าที่เหล่านี้เกิดขึ้นจากการต้องเกี่ยวข้องกัน ในฐานะเป็นศาสนิกในศาสนาเดียวกันเป็นสำคัญแม้จะมีการจำแนกออกไปเป็น ๕ ข้อก็ตามในแง่ของความเป็นจริงแล้ว เป็นการแสดงออกถึงการยอมรับ นับถือศรัทธา ที่พุทธศาสนิกชนมีต่อบรรพชิต เป็นแรงผลักดันให้เกิดการกระทำทั้ง ๕ ประการดังกล่าว^{๔๐}

หลักการเกื้อกูลทั้ง ๕ ประการ นี้เป็นการประพฤติปฏิบัติตามหน้าที่เฉพาะของคฤหัสถ์ที่อนุเคราะห์ช่วยเหลือบรรพชิตตามหน้าที่ของคฤหัสถ์ต่างๆ ไป เพื่อให้บรรพชิตได้ปฏิบัติตามคำสั่ง และคำสอนต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าต้องการให้พุทธบริษัทของพระองค์มีความรัก ความเมตตาต่อกันช่วยเหลือจนเจือในสิ่งที่ขาด ช่วยเติมธรรมะให้กับคฤหัสถ์ที่ยังเป็นมิจฉาทิฎฐิ ให้กลับมาเป็นสัมมาทิฎฐิ เพื่อให้บรรพชิตกับคฤหัสถ์มีความสุข ความเจริญและ จะได้ช่วยเหลือกันดำรงพระพุทธศาสนาต่อไป จึงแสดงให้เห็นว่าหน้าที่ทั้ง ๖ ประการเป็นการปฏิสัมพันธ์ของคฤหัสถ์ต่อ

^{๔๐}พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตภาโณ), นิเทศธรรม, อ้างแล้ว, หน้า ๒๐๘-๒๑๐.

บรรพชิต ในช่วยเหลือเจือจล สงเคราะห์ อนุเคราะห์เป็นสำคัญ จึงกล่าวได้ว่า หลักการเกื้อกูล เป็น การสงเคราะห์อนุเคราะห์ต่อบรรพชิต เพื่อความงดงามในหน้าที่พุทธศาสนิกชนที่ดี

๓.๓.๔ หลักการบุญกิริยาวัตร

การทำความดีด้วยวิธีการต่างๆ ที่เรียกว่า บุญกิริยาวัตร การทำบุญนับเป็นเรื่องแสวงหา ความสุขให้เกิดแก่ตน เพราะ บุญ แปลว่า ความสุข และหมายถึง สุขใจ ผู้ที่จะถึงซึ่งความสุขใจก็ เพราะอาศัยได้ทำบุญไว้ดีแล้ว เมื่อระลึกถึงบุญที่ตนทำไว้แล้ว ย่อมอยู่สุขและเย็นใจ มีผลต่างจากทำ ชั่ว ทำบาป เพราะผู้ทำบาปไว้ เมื่อนึกถึงบาปอันตนทำแล้วย่อมสะดุ้งหวาดหวั่น เกรงกลัว และมีผล เป็นความทุกข์ ความเดือดร้อนใจในทุกสถาน ผู้ปรารถนาความสุขจึงนิยมทำบุญไว้มาก ๆ^{๑๑} มี ๓ อย่างคือ

- ๑) ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการบริจาคทาน
- ๒) สีสัมมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล
- ๓) ภาวนามัย บุญด้วยการเจริญภาวนา^{๑๒}

และควรเจาะจงทำบุญบางอย่างที่เป็นส่วนรายละเอียดเพิ่มขึ้นอีก ๘ ข้อรวมเป็น ๑๐ อย่าง คือ

- ๔) อปจยมัย ทำบุญด้วยการประพาศสุภาพอ่อนน้อม
- ๕) ไวยาวัจจมัย ทำบุญด้วยการช่วยขวยขวยรับใช้ ให้บริการ บำเพ็ญประโยชน์
- ๖) ปัตตทานมัย ทำบุญด้วยการให้ผู้อื่นมีส่วนร่วมในการทำความดี
- ๗) ปัตตานุโมทนามัย ทำบุญด้วยการพลอยยินดีในการทำความดีของผู้อื่น
- ๘) ฐัมมัสสวนามัย ทำบุญด้วยการฟังธรรม ศึกษาหาความรู้ที่ปราศจากโทษ
- ๙) ฐัมมเทศนามัย ทำบุญด้วยการสั่งสอนธรรมให้ความรู้ที่เป็นประโยชน์
- ๑๐) ทิฏฐชุกัมม ทำบุญด้วยการทำความเห็นให้ถูกต้อง รู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงให้ เป็นสัมมทิฏฐิ^{๑๓}

หลักการทำบุญทั้ง ๑๐ ประการที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าการกระทำบุญนั้น เป็นการเสียสละ ทรัพย์ และแรงกายแรงใจ รู้จักประสานประโยชน์ ช่วยเหลือในกิจของบุคคลอื่นในระดับสังคม ส่วนรวม โดยเฉพาะนั้นจะต้องอุปถัมภ์บรรพชิตเรื่องปัจจัยสี่อันเป็นพื้นฐานของการดำรงชีวิต พรหมจรรย์ แม้กระทั่งมอบความรู้ในเรื่องธรรมะให้กับผู้อื่นยังถือว่าได้บุญ ที่สำคัญการทำบุญนั้น

^{๑๑} พระพิจิตรธรรมพาที (ชัยวัฒน์ ธมฺมวฑฺฒโน), เทศนาวาไรตี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเสียง, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๐.

^{๑๒} ที.ปา. ๑๖/๒๒๘/๑๗๒.

^{๑๓} ที.ปา.อ. ๑๖/๓๑๓.

จะต้องได้รับความสุขกายสบายใจเป็นผลตอบแทน มากน้อยเท่าไรไม่เป็นประมาณแต่เป้าหมายนั้นให้รู้จักเสียสละความเห็นแก่ตัวทั้งทรัพย์สินเงินทอง หรือกำลังกาย กำลังใจ ดังนั้น บุคคลผู้กระทำบุญ จึงเป็นผู้ที่ดำรงตนอยู่ในคุณงามความดีงามของสังคม ไม่เห็นแก่ตัวที่จะได้รับความสุขสบายอยู่ฝ่ายเดียว คิดที่จะแผ่ความสุข ความสบายให้กับบุคคลอื่น ๆ อยู่เสมอ เมื่อทั้งตนเอง และบุคคลอื่นพร้อมสมบูรณ์ด้วยปัจจัยสี่ เป็นต้น ก็เป็นให้เกิดการพัฒนากาย และใจ ได้อย่างมีประสิทธิภาพอย่างสูงสุด จึงกล่าวได้ว่า หลักการบุญกิริยาวัตถุ เป็นการสร้างเหตุพัฒนาตนเพื่อได้ระดับคุณธรรมที่สูงขึ้นไป จนสร้างสันติภาพภายในของตน และสร้างสันติภาพภายนอกที่เกี่ยวกับสังคมต่อไป

๓.๓.๕ หลักวินัยของบรรพชิตที่คฤหัสถ์ควรรู้

พุทธศาสนิกฝ่ายคฤหัสถ์ควรรู้จักพระวินัยบางข้อของบรรพชิตไว้ด้วย เพราะว่า บรรพชิตมีหน้าที่อันสำคัญที่สุด คือรักษาตัวอย่าให้มีโทษทางพระวินัยจึงจะสมเป็นที่ไว้วางพระเหตุทัยของพระบรมศาสดา และจะได้สมเป็นผู้ที่ตั้งอยู่ในฐานะเป็นนาบุญของชาวโลก ไม่บริโภคจตุปัจจัยของเขาให้เปลืองเปล่า เปรียบเหมือนอย่างพื้นนาอันปราศจากวัชพืช คือหญ้าที่เป็นโทษ ย่อมจะอำนวยความสะดวกให้ข้าวที่ชาวนาหว่านลงดินเจริญงอกงาม มีผลเต็มเม็ดเต็มรวง แต่หากว่านารกไปด้วยวัชพืช ข้าวที่หว่านลงก็มีผลไม่เต็มที่ข้อนี้นั้นใด บรรพชิตทั้งหลาย ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน ถ้าศีลไม่ขาด ไม่มีโทษทางพระวินัย ก็เท่ากับนาที่ไม่รกร พืชบุญที่หว่านลงก็ย่อมมีผลมากกำไรมาก แต่ถ้าขาดศีลมาก มีโทษทางพระวินัยมาก ก็เท่ากับนาที่รกร พืชบุญที่ชาวโลกหว่านลงก็มีผลน้อย มีกำไรน้อย ด้วยเหตุนี้พระภิกษุสามเณรผู้ตระหนักในหน้าที่ของตน จึงพยายามรักษาตัวมิให้เป็นเหมือนนาที่รกรด้วยวัชพืชก็ในการรักษาตัวนั้น บรรพชิตบางรูป บางเวลา บางครั้งบางคราว ไม่สามารถจะทำให้บริสุทธิ์เท่าที่ควรได้ เพราะคฤหัสถ์ หรือบุรุษ-สตรี หรือทายก ทายิกา ผู้ไม่รู้วินัยของบรรพชิตและมีธุระเกี่ยวข้องกับบรรพชิตในวาระต่างๆ เช่น ในคราวทำบุญ แต่ทำไม่ถูกต้องพระวินัย บรรพชิตเกรงใจคฤหัสถ์ บางทีคฤหัสถ์เกรงใจบรรพชิต จึงทำให้บรรพชิตต้องอาบัติ คือต้องโทษทางพระวินัย อย่างนี้คฤหัสถ์ได้บุญก็จริง แต่ได้น้อย เพราะขณะเดียวกันนั้น บรรพชิตได้บาป ต้องโทษไม่บริสุทธิ์เหมือนนาที่รกรเสียแล้ว อนึ่ง บางทีบางรูปไม่รู้วินัยของตนเองดีพอ หรือบางรูปรู้วินัยดีแล้ว แต่ไม่เอื้อเฟื้อในวินัย ก็ย่อมเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์ในทางที่ผิดๆ และคฤหัสถ์ก็ไม่รู้วินัยของบรรพชิต จึงพากันปฏิบัติผิดร่วมกัน อย่างนี้ จึงรู้สึกว่ามีไม่ค่อยเหมาะสมแก่พุทธศาสนิกชนเลย ด้วยเหตุนี้เพื่อที่จะให้คฤหัสถ์ บุรุษ-สตรี ทั้งหลายช่วยกันรักษาบรรพชิตให้บริสุทธิ์ เป็นนาบุญอย่างดี จะได้เพิ่มปริมาณผลแห่งพืชบุญที่บริจาคหว่านลงไป ให้มากยิ่งขึ้น จึงได้รวบรวมพระวินัยบางข้อ ที่คฤหัสถ์ทั้งบุรุษและสตรีควรทราบมาเรียงเป็นข้อๆ พอเป็นแนวทางแห่งการศึกษาและปฏิบัติ

สำหรับภคฤหัสถ์ ซึ่งทางผู้วิจัยจะได้นำเสนอเฉพาะวินัยของภิกษุและสามเณรเท่านั้น วินัยที่ภคฤหัสถ์ควรทราบมี ๔๕ ประการ ดังต่อไปนี้

๑) สุภาพสตรี อย่าถูกต้องตัวภิกษุสามเณร

๒) สุภาพบุรุษ หรือสุภาพสตรี ไม่ควรซื้อรองเท้าให้พระชกสี่ชายหญิงให้เป็นสามิ-ภรรยากัน แม้ชั่วคราวชั่วคราว

๓) สุภาพสตรี ไม่มีบุรุษผู้รู้เคียงสาไปด้วย ไม่ควรเข้าไปหาภิกษุในที่ลับตาหรือลับหู เพราะอาจทำให้พระถูกโจทก์ด้วยอาบัติต่าง ๆ หรือเป็นทางให้เกิดความเสียหายมาก

๔) สุภาพบุรุษ หรือสตรี เมื่อมีศรัทธาจะถวายเงินทองแก่พระภิกษุสามเณร ต้องมอบให้แก่ ไวยาวัจกร (ผู้รับทำกิจของท่าน) และแจ้งให้ท่านทราบ อย่ามอบให้ในมือหรือในยาม หรือในบาตรเป็นต้นของท่าน

๕) บุรุษผู้เป็น ไวยาวัจกร เมื่อรับเงินทองของพระรูปใดไว้เท่าไร ต้องจัดสิ่งของที่พระต้องการถวายพระรูปนั้น ในราคาเท่าเงินทองที่ตนรับไว้ นั้น ในเวลาที่ท่านขอ ถ้าเงินทองมาก พระขอของน้อย ก็จ่ายเท่าที่ท่านต้องการ เก็บส่วนที่เหลือไว้จ่ายในคราวต่อไป

๖) บุรุษ-สตรี ผู้เป็นพ่อค้า-แม่ค้า ไม่ควรขายของแก่พระภิกษุ หรือสามเณร ผู้ที่จับต้องเงิน (ธนบัตร-เหรียญบาทเป็นต้น) มาซื้อด้วยตนเอง

๗) บุรุษ-สตรี ไม่ควรเอาผ้าอาบน้ำฝนถวายพระก่อนเข้าพรรษามากกว่า ๑ เดือน แม้พระขอ ก็ไม่ต้องถวาย เว้นไว้แต่พระที่เป็นญาติ และพระที่ตนปวารณาไว้

๘) บุรุษ-สตรี เมื่อเตรียมสิ่งของจะถวายแก่สงฆ์ (ไม่เฉพาะบุคคล) ถ้าพระแนะนำให้ถวายเฉพาะตัวท่านเอง หรือให้ถวายเฉพาะพระรูปใดๆ ก็ตาม ไม่ต้องถวายตามคำแนะนำนั้น

๙) บุรุษ-สตรี เมื่อเรียนธรรมกับพระ อย่าออกเสียงบทพระธรรมพร้อมกับพระ

๑๐) บุรุษ เมื่อนอนในที่มุง ที่บัง อันเดียวกับพระครบ ๓ คืนแล้ว ต้องเว้นเสีย ๑ คืน ต่อไป จึงนอนได้อีก

๑๑) สตรี ห้ามนอนในที่มุง ที่บัง อันเดียวกับพระแม้ในคืนแรก

๑๒) บุรุษ-สตรี ถ้าพระใช้ให้ขุดดินเหนียวล้วนหรือดินร่วนล้วน ไม่ควรขุด แต่ถ้าพระแสดงความประสงค์ว่าต้องการหลุมหรือคูเป็นต้น หรือว่าต้องการให้ดินสูงเท่านั้น เท่านั้นเป็นต้น ก็ควรจัดการให้ตามประสงค์

๑๓) บุรุษ-สตรี ถ้าพระใช้ให้ตัดต้นไม้หรือคายเป็นต้นที่เกิดอยู่กับดิน หรือให้รื้อถอนผักหญ้าต่าง ๆ ที่เกิดอยู่ในน้ำ ไม่ควรตัด-คาย-รื้อถอน แต่ถ้าพระบอกว่า เราต้องการไม้-หญ้า-ผัก หรือว่า เราต้องการทำความสะอาดในที่ซึ่งเกาะกระจุกด้วยต้นไม้หรือผักหญ้า เป็นต้น จึงทำให้

๑๔) บุษบ-สตรี นิมนต์ให้พระฉันอาหาร อย่าออกชื่อโภชนะ ๕ คือ ข้าวสุก ขนมหสค ขนมหแห่ง ปลา เนื้อ ควรใช้กัปปิย โวหาร คือคำพูดที่สมควร เช่นพูดว่า “ขอนิมนต์ฉันเช้า” หรือว่า “ขอนิมนต์ฉันเพล” และต้องบอกวัน เวลา สถานที่ให้ชัดเจน ทั้งบอกให้พระทราบด้วยว่า ให้ไปกินเอง หรือจะมารับ, อนึ่ง การที่นิมนต์ให้พระฉันนั้น ปรารถนาเรื่องอะไร ก็ควรบอกให้ทราบด้วย

๑๕) บุษบ-สตรี เมื่อเลยเวลาเพลแล้ว คือตั้งแต่เที่ยงวันจนถึงวันใหม่ อย่านำอาหารไปประเคนพระ หากเป็นของที่เก็บค้างคืนได้ ไม่บูด ไม่เสีย เช่น ข้าวสาร ปลาดิบ เนื้อดิบ อาหารสำเร็จบรรจุกะป๋อง มีปลากระป๋องเป็นต้น ก็มอบไว้แก่ไวยาจกรของท่านได้

๑๖) บุษบ-สตรี ถ้าพระที่มีโชฎก และคนมิได้ปวารณาไว้ ไม่เป็นไข้ ขอโภชนะอันประณีต คือข้าวสุกที่ระคนด้วยเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง ปลา เนื้อ นมสด นมส้ม แม้อย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ควรถวาย แต่ถ้าขอไปเพื่อผู้เป็นไข้ ควรถวายโดยแท้

๑๗) บุษบ-สตรี เมื่อประเคนอาหาร หรือยาเป็นต้น ทุกอย่างทีพระจะกลืนกิน (ฉัน) ต้องประเคนให้ถูกวิธี ดังนี้

๑) ภาชนะหรือห่อของนั้น ไม่ใหญ่หรือหนักเกินไป ยกคนเดียวได้อย่างพอดี

๒) เข้าอยู่ในหัตถบาทของพระ ห่างจากพระประมาณ ๑ ศอก เป็นส่วนสุดของสิ่งหรือของบุคคลผู้ประเคน

๓) น้อมกายถวายด้วยความเคารพ

๔) กิริยาที่ถวาย ถวายด้วยมือ หรือของที่เนื่องด้วยมือ เช่น ช้อน-ภาชนะก็ได้

๕) พระรับด้วยมือ หรือด้วยของที่เนื่องด้วยมือ เช่นบาตร-ผ้าก็ได้.

๑๘) สตรี ไม่มีบุรุษผู้รู้เคียงสาอยู่เป็นเพื่อน ต้องไม่นั่ง ไม่นอน ไม่ยืน ไม่เดินในห้องกับพระ แม้จะมีสตรีหลายคนก็ไม่ได้

๑๙) สตรีต้องไม่นั่ง ไม่นอนในที่แจ้งกับพระหนึ่งต่อหนึ่ง ถ้าสตรีหลายคนนั่งได้ แต่การนอนนั้นไม่ควร แม้การยืน การเดินไปกับพระหนึ่งต่อหนึ่งด้วยอาการช้อนเร็น ก็ไม่ควร

๒๐) บุษบ-สตรี ที่มีโชฎกของพระ แม้จะเป็นเขย สะใภ้ หรือภรรยาเก่าของพระ (ปฐมาทุติยิกา) หาก มิได้เกี่ยวข้องกับสายโลหิต ก็ชื่อว่ามิใช่ญาติ ถ้ามีศรัทธาจะให้พระขอปัจจัย ๔ หรือสิ่งของต่าง ๆ จากคนได้ ก็ต้องปวารณา คือเปิดโอกาสให้พระขอได้โดยลักษณะ ๔ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ

๑) กำหนดปัจจัยหรือสิ่งของ เช่นจิวร ภิณฑบาท ที่นอน ที่นั่ง ยา หนังสือ สมุด ปากกา ฯลฯ

๒) กำหนดเวลา คือให้ขอได้ตลอด เท่านั้นวันเท่านั้นเดือน เท่านั้นปี ตั้งแต่วันที่เท่าไรถึงเท่าไร

๓) กำหนดทั้งปัจจัย-สิ่งของ และเวลา

๔) ไม่กำหนดทั้งปัจจัยสิ่งของและเวลา ถ้าจะให้ข้อได้เป็นนิตย ต้องบอกว่า นิมนต์ขอ ได้ตลอดกาลเป็นนิตย

เมื่อปวารณาแล้ว ถ้าพระขอเกินกำหนด หรือเกิน ๔ เดือน ไม่ควรถวาย เว้นไว้แต่ตน ปวารณาอีก หรือปวารณาเป็นนิตย.

หมายเหตุ : - คำว่า ญาติ ได้แก่คนที่เกี่ยวเนื่องกัน ๗ ชั้น คือ ๑. ทวด ๒. ปู่ย่าตายาย ๓. พ่อแม่ ๔. พี่น้อง ๕. ลูก ๖. หลาน ๗. เหลน.

๒๑) บุรุษ-สตรี ไม่ควรเอาของเสพติดให้โทษ เช่น สุราเมรัย ผีน เซโรอิน กัญชา ถวายพระ

๒๒) บุรุษ-สตรี ผู้นำสินค้าหนีภาษี ไม่ควรเดินทางร่วมกับพระ หรือไม่ควรให้เกี่ยวข้องกับพระ

๒๓) สตรี ไม่ควรชวนพระเดินทางไกล แม้สิ้นระยะบ้านหนึ่ง แม้นั่งรถ นั่งเรือ ไปเพียงหนึ่ง ต่อหนึ่งก็ไม่ควร แม้สตรีหลายคน แต่ไม่มีบุรุษผู้รู้เพียงสานั่งไปด้วย ก็ไม่ควร แม้บุรุษไปด้วย หากสตรีขับรถขับเรือเอง ก็ไม่ควร เว้นไว้แต่เรือข้ามฟาก.

๒๔) บุรุษ-สตรี จะถวายอาหารแก่พระผู้อยู่ในป่าอันเป็นที่เปลี่ยว ต้องแจ้งข่าวล่วงหน้าก่อน

๒๕) บุรุษ-สตรี เมื่อพระรับบิณฑบาต เต็มบาตรแล้ว อย่าอาหารวางบนฝาบาตร หรืออย่าใส่ถุงให้พระหิ้ว

๒๖) บุรุษ-สตรี เมื่อนิมนต์พระมาฉันในบ้าน ต้องจัดที่ฉันให้พร้อม เช่น น้ำล้างเท้า ผ้าเช็ดเท้า น้ำฉัน น้ำใช้ กระจาด ผ้า-กระดาษเช็ดมือ เช็ดปาก ซ้อนส้มและซอ่อนกลาง อย่าให้บกพร่อง

๒๗) บุรุษ-สตรี เมื่อจัดที่ให้พระสวด หรือแสดงพระธรรมเทศนา หรือปาฐกถาธรรม ต้องจัดที่ให้พระนั่ง อย่าให้ยืน และต้องไม่ต่ำกว่าที่ของผู้นั่งฟัง

๒๘) บุรุษ-สตรี เมื่อฟังธรรมเทศนา หรือฟังปาฐกถาธรรม ต้องฟังด้วยกิริยาอาการเคารพ แม้ฟังพระสวดในงานมงคล หรืองานศพ เป็นต้น ก็ต้องเคารพเช่นเดียวกัน ไม่ควรนั่งคุยกันเลย จะคุยได้ในเวลาพระหยุดสวดได้อยู่

๒๙) บุรุษ-สตรี จะถวายร่มแก่พระ ต้องเลือกเอาชนิดที่ไม่สลักสี เช่น ร่มผ้าดำล้วน ร่มกระดาษ ร่มพลาสติก สีน้ำตาล สีดำ สีเหลืองล้วน

๓๐) บุรุษ-สตรี จะถวายรองเท้าแก่พระ ต้องเลือกเอาชนิดที่ไม่มีสันสูง ไม่มีปกสัน ไม่มีปกหลังเท้า มีแต่สายรัดหลังเท้ากับสายที่ตีไปด้วยนิ้ว และมีสีหม่นหมอง เช่น สีน้ำตาลแก่

๓๑) บุรุษ-สตรี เมื่อถวายเตียง ตั้ง แก่พระสงฆ์ต้องเลือกเอาแต่ที่มีเท้าสูงไม่เกิน ๘ นิ้วพระสูกศ หรือ ๙ นิ้วฟุต เว้นไว้แต่แม่แครง และไม่มีรูปสัตว์ร้ายที่เท้าเตียง เช่น เตียงจุมูกสิงห์ หรือบัลลังก์

และเตียงนั้นต้องไม่ใหญ่ถึงนอนได้ ๒ คน ที่นอนก็ไม่ใหญ่อย่างเตียง ฟูกเตียง ฟูกตั้ง และที่นั่งที่นอนไม้ขัดนุ่นหรือสำลี

๓๒) บุรุษ-สตรี เมื่อจะถวายหมอนหนุนศีรษะแก่พระ ต้องให้มีขนาดหนุนได้ศีรษะเดียวไม่ถึง ๒ ศีรษะ หมอนข้างไม่ควรถวาย

๓๓) สตรี ต้องไม่นั่งบนอาสนะพื้นเดียวกัน บนเตียง ม้านั่งเดียวกันกับพระ แม้บนพื้นที่ไม่มีอะไรปูลาดเลย ก็ไม่ควรนั่งเสมอกับพระหรือสูงกว่าพระ ไปในรถ-เรือมีที่จำกัด จะต้องนั่งที่ม้านั่งเดียวกับพระต้องมีบุรุษนั่งคั่นไว้เสียก่อน

๓๔) บุรุษ-สตรี ไม่ควรเอาวัตถุอนามาสประเคนพระ วัตถุอนามาส คือสิ่งที่พระไม่ควรแตะต้อง มี ๖ ประเภท ดังนี้

๑) คนหญิง คนกะเทย เครื่องแต่งกายของคนเหล่านั้น แต่ที่เขาสละแล้วไม่นับ ตุ๊กตาหญิง สัตว์ศิริงจานตัวเมีย

๒) ทอง เงิน มุกดา มณี ไพฑูรย์ ประพาฬ ทับทิม บุษราคัม สังข์ที่ขัดแล้ว ศิลาชนิดดี เช่น หยก โมรา

๓) ศัสตรา อาวุธ ต่างชนิด ที่ใช้ทำร้ายชีวิตร่างกาย

๔) เครื่องดักสัตว์บก-น้ำ

๕) เครื่องประโคม

๖) ข้าวเปลือกและผลไม้อันเกิดอยู่ในที่

๓๕) สตรี ไม่ควรเกลี้ยกล่อม ยั่วเย้าพระด้วยการพูดประเล้าประโลม หรือด้วยการแต่งเนื้อแต่งตัวชะเวกชะวาก หรือล้อด้วยทรัพย์สิน

๓๖) บุรุษ-สตรี ไม่ควรเอาของเด็กเล่น เช่น เรือน้อย ๆ รถน้อย ๆ ถวายพระ

๓๗) บุรุษ-สตรี ไม่ควรชักชวนพระเล่นการพนัน มีแพ้ มีชนะ เช่น หมากรุก หมากรอก ฯลฯ

๓๘) บุรุษ-สตรี ไม่ควรเรียนศิริงจานวิชาจากพระและไม่ควรบอกศิริงจานวิชาแก่พระ ศิริงจานวิชา คือความรู้ในการทำเสน่ห์-ในการใช้ภูตผีปีศาจทำผู้อื่นให้ถึงความวิบัติ ในทางอวดฤทธิ์เดชต่างๆ - ในทางทำนายทายทัก บอกห่วยบอกเบอร์ ในทางที่นำไปให้หลงมกมาย เช่น หุงเงินหรือทองแดงให้เป็นทอง

๓๙) บุรุษ-สตรี ไม่ควรใช้พระในกิจนอกพระพุทธศาสนา แต่จะขอให้ช่วยกิจพระพุทธศาสนา เช่น ให้ช่วยนิมนต์พระไปในการบำเพ็ญบุญได้อยู่

๔๐) บุรุษ-สตรี ไม่ควรนำสิ่งของอันมีค่าฝากไว้กับพระ เพราะอาจเกิดอันตรายแก่พระได้ เช่น อันตรายในการเจริญสมณธรรม ถูกปล้น ถูกเป็นผู้สำนงในเมื่อของนั้นหาย

๔๑) บุษบ-สตรี ไม่ควรเอาเนื้อสัตว์ที่ไม่นิยมเป็นอาหาร ถวายพระ เนื้อที่ไม่นิยมเป็นอาหาร คือเนื้อมยุข ช้าง-ม้า-สุนัข-สีห์-เสือ โคร่ง-เสือดเหลือง-หมี-เสือดาว

๔๒) บุษบ-สตรี ไม่ควรเอาเนื้อที่นิยมเป็นอาหาร แต่ยงคิบ ไม่ สุกด้วยไฟ เช่นปูเค็ม กุ้งส้ม หอยเค็ม ปลาเค็ม แหนม กะปิ ลาบเนื้อคิบ ไช้ลวกไม่สุก ประเคนพระ ควรมอบไว้กับกบปียการก คือผู้มีหน้าที่ทำให้เป็นของควรแก่พระ

๔๓) บุษบ-สตรี ไม่ควรเอาอุทิมงสะถวายพระ อุทิมงสะ คือเนื้อ หรือไช้สัตว์ที่เขาฆ่า เจาจงภิกษุสามเณร

๔๔) บุษบ-สตรี อย่าเอาพืชคัม คือผล ไม่มีเมล็ดสุกบางอย่าง เช่นพริกสุก มะเขือสุก อ้อยที่ยังไม่ได้ปลอก ผักบั้ง ขมิ้น กระชาย กระเทียม หอม โหระพา กะเพรา ฯลฯ ที่พ้นจากการที่เกิดที่อยู่ แล้ว แต่ยงปลูกให้งอก ได้อีกถวายพระ ควรทำให้เป็นของที่ไม่อาจปลูกได้แล้ว จึงถวาย

๔๕) บุษบ-สตรี ไม่ควรถือเอามรดกของพระผู้มรณภาพไปแล้ว ไม่ว่าจะพระรูปนั้นจะเป็นพ่อ ลูก ญาติมิตร หรือก็ข้งกันโดยสถานะใดๆ ก็ตาม แม้พระได้ทำพินัยกรรมไว้ให้ถือเอาก็ได้ เพราะทางวินัยของสงฆ์มีอยู่ว่า

มรดกของพระผู้มรณะคกเป็นของสงฆ์ทั้งหมด แม้พระจะพูดไว้ด้วยคำเป็นอนาคคว่า “ ถ้าฉันคคยแล้ว เรอจงเอาสิ่งนั้นสิ่งนี้ไป ” คังนี้ ก็ถือเอาไม่ได้ แต่สิ่งคคที่พระมอบให้ด้วยคำเป็นปัจจุบัณ “ ฉันให้สิ่งนั้น สิ่งนี้แก่เธอ ” ก็ถือเอาได้เฉพาะสิ่งทีละบุถึง หากละบุทั้งหมดก็ถือเอาได้ทั้งหมด

๔๖) บุษบ-สตรี เมื่อจะถือเอาสิ่งของของพระด้วยวิสาสะ ต้องให้ครบองค์ ๓ คือ

๑) เคยเห็นกัน เคยคคบกกัน เคยพูดกันไว้อย่างคคอย่างหนึ่ง

๒) รู้ว่าถือเอาแล้ว เจ้าของจักพอใจ

๓) เจ้าของยังมีชีวิตอยู่

๔๗) บุษบ-สตรี เมื่อพยายาลพระผู้เจ็บหนัก คณอาหารไม่ได้ ครั้นถึงเวลาวิกาลหิวจัด หากมิได้อาหารอาจเป็นอันตราย จะคัมข้าวหรือเนื้อสัตว์ที่นิยมเป็นอาหาร (เว้นอุทิมงสะ) ให้เลวกรองให้หมดคาก เอาแต่น้ำข้าว น้ำเนื้อที่ใสถวายให้พระคัมในเวลาวิกาลก็ได้

การที่จะอ้างว่า แพทย์สั่งให้พระป่วยคณอาหารในเวลาวิกาลได้ แล้วนำอาหารชนิดต่างๆ ไปถวายในเวลาวิกาลนั้น ไม่ควรเลย หากพระอยากคณอาหารในเวลาวิกาลโดยไม่เอื้อเพื่อคคอวินัยแล้ว ควรให้สีกเสียก่อนจึงจัดถวายให้รับประทาน

๔๘) สตรีที่เป็นโสภณิ เป็นหม้าย เป็นสาวเทื่อ เป็นชี และกะเทย ไม่ควรไปมาหาสู่กับพระ โดยไม่เป็นกิจจะลักษณะหรือคคเวลา

๔๙) บุษบ-สตรี ไม่ควรนิมนต์พระเข้านั่งในร้านสุรา จะเป็นทีขาย หรือทีกลั่นสุรา หรือทีคคองเมรัยก็คคตาม

บุรุษหรือสตรีก็ตาม เมื่อหวังความเจริญแก่ตน แก้ววงศ์สกุลของตนและแก่พระพุทธศาสนา ควรศึกษาให้มีความรู้เกี่ยวกับวินัยของพระภิกษุสงฆ์บ้าง ข้อความที่รวบรวมไว้นี้ และปฏิบัติให้ถูกต้องก็ย่อมจะเหมาะสมแก่ความเป็นพุทธศาสนิกชน และย่อมช่วยประดับพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองแล”

สรุปได้ว่า การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ที่เข้าไปเกี่ยวข้องกันในฐานะพุทธบริษัทเดียวกันที่ต้องร่วมกันกระทำกิจทางพระพุทธศาสนาตามกรอบหลักธรรม คือ ต่างฝ่ายต่างก็ช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน เพื่อความงามในการปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดีงามตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงฝากพระพุทธศาสนาในรูปของพระธรรมวินัยอันเป็นตัวแทนขององค์พระศาสดา ในฐานะชาวพุทธทั้งที่เป็นนักรบและทั้งที่เป็นคฤหัสถ์ให้ช่วยกันดูแลรักษา สืบทอดคำสั่งสอนไปเผยแผ่ให้บุคคลอื่น ๆ ที่ยังไม่เลื่อมใส ให้เลื่อมใส ที่เลื่อมใสอยู่แล้วก็ให้มีความเลื่อมใสยิ่งขึ้น

คำสั่งสอนที่เกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา เป็นการเกี่ยวข้องกันโดยอาศัยกรอบตามหลักวินัย จะเห็นได้ว่า การปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในลักษณะต่าง ๆ เป็นไปตามระเบียบแบบแผนที่ต่างฝ่ายต่างต้องประพฤติปฏิบัติต่อกันอย่างมีขอบเขตจำกัด จึงไม่เหมือนกับการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลทั่ว ๆ ไป เช่น การปฏิสัมพันธ์ของบุคคลทั่วไปทั้งที่เป็นสตรีและบุรุษอาจจะเป็นการจับมือถือแขนกันได้ แต่เนื้อต้องตัวกันได้ไม่ถือว่าผิดอะไร สวมกอดกันได้ เป็นต้น แต่เมื่อมองตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนาแล้วการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์จะกระทำระหว่างกันเช่นนั้นมิได้ โดยเฉพาะบรรพชิตซึ่งมีวินัยที่จะต้องรักษาไว้ตลอดเวลา กับคฤหัสถ์ที่เป็นสตรีนั้นถือว่ามีความผิดร้ายแรงอย่างมาก ฝ่ายบรรพชิตถ้ามีการกระทำโดยอย่างตั้งใจ คือ การแตะเนื้อต้องตัวกันกับสตรีจะเป็นอาบัติสังฆาทิเสส มีโทษความผิดทางวินัย ต้องริบแก้ไขโดยการอยู่ปริวาสกรรมเพื่อออกจากโทษนั้นถึงจะพ้นความผิดได้ถ้าเป็นสตรีก็จะมีโทษบาปกรรมติดตัวไป จึงสมาทานทำความดี ทำบุญกุศลให้มาก จึงจะพอแก้ไขทะเลความผิดนั้นได้ หรือ อีกอย่างหนึ่ง บรรพชิตกับสตรีอยู่ตามลำพังสองต่อสอง ที่ลับหูหรือลับตา หรือกระทำอย่างหนึ่งอย่างใด อันเสี่ยงต่อการผิดวินัยตามกฎหมายที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ อย่างนี้ก็ไม่สมควรอย่างยิ่ง จึงก่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันที่ไม่ดี

การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์โดยเฉพาะคฤหัสถ์นอกจากจะมีวินัยของตนเองยังมีเรื่องเกี่ยวกับบุญในการประพฤติปฏิบัติอีกด้วย ดังนั้นที่กล่าวมา จึงมีความสำคัญในการประพฤติปฏิบัติต่อกัน ในการรู้และเข้าใจในหลักปฏิบัติของกันและกัน เมื่อรู้และเข้าใจแล้วก็จะได้ประพฤติปฏิบัติได้อย่างถูกต้องเพราะต่างฝ่ายต่างก็มีวินัยของตนเองที่จะต้องรักษาไว้ตามคำสั่งสอน

ของพระพุทธเจ้า เมื่อรวมหลักการปฏิบัติแล้วจะมีการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งแสดงออกผ่านพฤติกรรมที่บุคคลแปลความหมายจากผู้กระทำหรือผู้สื่อสารมายังตนแล้วกระทำโต้ตอบออกไปซึ่งต้องผ่านพฤติกรรมการแสดงออกทางกาย ทางวาจา และทางใจ ฉะนั้น การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา จึงเป็นการเกี่ยวเนื่องด้วยการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ๖ ประการ คือ

- ๑) การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม จะต้องมึแบบแผนปฏิบัติเสมอ ๆ คือ วินัย
- ๒) การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม จะต้องมีการยอมรับในฐานะต่าง ๆ ของตนและผู้อื่น
- ๓) การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม จะต้องมีการร่วมมือประสานประโยชน์ของคนและผู้อื่น
- ๔) การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม จะต้องมีการจร โลงอุดมการณ์เดียวกันทางพุทธศาสนา
- ๕) การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม จะต้องมีการพัฒนาคุณธรรมที่สูงขึ้นไปเรื่อย ๆ
- ๖) การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม จะต้องมีการรักษาเอกภาพความเป็นหนึ่งเดียวของพุทธ

บริษัท

การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา เป็นการแสดงออกของพฤติกรรมทางไตรทวาร คือ ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ เป็นไปตามคำสั่งสอนและตามความคาดหวังที่ทรงให้สาวกประพฤติปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรมเพื่อรักษารัฐวินัยและสร้างสันติภาพทั้งภายในและภายนอกให้สมบูรณ์จนเกิดความสงบเรียบร้อย รักษาเอกภาพ และสัมพันธ์ภาพที่ดีของพระพุทธศาสนาต่อไป สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแบ่งการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม เรียกว่า ไตรทวาร คือ พฤติกรรมที่แสดงออกมามีทั้งทางกาย วาจา และใจ ประกอบด้วย ๓ ทาง คือ

๑) การปฏิสัมพันธ์ที่แสดงออกทางกาย เรียกว่า กายจริต หรือการประพฤติทางการหรือสรีระ มีการไหว้ การนั่ง การยืน การเดิน และการวิ่ง เป็นต้น แต่ถ้าเป็นการประพฤติทางกายที่ดี พระพุทธองค์ทรงเรียกว่า กายสุจริต คือ การ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น การ ไม่ขโมยทรัพย์สินของผู้อื่น และการ ไม่ประพฤติผิดในกาม

๒) การปฏิสัมพันธ์ที่แสดงออกทางวาจา เรียกว่า วาจจริต หมายถึง การปฏิสัมพันธ์ทางวาจา มีการพูด การเชื่อเชิญ การปราศรัย การสนทนา และการสอบถาม เป็นต้น แต่ถ้าเป็นการประพฤติทางวาจาที่ดี พระพุทธองค์ทรงเรียกว่า วาจาสุจริต คือ การ ไม่พูดเท็จ การ ไม่พูดส่อเสียด การ ไม่พูดคำหยาบ และการ ไม่พูดเพื่อเจ้า

๓) การปฏิสัมพันธ์ที่แสดงออกทางมโนทวาร เรียกว่า มโนจริต หมายถึง การปฏิสัมพันธ์ทางใจ มีการข่มเข้มแจ่มใส การ โกรธหน้าบุคคลเบียด การเศร้าใจ การเสียใจ การดีใจ การตื่นเต้น และ

สงบนิ่ง เป็นต้น แต่ถ้าเป็นการประพาศใจที่ดี พระพุทธองค์ทรงเรียกว่า มโนสุจริต คือ การไม่คิดโลก การไม่คิดพยาบาทเบียดเบียนผู้อื่น และการมีความเห็นที่ถูกต้อง^{๔๕}

การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั้ง ๓ ลักษณะ เป็นการแสดงออกมาในรูปของพฤติกรรมทางกาย ทางวาจา และการปฏิสัมพันธ์ทางใจซึ่งเป็นแรงกระตุ้น ที่บรรพชิตกับคฤหัสถ์สามารถจะรับทราบรับรู้ได้ และสามารถแปลความหมายได้จากพฤติกรรมดังกล่าว และสามารถโต้ตอบการกระทำต่อกันได้อย่างถูกต้อง

---

^{๔๕}มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มนุษย์กับสังคม, อ่างแก้ว, หน้า ๕๗.

บทที่ ๔

วิเคราะห์การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท ซึ่งจะ
ได้ศึกษาวิเคราะห์ตามลำดับต่อไปนี้

๔.๑ การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั่วไป

๔.๒ การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท

๔.๑ การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั่วไป

ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์เป็นการส่งเสริมกิเลสตัณหา
ทั้งความ โกรธ ความเกลียด ความพยาบาท การปองร้าย อิจฉาริษยา การพุดร้าย และการคิดร้ายต่อ
กัน เป็นต้น เพราะมนุษย์ไม่เข้าใจสภาวะธรรมชาติอย่างแท้จริง จึงทำให้มนุษย์ปฏิบัติต่อกันอย่างไม่
ถูกต้องและก่อให้เกิดปัญหาตามมาตามมา เช่น ปัญหาการอาชญากรรม ปัญหาการทำลายล้าง
เผ่าพันธุ์ ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหาเขตแดนติดต่อกัน ปัญหาการโจมตีด้วยอาวุธ
สงคราม ปัญหาครอบครัวแตกแยก ปัญหาการทำร้ายร่างกายและทรัพย์สิน และปัญหาเกี่ยวกับ
ถ้อยคำหรือคำพูด เป็นต้น ปัญหาเหล่านี้เกิดขึ้นเพราะการปฏิสัมพันธ์ที่ไม่ถูกต้องและไม่เข้าใจต่อ
สภาพความเป็นจริงทางสังคม สังคมมนุษย์ในปัจจุบันจึงอยู่ในสภาพขาดระเบียบแบบแผน
ต่อการปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ทั้งสังคมระดับชาติ และสังคมระดับเมืองใหญ่ ตลอดถึงสังคมระดับใน
ชนบท เพราะฉะนั้น การที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น จำเป็นจะต้องเรียนรู้สัญลักษณ์ทางสังคม
และเข้าใจความต้องการของมนุษย์ที่ไร้ขอบเขต โดยเฉพาะพฤติกรรมการแสดงออกทางสังคมของ
มนุษย์ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของสังคม

พฤติกรรมแสดงออกของมนุษย์ เป็นส่วนหนึ่งของการอาศัยอยู่ร่วมกันเป็นสังคม จาก
การอยู่ ร่วมกันนี้เอง ก่อให้เกิดกิจกรรมต่าง ๆ ทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมอันเนื่องกับ
พฤติกรรมทางสังคมซึ่งออกมาในรูปของระเบียบแบบแผนการประพฤติปฏิบัติ วัฒนธรรม ประเพณี
ต่าง ๆ ในสังคม^๑

แนวคิดทฤษฎีของนักสังคมวิทยากล่าวถึงพื้นฐานการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมไว้ ๓ ประการ คือ

---

^๑สมเกียรติ คันสกุล, สังคมวิทยาเบื้องต้น, (สุราษฎร์ธานี : มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี,
๒๕๓๓), หน้า ๗๑.

๑) กลุ่มสังคมจะมีการปฏิสัมพันธ์โดยการกระทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง

๒) ปฏิสัมพันธ์จะเป็นปฏิสัมพันธ์ทุก ๆ ด้าน คือ

๑) การปฏิสัมพันธ์ทางกาย

๒) การปฏิสัมพันธ์ทางวาจา และ

๓) การปฏิสัมพันธ์ทางจิตใจ

๓) กิจกรรมต่าง ๆ ที่ผ่านการมีปฏิสัมพันธ์นี้จะก่อให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกขึ้น^๒

จะเห็นได้ว่าการกระทำระหว่างกันเป็นส่วนหนึ่งกิจกรรมของมนุษย์ทำให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ทุก ๆ ทาง ทั้งภายในและภายนอก ซึ่งก่อให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกของบุคคลอีกฝ่ายหนึ่งเสมอ

การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์จากทฤษฎีและแนวคิดของนักสังคมวิทยาในปัจจุบันพบว่า การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างมนุษย์กับมนุษย์อยู่ที่การกระทำระหว่างกันและได้ตอบต่อกันด้วยสัญลักษณ์ที่มีความหมายซึ่งสามารถจะสื่อสารกันได้โดย ภาษา ที่เป็นกลไกและตัวกระตุ้นที่สำคัญของมนุษย์ในการสร้างวัฒนธรรมการดำรงชีวิตและพยายามรักษาวัฒนธรรมเหล่านั้น วัฒนธรรมเหล่านั้นก่อให้เกิดการจัดระเบียบสังคมที่มีความสงบเรียบร้อยในสังคม

ทางนักทฤษฎีและแนวคิดการปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์โดยภายใต้การนำของ จอร์จ เฮอร์เบิร์ต มิด ได้พยายามอธิบายว่า การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลเป็นกระบวนการของการให้ความหมายและเข้าใจต่อความหมายได้ตรงกัน เขามองเห็นว่าพฤติกรรมทุกอย่างที่เป็นสัญลักษณ์ ซึ่งมีความหมายถึงบางสิ่งบางอย่าง เช่น การยื่นมือ หมายถึง การทักทาย การขอความช่วยเหลือ การให้ความช่วยเหลือ ฯลฯ แต่ความหมายเหล่านี้ไม่ได้ถูกกำหนดไว้ตายตัว บุคคลจะต้องตีความก่อนการตอบสนอง ซึ่งการจะตีความอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับประสบการณ์การเรียนรู้ของบุคคล^๓ มิด เชื่อว่าสังคมนั้นมีได้เกิดขึ้นจากการที่บุคคลมารวมตัวกันแต่ทางร่างกาย แต่บุคคลจะต้องมารวมกันด้วยความตั้งใจ และมีการแสดงการกระทำตามความตั้งใจนั้นด้วย ท่าทางที่แสดงออกของบุคคลหนึ่งจะเป็นเครื่องกระตุ้นให้อีกบุคคลหนึ่งซึ่งเกิดการปฏิสัมพันธ์มุ่งที่จะแสวงหาความหมายของท่าทางก่อน แล้วจึงจะมีปฏิริยาหนึ่งต่อความหมายนั้น ฉะนั้น พฤติกรรมของบุคคลจะเกิดสืบเนื่องทั้งจากผู้อื่นและตนเอง ในตัวบุคคลหนึ่งจะมีส่วนประกอบอยู่ ๒ ส่วน คือ I จะกระตุ้น Me แล้ว Me จะกำหนดทิศทางของการกระทำ ฉะนั้น ในการกระทำหนึ่งจะมีทั้งสองส่วนที่แสดงออกและส่วนที่

^๒ กาญจนา ไชยพันธุ์, กระบวนการกลุ่ม, (กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๕๖), หน้า ๒๖-๒๗.

^๓ วิจารณ์ อธิวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, สังคมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๕๗.

ซ่อนอยู่ ความตั้งใจก็ดี การรับรู้ก็ดี ความนึกคิดก็คิดลอคจนเหตุผลและอารมณ์ ต่างก็เป็นส่วนหนึ่งของการกระทำทั้งสิ้น^๔

การกระทำระหว่างกันของ พาร์สันส์ เขามองเห็นว่าพฤติกรรมการแสดงออกของคนในชีวิตประจำวัน มีลักษณะเป็นการกระทำที่ต่อเนื่อง เมื่อการกระทำอย่างหนึ่งสิ้นสุดลง ก็จะเกิดการกระทำอีกอย่างหนึ่งขึ้นมาซึ่งเกี่ยวพันเป็นลูกโซ่ในการกระทำที่สำคัญ^๕

พฤติกรรมการแสดงออกของคนในชีวิตประจำวันจะต้องสร้างความประทับใจให้เกิดขึ้นเสมอ ก้อฟมัน เขาเลือกที่จะใช้การวิเคราะห์เชิงละคร เขาเปรียบว่ามนุษย์แต่ละคนกำลังแสดงอยู่บนเวทีที่อยู่หน้าเวทีมีผู้ชมซึ่งได้แก่ คนอื่นที่มนุษย์กำลังมีปฏิสัมพันธ์ด้วยบนเวทีประกอบด้วยหน้าฉากและหลังฉาก หน้าฉาก คือ การนำเสนอตัวตนของมนุษย์ตามที่อยากให้ผู้อื่นเห็นหรือรับรู้ เลือกใช้ถ้อยคำที่เหมาะสมกับสถานภาพ มีกิริยาท่าทีและแต่งกายตามบทบาท เป็นต้น เป็นตัวตนที่มนุษย์ต้องการนำเสนอให้ผู้อื่นเห็น อย่างไรก็ตาม มนุษย์แต่ละคนก็มีหลังฉาก คือ ความรู้สึกนึกคิดที่ไม่ต้องการเปิดเผยหรือนำเสนอให้ผู้อื่นรับรู้ เป็นส่วนที่มีความเป็นส่วนตัว เรียกว่า ตัวคนที่ซ่อนเอาไว้เมื่อขึ้นบนเวที สิ่งที่เป็นส่วนหลังก็ไม่นำมานำเสนอแก่ผู้ชม แต่ละวันแต่ละเวลา มนุษย์ต่างก็เล่นละครฉากแล้วฉากเล่าเพื่อนำเสนอตนเองให้สังคมได้รับรู้ ในการแสดงละครนี้ มนุษย์ต้องมีตัวละครที่ต้องแสดง มีบทบาทและตัวตน ตัวละครที่ต้องแสดง คือ ตัวตนของบุคคลที่มุ่งแสดงลักษณะของตนให้ปรากฏ ตัวตนนี้เป็นทั้งผู้แสดงและผู้ชมการแสดงของตัวเองด้วย ตัวตนในการวิเคราะห์เชิงละครเป็นกระบวนการเคลื่อนไหวที่เปลี่ยนแปลงไปมาได้ ไม่มีลักษณะตายตัว มุ่งให้ผู้อื่นเกิดความประทับใจ ด้วยการแสดงให้เหมาะสมกับบริบทของสถานการณ์ เช่น ผู้ที่แสดงเป็นตัวละครที่เป็นแพทย์ ต้องแสดงท่าทีห่วงใยความเจ็บป่วยของคนไข้ เกิดความประทับใจทำให้เป็นตัวตนที่มีภาพลักษณ์^๖

แนวความคิดของบลูเมอร์ค่อนข้างจะไม่แตกต่างกับมีดมากนักซึ่งเป็นการเสริมแนวความคิดให้มีความสมบูรณ์มากขึ้น เขา กล่าวว่า การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ จะต้องอาศัยการตีความหมายจากสัญลักษณ์ได้ถูกต้อง และได้ตอบความหมายนั้นได้อย่างถูกต้องเช่นกัน ซึ่งบุคคลที่ปฏิสัมพันธ์กันอาจจะมิใช่บุคคลที่อยู่ในสังคมเดียวกันก็ได้ เพราะการเรียนรู้และ

^๔ โอลาส อ่อนทองหลาง, **ทฤษฎีสังคมศาสตร์**, (สุราษฎร์ธานี : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคามราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), (อีดสำเนา).

^๕ จำนง อติวัฒนสิทธิ์ และคนอื่นๆ, **สังคมวิทยา**, อ่างแล้ว, หน้า ๕๕-๕๖.

^๖ สุภางค์ จันทวานิช, **ทฤษฎีสังคมวิทยา**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท วี. พรินท์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๒.

ประสบการณ์ของบุคคลแตกต่างกัน อีกประการหนึ่ง บลูเมอร์ กล่าวว่า เพราะมนุษย์มีความคิด มีความรู้สึก รู้จักจดจำความหมายที่บุคคลอื่นสื่อสัญลักษณ์มาหาตน และโต้ตอบความหมายที่บุคคลอื่นส่งมาได้ถูกต้อง และในความหมายนั้นตนเองสามารถที่จะปรับเปลี่ยนและสร้างความหมายใหม่ขึ้นมาใช้ได้ด้วย โดยสร้างเงื่อนไขการเลือกปฏิบัติหรือโต้ตอบที่จะส่งผลกระทบต่อตนเองน้อยที่สุด

ทางด้านนักทฤษฎีการปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์อีกคนหนึ่งที่พยายามบูรณาการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับโครงสร้างทางสังคม คือ เซลคอลล สไตรเกอร์ มีความคิดที่คล้ายกับของมิด แต่เป็นผู้หนึ่งที่พยายามจะขยายความคิดไปสู่จุดมุ่งหมายที่เป็นระบบและบูรณาการเกี่ยวกับทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ทางสัญลักษณ์ คือ กรอบทฤษฎีที่เหมาะสมที่จะเชื่อมประสานโครงสร้างสังคมกับบุคคลที่จะสามารถจะเคลื่อนจากระดับบุคคลไปสู่โครงสร้างสังคมขนาดใหญ่ และกลับมาที่เดิมจำเป็นจะต้องมีกรอบทางด้านความคิดที่จะช่วยให้สามารถเคลื่อนย้ายจากระดับขององค์กรไปสู่บุคคลได้ โดยพยายามที่ศึกษาบริบทด้านสถานการณ์

จะเห็นได้ว่า การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม เป็นการนำตัวเองเข้าไปผูกพันกับสังคมอยู่ตลอดเวลาจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ชีวิตทางสังคมก็เกิดจากสังคมนั้นเอง ทั้งทัศนคติ ความเชื่อ อุปนิสัย วัฒนธรรม ล้วนแล้วแต่ได้มาจากสังคมทั้งสิ้น ดังนั้น การที่จะเข้าใจตนเอง เราจะต้องเข้าใจสังคมด้วย แนวความคิดของคูเลีย สะท้อนให้เห็นถึง ภาพลักษณ์ของคนในแง่ของสังคม ว่าเราจะมองภาพตนเองในกระจกซึ่งเป็นการสะท้อนภาพทางสังคมออกมา เช่น เมื่อมีบุคคลอื่นมาชมว่าเราสวย เราหล่อ เราดี เป็นต้น เราจะมองกระจกทางสังคมโดยผ่านบุคคลอื่น ๆ แล้วตัวเราเองก็จะคิดเช่นนั้นเหมือนกัน ว่าเราสวย เราหล่อ และเราดี ซึ่งเป็นการเกิดภาพจากการที่สังคมกำหนดมาให้ตนเอง ก็แปลว่า สังคมในรูปของโครงสร้าง มีอิทธิพลเหนือตนเอง แม้ว่า สังคมจะกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ในรูปของวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ซึ่งเป็นไปตามความคาดหวังสังคม แต่ เวเบอร์ กล่าวว่า พฤติกรรมการแสดงออกของมนุษย์เป็นไปตามที่สังคมกำหนดก็จริง แต่มนุษย์มีอิสระที่จะเลือกกระทำภายใต้ความสามารถของตัวเอง โดยมองไปที่เป้าหมายและวิถีปฏิบัติทางสังคม

จากสิ่งที่กล่าวมาทำให้เราสามารถที่จะเข้าใจในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในสังคมเดียวกันว่ามนุษย์ใช้ภาษาในการกระทำระหว่างกันและโต้ตอบต่อกันจนสร้างความเข้าใจในสังคมและสร้างวัฒนธรรมอื่นอีกมากมายเพื่อต้องการที่จะแสวงหาเป้าหมายของตนเองหรือเพื่อต้องการแก้ปัญหาให้กับตนเองและให้กับสังคมส่วนรวมทั้งหมดแม้ว่านักทฤษฎีต่าง ๆ จะอธิบายถึงความสำคัญต่อการปฏิสัมพันธ์แต่นั้นก็เป็นเพียงเหตุผลหรือปัจจัยของปฏิภริยา ได้ตอบจากสิ่งแวดล้อม คือ สัญลักษณ์นั่นเอง

การปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของบุคคลอาศัยสัญลักษณ์เป็นเครื่องหมายบอกทิศทางของการกระทำและการโต้ตอบต่อกัน เพื่อให้ผู้อื่นทราบความหมายที่แท้จริงคั้งนั้น บุคคลจึงต้องศึกษาและทำความเข้าใจในสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่สังคมกำหนดขึ้น คำว่า สัญลักษณ์ หมายถึง สิ่งใด ๆ ที่ใช้แทนสิ่งอื่นได้หลายอย่าง แต่ ณ ขณะใดขณะหนึ่งจะหมายถึงสิ่งเดียว ตัวอย่างเช่น คำว่า ควาย ในฐานะสัญลักษณ์ ควาย มีความหมายได้หลายอย่าง เช่น หมายถึงสัตว์ ๔ เท้าชนิดหนึ่ง หมายถึง ความโง่เขลาเบาปัญญา หมายถึงความอดทนกล้าสู้กับงานหนัก อีกตัวอย่างหนึ่ง คือ การร้องไห้ อาจหมายถึงอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไปนี้ คือ ความเสียใจก็ได้ ความดีใจก็ได้ ความแค้นใจก็ได้ อีกตัวอย่างหนึ่ง รอยน้ตในฐานะสัญลักษณ์ อาจมีความหมายอย่างใดอย่างหนึ่งดังนี้ หมายถึง ยานพาหนะก็ได้ เครื่องหมายของคนชั้นกลางก็ได้ และเครื่องหมายของคนมีเงินหรือคนร่ำรวยก็ได้ เมื่อสัญลักษณ์แต่ละอย่างมีความหมายได้หลายอย่างเช่นนี้^๑

จากการศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีและแนวคิดต่าง ๆ ซึ่งพอจะสรุปได้ว่า การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั่วไป เป็นการเกี่ยวข้องของมนุษย์ตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปซึ่งจะต้องมีบุคคลที่ ๑ เป็นผู้กระทำ และบุคคลที่ ๒ เป็นผู้โต้ตอบระหว่างที่กระทำระหว่างต่อความหมายหรือสัญลักษณ์ที่ใช้ในการติดต่อกัน จัดอยู่ในรูปของกระบวนการที่ต่อเนื่องเป็นลูกโซ่กันไป การเข้าไปเกี่ยวข้องย่อมจะต้องมีเหตุผลหรือความต้องการที่จะเชื่อมโยง ต้องการยอมรับนับถือ หรือต้องการควบคุมและแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น เป็นต้น

การปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ซึ่งมีกิจกรรมต่าง ๆ ในการกำหนดของพฤติกรรมการแสดงออกมาทางกาย และทางวาจาซึ่งมีผลต่ออารมณ์ความรู้สึก การปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันเกิดขึ้นใน ๒ ระดับ คือ ระดับสังคม หมายถึง เป็นกระบวนการที่บุคคลสามารถสังเกตเห็นได้ด้วยประสาทสัมผัสต่าง ๆ จัดอยู่ในการปฏิสัมพันธ์ภายนอก และระดับตนเอง หมายถึง กระบวนการของความคิดในการรับสัญลักษณ์มาแปลความหมายของผู้กระทำและพยายามที่จะโต้ตอบความหมายนั้นด้วยประสบการณ์และบริบทการเลือกของตนเอง จัดเป็นการปฏิสัมพันธ์ภายในตนเอง

กระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์จะสิ้นสุดลง หรือต่อเนื่องเรื่อยไป ขึ้นอยู่กับความพอใจและความต้องการของมนุษย์ผู้ที่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน เพื่อให้มีความละเอียดลงไป ในกระบวนการของการปฏิสัมพันธ์ในตัวเอง เมื่อบุคคลในฐานะผู้ถูกกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งจะมีกระบวนการอะไรที่กำหนดพฤติกรรมแสดงออกต่อกัน เมื่อกระบวนการสิ้นสุดลงก็หมายความว่า การปฏิสัมพันธ์ภายในตัวเองก็ครบองค์ประกอบพร้อมที่จะโต้ตอบกับบุคคลอื่น โดยผ่านทางกายและทางวาจา

^๑สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ทฤษฎีสังคมวิทยา เนื้อหาและแนวการใช้ประโยชน์เบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘๔-๑๘๘.

๔.๒ วิเคราะห์การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท

การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม หมายถึง การที่บรรพชิตกับคฤหัสถ์ตั้งแต่สองคนหรือมากกว่าสองคนขึ้นไปที่เกี่ยวข้องกันในทางสังคม ซึ่งการเกี่ยวข้องระหว่างกันไม่ว่าจะเป็นระดับบุคคลหรือกลุ่มบุคคลก็ตามจะมีลักษณะของพฤติกรรมการแสดงออกทั้ง ๒ ทาง คือ ทางกาย และทางวาจา เช่น ทางกาย เมื่อบรรพชิตกำลังเดินบิณฑบาตอยู่ด้วยความสงบเสงี่ยม คฤหัสถ์พบเห็นก็แสดงออกด้วยการไหว้ เป็นต้น หรือ บางครั้งจะมีพฤติกรรมออกมาทางใจก็ได้ เช่น เมื่อคฤหัสถ์มีความโกรธอยู่แต่มาค่าบรรพชิตซึ่งกำลังเดินผ่านมาพอดี แต่บรรพชิตนั้นไม่แสดงความโกรธได้ตอบ แต่ผู้จะไม่นำมาศึกษา เป็นต้น การศึกษาถึงการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในการเข้าไปเกี่ยวข้องกันระหว่างกันทั้ง ๒ ทาง เป็นสิ่งที่น่าสนใจต่อการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ที่เข้าไปเกี่ยวข้องกันและได้ตอบอย่างไร ซึ่งทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจและมุ่งเน้นที่จะศึกษาถึงการปฏิสัมพันธ์ดังกล่าว

การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท ทางผู้วิจัยมีความสนใจและมุ่งเน้นที่จะศึกษาพฤติกรรมปฏิสัมพันธ์ ๓ ประเด็น คือ

- ๑) การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ทั่วไป
- ๒) การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของบรรพชิต
- ๓) การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของคฤหัสถ์

๔.๒.๑ การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ทั่วไป

การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ หมายถึง การเกี่ยวข้องระหว่างกันทางสังคมของบรรพชิตกับคฤหัสถ์ ตามคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา และความต้องการของตน เมื่อพุทธบริษัททั้งหลายปฏิบัติหน้าที่ของตนได้โดยสมบูรณ์ ไม่ขาดตกบกพร่อง และมีความสามัคคีกันในหมู่คณะแล้วไซ้ การดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาก็คงดำเนินกิจกรรมเพื่อประโยชน์และความสุขของมวลมนุษย์ได้ ดังนั้น การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ที่มีความเกี่ยวข้องกันทั้ง ๒ ฝ่ายและพยายามสนับสนุนอุปถัมภ์ค้ำชูต่อกันอย่างดี ที่อยู่ในฐานะพุทธบริษัทเดียวกัน ซึ่งเกิดขึ้นมาแล้วในยุคพุทธกาล ขณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ว่าทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์มีการปฏิสัมพันธ์ต่อกันในทางสังคมอย่างไร ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท

อรรถกถาธรรมบท เป็นบทแห่งธรรม ข้อธรรมต่าง ๆ ที่พระพุทธโฆษาจารย์ได้แปลพระพุทธพจน์จากภาษาสิงหลมาเป็นภาษาบาลีมี ๓๐๒ เรื่อง ๔๒๓ คาถาโดยแยกเป็น ๘ ภาคเรียกว่าพระธัมมปทีฏฐกถา มี ๒๖ วรรค ๆ ซึ่งท่านรวบรวมไว้เป็นเรื่องๆ มีชื่อปรากฏตามสภาวธรรมหรือบุคคลที่พระพุทธองค์ทรงปรารภถึง บางเรื่องไม่ปรากฏบุคคลชัดเจน พระองค์ทรงใช้คำว่าบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง แต่ละเรื่องจัดไว้เป็นหมวดหมู่ เรียกว่า วรรค แต่ละวรรคมีชื่อ

ปรากฏตามอำนาจเนื้อหาสาระของธรรมนั้น ๆ และเรื่องนั้น ๆ กล่าวคือ ธรรมบทใด และเรื่องใด ที่มีเนื้อหาสาระสัมพันธ์กัน โดยเหมือนกัน คล้ายกัน หรือตรงข้ามกัน ท่านก็จัดธรรมนั้น ๆ เรื่องนั้น ๆ เป็นหมวดหมู่เดียวกันหรือวรรคเดียวกัน เช่น โภชวรรค เป็นการพรรณนาเกี่ยวกับความ โภจร เป็นต้น

อรรถกถาธรรมบท ๘ ภาค ทั้ง ๒๖ วรรค ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสนั้นให้ตระหนักในเหตุของการกระทำ และผลของการกระทำเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเน้นหนักในธรรมวินัยและการปฏิบัติธรรมะ เป็นต้น ซึ่งเป็นส่วนของบรรพชิตมากกว่าคฤหัสถ์ เช่น บรรพชิตมีหน้าที่ศึกษาธรรม ปฏิบัติแล้ว นำไปสอนแก่ชาวบ้านให้รู้ตาม ปฏิบัติตาม และชาวบ้านถวายทาน เป็นต้น อีกอย่างหนึ่งในยุคพุทธกาลเมื่อบรรพชิตอยู่จบกิจแห่งบรรพชิตแล้วต้องทำงานด้านเผยแผ่ธรรม จึงมีเรื่องที่ว่า บรรพชิตไปปฏิบัติสัมพันธ์ต่อคฤหัสถ์มากกว่า จะปรากฏอยู่และพบ โดยทั่วไป ในอรรถกถาธรรมบทเกือบจะทุกเรื่องก็กล่าวได้ว่า เมื่อเรื่องราว เหตุการณ์นั้น ๆ เกิดขึ้นแล้ว พุทธบริษัทจะนำเรื่องขึ้นสู่ธรรมศาลาหรือหมู่บรรพชิตจะสนทนากันถึงเหตุการณ์ต่างๆ พระพุทธองค์ทรงนำเรื่องจากชาดกมาเล่าให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ฟัง จบด้วยการที่พระพุทธเจ้าตรัสพระคาถา เมื่อทรงตรัสจบ พุทธบริษัทที่ประชุมจะบรรลุนิยาม มีโศคาบัน เป็นต้น ดังปรากฏอยู่โดยมาก จะมีบางเรื่องที่พุทธบริษัทมิได้อยู่พร้อมกัน ดังในอรรถกถาธรรมบทภาคที่ ๖ พุทธวรรค เรื่องมารธิดา เป็นการตรัสเฉพาะแก่เทวดาทั้งหลาย และอรรถกถาธรรมบท ภาคที่ ๖ ปิยวรรค เรื่องอนิถิตันธกุมาร ซึ่งเป็นการกล่าวเฉพาะอนิถิตันธกุมาร ไม่ปรากฏว่ามีบุคคลใดอยู่ด้วย เป็นต้น ซึ่งผู้วิจัยจะไม่นำมาศึกษา ดังนั้นในทัศนะของพระพุทธโฆษาจารย์ ซึ่งท่านแปลพระพุทธพจน์จากภาษาสิงหลมาเป็นภาษาบาลีพร้อมทั้งอธิบายข้อความในพระพุทธพจน์เพิ่มเติม และรวบรวมเนื้อเรื่องว่า การตรัสพระคาถาของพระพุทธเจ้า ทรงตรัสไว้ ณ ที่ใด กับใคร ได้ผลอย่างไร พร้อมกับระบุชื่อเรื่องให้ตรงกับพระคาถานั้น ซึ่งมีความชัดเจนในเหตุผลที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสพระคาถานั้น ๆ

จากแนวความคิดเรื่องการปฏิสัมพันธ์ทางสังคມระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท มีอยู่มากมาย เพราะมีถึง ๓๐๒ เรื่อง ๔๒๓ คาถา ๒๖ หมวด ๘ ภาค ดังนั้น เมื่อศึกษาอรรถกถาธรรมบททั้งหมดแล้ว พบว่า ทั้ง ๒๖ วรรค มีการปฏิสัมพันธ์ทางสังคມระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ปรากฏอยู่ ๒๕ วรรค เว้น อยู่ ๑ วรรค คือ อรรถกถาธรรมบท ภาคที่ ๖ สุขวรรค ซึ่งเป็นการกล่าวถึงการปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระศาสดากับพระราชา สวาก และเทวดา เป็นส่วนมากซึ่งไม่ปรากฏถึงการปฏิสัมพันธ์ทางสังคມระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์เลย

การศึกษาเรื่องการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท ที่ผู้วิจัยได้นำมาศึกษาโดยคัดเลือกภาค วรรค และคาถาธรรมบทที่มีความชัดเจนและเหมาะสมต่อเนื้อหาในการวิเคราะห์ เมื่อศึกษาการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท พบว่า แนวคิดการปฏิสัมพันธ์อยู่ที่การเป็นผู้มีกาย วาจา และใจ มีความสงบระงับดีแล้วจากเครื่องทำร้าย

ทั้งหลาย มีมือ เท้า คำพูด และอาการสงบนิ่ง เป็นต้น บุคคลนั้นชื่อว่า สำรวมระวังและรอบคอบดีแล้ว อรรถกถาธรรมบท ภาค ๖ เรื่องภิกษุณัฬพคคีย์ พระพุทธองค์ตรัสว่า

พึงรักษาความกำเริบทางกาย พึงเป็นผู้สำรวมทางกาย พึงละกายทุจริต
ประพฤตีสุจริตทางกาย พึงรักษาความกำเริบทางวาจา พึงเป็นผู้สำรวมทางวาจา พึง
ละวจีทุจริต ประพฤตีสุจริตทางวาจา พึงรักษาความกำเริบทางใจ พึงเป็นผู้สำรวม
ทางใจ พึงละมโนทุจริต แล้วประพฤตีสุจริตทางใจ ชีรชนทั้งหลายสำรวมกาย
สำรวมวาจา สำรวมใจ ชีรชนเหล่านั้นชื่อว่าสำรวมรอบคอบดีแล้ว^๕

พฤติกรรมการแสดงออกระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในการกระทำและได้ตอบระหว่างกัน
ว่าในฐานะผู้ถูกกระทำจะใช้หลักการปฏิสัมพันธ์ได้ตอบผู้กระทำได้อย่างไร จะเข้าใจความหมาย
และแปลความหมายได้ถูกต้องกับความต้องการของผู้กระทำจนได้ตอบในทิศทางที่ศิเงินสร้าง
สัมพันธภาพที่ดีต่อกันได้

บรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบทมีการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ๓ ทางคือ ๑)ทางกาย
๒)ทางวาจา และ๓)ทางจิตใจ ชื่อว่า การกระทำได้ตอบระหว่างกัน ไม่ว่าจะ เป็นไปในทางที่ดี
หรือไม่ดี เช่น กรณีการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่ดี เมื่อบุคคลหนึ่งถูกกล่าวหาว่า ท่านเป็นคนชั่ว
และอีกฝ่ายหนึ่งก็กล่าวตอบอย่างนั้นเหมือนกัน หรือ เมื่อบุคคลถูกตบตี และอีกฝ่ายก็ถูกตบตีตอบ
ด้วยมือ ด้วยเท้าต่อกัน เป็นต้น ชื่อว่า ตอบโต้ร้ายต่อกัน

การปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันด้วยการให้ได้ตอบร้ายซึ่งเป็นรูปแบบของการขัดแย้งต่างฝ่าย
ต่างมุ่งที่จะทำลายล้างกันจนถึงตายหรือต้องการกำจัดคู่แข่งกันให้สิ้นไป หรือทำให้ฝ่ายตรงข้าม
เสียหาย เป็นลักษณะของความขัดแย้งซึ่งเป็นการติดต่อกันโดยตรง บุคคลจะมีความอารมณ์รู้สึกที่
รุนแรง อารมณ์จะถูกเร้าถูกกระตุ้นให้เกิดขึ้น จนอาจถึงกับละเมิดกฎเกณฑ์หรือกติกาที่ตั้งไว้ และใช้
กำลังเข้าทำลายกันได้ในที่สุด ถ้ามองการปฏิสัมพันธ์ในรูปแบบของความขัดแย้ง ซึ่งเป็น ไปใน
ลักษณะ ๒ ทิศทาง คือ ๑ ลักษณะของการพัฒนาหรือทางบวก อันเป็นการแข่งขันกัน โดยเหตุผลทาง
จิตสำนึกรับผิดชอบร่วมกันของสังคม ซึ่งทุกคนในสังคมมีความเคารพกติกาเกณฑ์ของสังคม
อย่างเท่าเทียมกัน และ๒ ลักษณะการทำลายหรือทางลบ อันเป็นการทำลายซึ่งกัน และกันมุ่งที่จะ
ล้างผลาญโจมตีคู่แข่งไม่ว่าจะบุคคลเดียว หรือกลุ่มบุคคลซึ่งมีอารมณ์ โกรธเข้ามาเกี่ยวข้องใน
ลักษณะนี้ถือว่า จะพุดจากกันเหตุด้วยผลไม่ได้ ซึ่งจะต้องถึงขั้นทำลายล้างด้วยอาวุธต่าง ๆ ให้ฝ่ายตรง

^๕พ.ธ.อ. ๖/๑๖/๒๕๕๔.

^๖ปทานิ จิตติพัฒนา, สังคมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓), หน้า ๔๗.

ข้ามพหุพินาศไป กฎกติกาไม่สามารถจะมาห้ามปรามหรือไม่สามารถจะมีอิทธิพลเหนือการกระทำในขณะนั้นได้

การเข้าไปเกี่ยวข้องกับระหว่างของบรรพชิตกับคฤหัสถ์ จึงไม่ควรที่จะสร้างการแข่งขันตอบโต้ต่อกันอันเป็นชนวนความขัดแย้งหรือชนวนของการ ได้ตอบทางสังคมที่เป็นไปในทางลบ ทั้งสองฝ่ายต้องพยายามสำรวมกาย สำรวมวาจา และสำรวมใจเพื่อความเรียบร้อยของสังคม อันนำมาซึ่งอานิสงส์ทั้งต่อตนเองและต่อสังคมทั้งหมด โทษที่ย่อมไม่มาถึงตนเอง แม้ว่าคนอื่นจะมาพุดจาหยาบคายต่าง ๆ เราก็ควรเงียบ แล้วสำรวจตนเองว่าสิ่งที่เขาพูดนั้นมีความเท็จจริงอย่างไร ถ้าเรื่องที่เขาพูดเป็นจริง และสิ่งนั้นไม่ดี เราก็ควรปรับปรุงตนเองเสียใหม่ แต่ถ้าเขาพูดในสิ่งที่ไม่เป็นจริงเราก็ไม่จำเป็นต้องไปโต้ตอบเขา เพราะเขาไม่รู้เรา จึงพูดอย่างนั้น เพราะถ้าเราโต้ตอบด้วยวิธีการอันรุนแรงต่าง ๆ โทษย่อมจะถึงตัวเราและคนอื่นด้วย ซึ่งก็เท่ากับว่าไม่เกิดประโยชน์อะไรเลย

การกระทำของบุคคลอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งมีผลกระทบไปยังอีกบุคคลหนึ่งให้ได้รับความเดือดร้อนและบุคคลผู้กระทำนั้นไม่จงใจ ไม่โกรธ ชื่อว่า ไม่กระทำตอบร้ายแก่กัน เพราะบรรพชิตกับคฤหัสถ์รู้ตัวเองอยู่ว่า เราเป็นผู้สงบ ไม่ควรประหารแก่บุคคลใด ก็ผู้ใดถูกประหารแล้ว และการกระทำคืนแก่บุคคลผู้ประหารอยู่ พระพุทธเจ้าย่อมติเตียนผู้จงใจ และถ้าบุคคลนั้น ไม่คิดการพยายบาท ไม่คิดอาฆาตมาดร้าย และไม่คิดเคียดแค้นของบุคคลใด ย่อมเป็นความประเสริฐมิใช่น้อย และบุคคลนั้นย่อมกลับได้รับความรักและบุคคลผู้ที่จงใจตอบร้ายต่อกันเปรียบเหมือนกับเวรของงูกับพังพอนเหมือนหมึกกับไม้ตระกูล้อและเหมือนกากับนกเค้า ซึ่งไม่สามารถที่จะระงับเวรได้ด้วยการจงใจเลย ธรรมดาธรรมบท ภาค ๑ เรื่องความเกิดขึ้นของนางกาลิยักษิณี พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า ในกาลไหน ๆ เสร็จทั้งหลายในโลกนี้ ย่อมไม่ระงับด้วยเวรเลย ก็แต่ย่อมระงับด้วยการไม่มีเวร ธรรมนี้เป็นของเก่า^{๑๑} และธรรมดาธรรมบท ภาค ๖ เรื่องพระติสสเถระ ยังตรัสอีกว่า

“ก็ชนเหล่าใด เข้าไปผูกความโกรธนั้นไว้ว่า ผู้โน้นได้ค่าเรา ผู้โน้นได้ดีเรา ผู้โน้นได้ชนะเรา ผู้โน้นได้ลี้ภัยของ ๆ เราแล้ว เสร็จของชนเหล่านั้น ย่อมไม่ระงับได้ ส่วนชนเหล่าใดไม่เข้าไปผูกความโกรธนั้นไว้ว่า ผู้โน้นได้ค่าเรา ผู้โน้นได้ดีเรา ผู้โน้นได้ชนะเรา ผู้โน้นได้ลี้ภัยของ ๆ เราแล้ว เสร็จของชนเหล่านั้นย่อมระงับได้.”^{๑๒}

การจงใจของบุคคลผู้ก่อเวรกับเรา จึงไม่สามารถที่จะระงับเวรเหล่านั้นได้ด้วยการจงใจ และระลึกหรือกระทำไว้ในใจอยู่เสมอ ๆ แต่การปฏิบัติเพื่อการไม่จงใจเวรเหล่านั้นจึงจะระงับเวรได้

^{๑๑}บุ.ธ.อ. ๑/๑/๖๕.

^{๑๒}บุ.ธ.อ. ๑/๑/๖๑-๖๒.

เมื่อบุคคลไม่จองเวรกันแล้วความสงบย่อมเกิดแก่ตนเองและสังคม และบุคคลย่อมได้รับความรัก กลับมาทดแทนเท่ากับว่าเป็นการก่อให้เกิดการเปลี่ยนของบุคคลอีกฝ่ายหนึ่ง

การที่บรรพชิตกับคฤหัสถ์จะกระทำโต้ตอบต่อกันจะต้องมีหลักปฏิบัติของเมตตา ซึ่งก็คือ ความไม่โกรธนั่นเอง ถ้าเราต้องการที่จะเอาชนะบุคคลอื่น เช่น บุคคลผู้โกรธ ผู้ชั่วช้า ผู้ตระหนี่ ผู้พูดเหลวไหล เราต้องไม่ปฏิบัติตามอย่างบุคคลนั้น อรรถกถาธรรม ภาค ๖ เรื่องนางอุตตราอุบาสิกา พระพุทธองค์ตรัสว่า “พึงชนะคนโกรธ ด้วยความไม่โกรธ พึงชนะคนไม่ดี ด้วยความดี พึงชนะคนตระหนี่ ด้วยการให้ พึงชนะคนพูดเหลวไหลด้วยการพูดคำจริง”^{๑๒}

บรรพชิตหรือคฤหัสถ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับหรือผูกพันกัน จะต้องตั้งความระลึกอยู่เสมอว่า การที่จะให้บุคคลอื่นเคารพรักได้นั้น จะต้องไม่แสดงความโกรธ ไม่เบียดเบียน ไม่จองเวร ไม่ได้ตอบร้าย ต่อกันทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ควรมีหลักยึดประจำตนอยู่เสมอว่า ตัวเรารู้สึก เช่นไร ต้องการอะไร บุคคลอื่นก็รู้สึกและมีความต้องการเช่นเดียวกันกับเรา อรรถกถาธรรมบท ภาค ๕ เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์ พระพุทธองค์ตรัสว่า

สัตว์ทั้งหมด ย่อมหวาดหวั่นต่ออาชญา สัตว์ทั้งหมด ย่อมกลัวต่อความตาย บุคคลทำตนให้เป็นอุปมา ไม่ควรฆ่าเอง ไม่ควรใช้ให้ฆ่าผู้อื่น^{๑๓} และอรรถกถาธรรมบท ภาค ๕ เรื่องเด็กหลายคน ทรงตรัสว่า สัตว์ผู้เกิดแล้วทั้งหลาย เป็นผู้ใคร่ความสุข บุคคลใดแสวงหาสุขเพื่อตน แต่เบียดเบียนสัตว์อื่นด้วยท่อนไม้ บุคคลนั้นละไปแล้วย่อมไม่ได้ความสุข สัตว์ผู้เกิดแล้วทั้งหลาย เป็นผู้ใคร่สุข บุคคลใดแสวงหาสุขเพื่อตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วยท่อนไม้ บุคคลนั้นละไปแล้วย่อมได้สุข^{๑๔}

จึงเห็นได้ว่าการโต้ตอบใด ๆ ที่บรรพชิตกับคฤหัสถ์โต้ตอบต่อกันต้องเป็นไปเพื่อสร้างความสุขให้เกิดขึ้นกับบุคคลอื่น จึงเป็นการสร้างความสงบ และความสงบแก่ตนเอง ด้วยอาการสำรวมระวังกาย วาจา และใจจึงจะชื่อว่าเดินตามรอยพระอริยเจ้าทั้งหลาย อรรถกถาธรรมบท ภาค ๗ เรื่องสุกรเปรต พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า บุคคลผู้มีปศุศรัทธาวาจา สำรวมแล้วด้วยใจและไม่ควรทำอกุศลด้วยกาย พึงยังกุศลกรรมบถทั้ง ๓ เหล่านี้ให้หมดจด พึงยินดีทางที่ท่านผู้แสวงหาคุณประกาศแล้ว^{๑๕}

ฉะนั้น หลักการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ที่โต้ตอบต่อกันทั้งทางกาย ทาวาจา และทางใจ โดยมีหลัก คือ ความเมตตา หมายถึง ความไม่โกรธ หรือ ที่นักสังคมวิทยาเรียกกัน

^{๑๒} พ.ร.อ. ๖/๑๗/๒๖๑.

^{๑๓} พ.ร.อ. ๕/๑๐/๖๘.

^{๑๔} พ.ร.อ. ๕/๑๐/๗๓.

^{๑๕} พ.ร.อ. ๗/๒๐/๑๑๑.

โดยทั่วไปว่า การเอาใจเขามาใส่ใจเรานั้นเอง ซึ่งสามารถสร้างความประทับใจ ความชอบใจ ความรู้สึกที่ดีต่อกัน ความเกรงใจ และให้ความสำคัญต่อกันนำไปสู่การสร้างสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน

สังคมจะน่าอยู่ได้ก็เพราะบุคคลในสังคมที่พยายามปฏิบัติธรรมทั้งภายในและภายนอก เพื่อช่วยกันสร้างสิ่งดีงามให้เกิดขึ้นแก่สังคมอีกด้วย นอกจากสร้างสังคมให้น่าอยู่แล้ว บรรพชิตกับคฤหัสถ์ในฐานะสาวกผู้ใฝ่รู้ทางปัญญา ก็ควรที่จะสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้เพิ่มเติม เพื่อเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจในธรรมปฏิบัติอีกด้วย พระพุทธองค์ทรงตรัสถึง การแสวงหาความรู้ด้วยวิธีการใช้ถ้อยคำในทางที่นำไปสู่ความเจริญ เรียกว่า กถาวัตถุ คือ การใช้ถ้อยคำหรือสนทนาที่จะนำไปสู่เป้าหมายอีกด้วย ดังนั้น คำพูดหรือถ้อยคำพูดเป็นจุดหนึ่งที่ทำให้มนุษย์ปฏิสัมพันธ์กันได้สอดคล้องกับงานวิจัยของ นิรุตต์ ไร่ะนิเน็ง, ได้ศึกษาเรื่องการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชาวไทยพุทธกับชาวไทยมุสลิมในอำเภอหรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส ผลการวิจัยพบว่า ลักษณะของการเกิดการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม มี ๖ ด้าน คือ ๑) ด้านการบริโภคอาหาร ๒) ด้านการแต่งกาย ๓) ด้านที่อยู่อาศัย ๔) ด้านภาษา ๕) ด้านประเพณี และ ๖) ด้านการศึกษา ลักษณะการปฏิสัมพันธ์ทั้ง ๖ ประการ หนึ่งในนั้นก็คือ ภาษา ที่เป็นคำพูดหรือวาทะซึ่งเกิดจากการสนทนา การสอบถาม การบรรยาย การโต้แย้ง เป็นต้น ทำให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันทางสังคมแห่งการเรียนรู้ขึ้นมา

การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ เป็นการปฏิบัติธรรม คือการนำเอาธรรมะมาทำหรือมาใช้ หรือมายึดถือ ต้องทำได้ ๓ ทาง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ^{๖๖} มีความสงบเรียบร้อย สวยงาม สวรรวมระวังทุกอย่างก้าวของชีวิตด้วยความไม่ประมาท และมีความตั้งใจที่จะละเว้นสิ่งชั่วร้ายทั้งหลาย การปฏิบัติธรรมทั้ง ๓ ทางจึงเป็นการก่อกำเนิดอุปนิสัยแห่งการดำรงชีวิตของพุทธบริษัททั้งหลายให้มีการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องและดีงามตามความคาดหวังของชาวพุทธทั้งหลาย ดังนั้น การรักษาวินัยบรรพชิตกับคฤหัสถ์ตามกรอบพุทธบัญญัติเพื่อความเรียบร้อย สวยงามทั้งทางกาย และทางวาจาแล้ว แม้การปฏิบัติธรรมทางใจก็มีความสำคัญมาก ธรรมดาธรรมบท ภาค ๑ เรื่องที่ ๑ จักขุปาลเถระ พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ว่า “ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจร้ายแล้ว พูดอยู่ก็ตาม ทำอยู่ก็ตาม ทุกข์ย่อมไปตามเขา เพราะเหตุนั้น คุณดื้อหมุนไปตามรอยเท้าโค ผู้นำแอกไปอยู่ฉะนั้น”

ถ้าบุคคลมีใจร้ายแล้ว เขาเมื่อพูด ย่อมพูดเฉพาะวจีทุจริต ๔ อย่าง เมื่อทำ ย่อมเฉพาะกายทุจริต ๓ อย่าง เมื่อไม่พูด เมื่อไม่ทำ เพราะความที่ตัวเป็นผู้มีใจอันโทรมมีอภิขมา เป็นต้น ประทุษร้ายแล้วนั้น ย่อมทำมโนทุจริต ๓ อย่างให้เต็ม อกุศลกรรมบถ ๑๐ อย่างของเขา ย่อมถึงความเต็มที ทุกข์

^{๖๖} สัจญา สัจญาวิวัฒน์, พุทธสังคมวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๒๗.

ย่อมตามบุคคลนั้นไป เพราะทุจริต ๓ อย่างนั้น ทั้งทุกข์ทางกาย และทุกข์ทางจิตใจเพราะอานาภาพแห่งทุจริตทั้งหมดนั่นเอง^{๑๑} ฉะนั้น ใจมนุษย์เป็นสิ่งมหัศจรรย์ เป็นศูนย์รวมความรู้สึก ความจำ ความนึกคิด ความรู้ต่าง ๆ เป็นที่รับความสุขและความทุกข์ทั้งมวลและเป็นบ่อเกิดแห่งการกระทำทุกประการของเจ้าของจิตใจ คังนั้น ธรรมทั้งหลาย คือ ความรู้สึกนึกคิดและการกระทำของมนุษย์ จึงได้ชื่อว่า มีใจเป็นประธาน มีใจเป็นใหญ่ และเกิดขึ้นมาจากใจทั้งสิ้น เมื่อใจถูกปกคลุมด้วยกิเลส นานาชนิด ได้แก่ โลภะ โมหะ และโทสะ เป็นต้น ใจจะคิดแต่เรื่องอยากมี อยากได้ คิดแต่จะให้ได้ คิดแต่จะไม่ให้เสีย หรือเมื่อถูกโทสะครอบงำ เมื่อนั้นก็คิดแต่จะทำร้ายด้วยความอาฆาตพยาบาททำให้เกิดความไม่พอใจ ทำให้เกิดความโกรธ^{๑๒} ขึ้นมา คังนั้น การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบรรพชิตจึงเป็น การสร้างอุปนิสัยการดำรงชีวิตตามแบบแผนของชาวพุทธจึงเป็นการตั้งจิตเจตนาทำความดีทุกประเภททั้ง ๓ ทางให้ได้ การประพฤติปฏิบัติธรรมจึงสร้างอุปนิสัยส่วนตัวที่ดีได้

การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ ที่แสดงออกผ่านพฤติกรรมที่ดั่งงามทั้งทางกาย วาจา และทางใจ ไม่มีการกระทำร้าย ไม่พูดร้าย ไม่คิดร้ายต่อกัน ไม่มีการจองเวร ไม่มีการคิดพยาบาท อาฆาตมาดร้ายต่อกัน เพราะฉะนั้น สังคมพุทธจึงเป็นสร้างสังคมให้น่าอยู่ เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ธรรม และเป็นสังคมที่มีแบบแผนของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวพุทธทั้งหลาย ๆ สามารถที่จะนำคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาไปปฏิบัติได้ด้วยความไม่ประมาทและรักษาจิตใจของตนให้มีความสะอาด สว่าง และสงบอยู่เสมอ และทรงฝากพระพุทธศาสนาไว้ให้พุทธบริษัทช่วยกันสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดีได้ โดยสมบูรณ์ ไม่ขาดตกบกพร่อง ด้วยจิตเมตตาปรารถนาดีต่อกันแล้ว การดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาก็คงดำเนินกิจกรรมเพื่อประโยชน์และความสุขของมวลมนุษย์ได้

๔.๒.๒ การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของบรรพชิต

บรรพชิต คือ นักบวชทั่ว ๆ ไป ในพระพุทธศาสนาก็คือ ภิกษุ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี และสิกขมานา ที่มีการบรรพชาอุปสมบทตามพระธรรมวินัยอย่างถูกต้องหรืออาจจะมีชื่อเรียกที่แตกต่างกันออกไป เป็นผู้ที่สละบ้านเรือนมาในป่า อยู่ในถ้ำ ในวัดและในสถานที่ต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตทางประธานบวชให้บ้าง สาวกบวชให้บ้าง ที่ใช้ความหมายคู่กับคฤหัสถ์ เป็นผู้ชี้ทางธรรมะที่ถูกต้อง อบรมสั่งสอนคฤหัสถ์ ต้องถือศีลมากกว่าคฤหัสถ์ เป็นผู้ทรงศีล ไม่ละเมิดศีลที่ตนเองรักษาอยู่ เป็นผู้เว้นจากการบีบบังคับผู้อื่น จากเครื่องประหารทั้งหลาย มีฝ่ามือ และคำพูด เป็นต้น เมื่อพิจารณาแล้ว จะเห็นได้ว่า บรรพชิต คือ ผู้ถือศีล หรือผู้รักษาวินัยแห่งตนอาจจะมี

^{๑๑} พุ.ธ.อ. ๑/๑/๓๓.

^{๑๒} พระธรรมกิตติวงศ์, (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘ ราชบัณฑิต), ธรรมสารที่ปณี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เถียงเชียง, ๒๕๔๔), หน้า ๑-๒.

บทบัญญัติที่แตกต่างกันไปด้วยจำนวนข้อควมเว้นแต่เมื่อรวมทั้งหมด บรรพชิตจะมีพฤติกรรม การแสดงออกอยู่ ๒ ส่วน คือ ส่วนการปฏิสัมพันธ์ทางกาย และส่วนการปฏิสัมพันธ์ทางวาจา ผู้วิจัยจึงนำเสนอไว้ ๒ ส่วนเท่านั้น

๔.๒.๒.๑ การปฏิสัมพันธ์ทางกาย

การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบรรพชิตที่พึงกระทำได้ตอบคฤหัสถ์ อยู่ที่ความสงบ สำรวมระวังทางกาย ในระดับของวินัยและศีลหมายความว่า บรรพชิตกับคฤหัสถ์นั้นจะต้องประพฤติธรรมอยู่ตลอดเวลา คือ การรักษาวินัยของตน เรียกว่า การประพฤติเรียบร้อยทางกาย หรือพฤติกรรม การแสดงออกทางกาย พฤติกรรม การแสดงออกด้วยความสงบสำรวมระวังในการปฏิบัติธรรม ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ย่อมครอบคลุมกายจริต หรือการประพฤติทางกายทุกส่วน ไม่ว่าจะ เป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ก็จะต้องแสดงออกอย่างเดียวกัน แม้ว่าบรรพชิตจะมีสิกขาบทที่ค่อนข้างจะละเอียดมากกว่าคฤหัสถ์และถูกคาดหวังจากคฤหัสถ์ไว้สูงมากด้วยจึงต้องมีการประพฤติปฏิบัติทำให้คฤหัสถ์เกิดความเลื่อมใสได้

การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของบรรพชิตที่พึง ได้ตอบคฤหัสถ์ทางกาย อยู่ที่ความสงบภายในระดับของวินัย หมายความว่า บรรพชิตนั้นจะต้องประพฤติธรรมอยู่ตลอดเวลา คือ การรักษาวินัยของตนตามที่พระพุทธองค์ทรงกำหนดเพื่อความเรียบร้อย อรรถกถาธรรมบท ภาค ๕ เรื่อง สันตติมหาอำมาตย์ ทรงตรัสว่า “แม้ถ้าบุคคลประคับแล้ว พึงประพฤติสม่ำเสมอ เป็นผู้สงบ ผีกแล้ว เทียงธรรม มีปกติประพฤติประเสริฐ วางเสียซึ่งอาชญาในสัตว์ทุกจำพวก บุคคลนั้น เป็นพราหมณ์ เป็นสมณะ เป็นภิกษุ”^{๑๕}

บรรพชิตนั้นมีการประพฤติธรรมอย่างสม่ำเสมอ โดยเฉพาะหลักปาสุทธีศีลที่บรรพชิตจะต้องอาศัยในการดำรงชีวิตตามกรอบวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ประกอบด้วย ฉะนั้น ความเป็นบรรพชิตที่จะต้องกระทำได้ตอบจึงอยู่ความสงบสำรวมระวังทางกาย เมื่อรักษาความสงบนั้นก็ควรที่จะรักษาไว้ให้ได้ตลอดเวลาจึงจะชื่อว่าเป็นผู้รักษาตนและได้รับความรักจากคฤหัสถ์ อรรถกถาธรรมบท ภาค ๖ เรื่อง โทษราชกุมาร พระพุทธองค์ทรงตรัสอีกว่า “ถ้าบุคคลทราบดีว่า ตนเป็นที่รัก พึงรักษาตนนั้นให้เป็นอันรักษาด้วยดี บัณฑิตพึงประคับประคองตนตลอดทั้งทั้ง ๓ ยาม ยามใดยามหนึ่ง”

ผู้เป็นบรรพชิตถึงพร้อมด้วยการชวนชวายนในวัตร ปฏิวัตร ปริยัติและกระทำไว้ในใจ อยู่ ชื่อว่า ช่อมรักษาตน^{๑๖} การรักษาตนที่ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์เป็นสิ่งยืนยันว่า หลักแห่ง

^{๑๕} พุ.ธ.อ. ๕/๑๐/๑๑๕.

^{๑๖} พุ.ธ.อ. ๖/๑๒/๖-๗.

ความประพฤติของบรรพชิตอยู่ที่ความสงบและสุจริตธรรมและไม่ประมาท เช่น การบิณฑบาตของบรรพชิตที่จะต้องเดินเข้าไปในบ้านของคฤหัสถ์ เมื่อรู้ว่าเขามีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา บรรพชิตจะต้องระลึกลู่เสมอว่าจะต้องไม่ทำให้คฤหัสถ์เสียศรัทธา ในขณะที่เดินต้องเดินอย่างสงบกาย ความเรียบร้อยทางกาย และไม่ควรประมาทในก้อนข้าว อรรถกถาธรรมบท ภาค ๖ เรื่องพระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธองค์ตรัสว่า “บรรพชิตไม่พึงประมาทในก้อนข้าว อันคนพึงลุกขึ้นยืนรับ บุคคลพึงประพฤติธรรมให้สุจริต ผู้มีปกติประพฤติธรรม ย่อมอยู่เป็นสุขในโลกนี้ และโลกหน้า บุคคลพึงประพฤติธรรมให้สุจริต ไม่พึงประพฤติธรรมนั้นให้ทุจริต ผู้มีปกติประพฤติธรรม ย่อมอยู่เป็นสุขในโลกนี้และโลกหน้า”^{๒๑}

การบิณฑบาตของบรรพชิตที่ต้องไปเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์จึงอยู่ที่การประพฤติตามคำสั่งสอน คือ การประพฤติธรรมให้สุจริต ต้องระลึกลู่เสมอว่า คฤหัสถ์เป็นผู้มีอุปการคุณอันประเสริฐ ในการยังชีพของตนให้ดำเนินต่อไปได้ด้วยการปฏิบัติธรรม แม้ว่าคฤหัสถ์จะถวายอาหารอันเลว หรือ อาหารที่ไม่อร่อยก็ตามก็ควรพิจารณาตามสภาวะแห่งธรรม ไม่ตำหนิติเตียนก้อนกัณฑ์นั้น อรรถกถาธรรมบท ภาค ๘ เรื่องปัจฉิมกถาพยากรณ์ พระพุทธองค์ตรัสสอนว่า “ภิกษุผู้อาศัยอาหารที่บุคคลอื่นให้เลี้ยงชีพ ได้ก้อนกัณฑ์อันใดจากส่วนที่เลิศก็ตาม จากส่วนปานกลางก็ตาม จากส่วนที่เลวก็ตาม ภิกษุนั้นเป็นผู้ไม่ควรเพื่อชมก้อนกัณฑ์นั้น และไม่เป็นผู้ติเตียนแล้วขบฉันก้อนกัณฑ์นั้น ธีรชนทั้งหลายย่อมสรรเสริญแม้ซึ่งภิกษุนั้นว่า เป็นมุนี”^{๒๒}

อรรถกถาธรรมบท ภาค ๕ เรื่องพระติสสเถระผู้เข้าถึงตระกูลนายช่างแก้ว ที่พระเถระเข้าไปบิณฑบาต แต่แก้วมณีได้หายไป นายช่างแก้วเข้าใจว่าพระเถระได้ขโมยเอาไปจึงทำร้ายพระเถระจนเลือดไหลออกทางจมูก แต่พระเถระก็ยังไม่มีความสงบ ไม่ทำร้ายตอบแก่นายช่างแก้ว ท่านกล่าวคาถานี้ว่า “กัณฑ์ในสกุล ๆ ละชนิดน้อย อันเขาหุงไว้เพื่อมุนี เราจักเที่ยวไปด้วยปลีแข้ง กำลังของเรายังมีอยู่”^{๒๓} จะเห็นได้ว่าความสงบทางกายเป็นลักษณะบ่งบอกถึงความมีเมตตาของบรรพชิตที่ไม่ได้ตอบคฤหัสถ์ผู้ทำร้ายแก่ตน อรรถกถาธรรมบท ภาค ๘ เรื่องพระสารีบุตรเถระ ตอนหนึ่งกล่าวว่า พระเถระเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน มีคฤหัสถ์คนหนึ่งตีท่านด้วยฝ่ามือที่ข้างหลัง แต่ท่านก็ไม่ได้ตอบ ก็ยังมีอาการสงบกาย ไม่ได้ตอบร้ายแต่ประการใด พระพุทธองค์ตรัสว่า “พราหมณ์ไม่ควรประหารแก่พราหมณ์ไม่ควรจองเวรแก่เขา นำติเตียนพราหมณ์ผู้ประหารพราหมณ์ นำติเตียนพราหมณ์ผู้จองเวร ยิ่งกว่าพราหมณ์ผู้ประหารนั้น ความเกียดกันใจ จากอารมณ์อันเป็นที่รักทั้งหลายใด ความเกียดกันนั้น

^{๒๑} จุ.ธ.อ. ๖/๑๓/๕๑.

^{๒๒} จุ.ธ.อ. ๘/๒๕/๕๖.

^{๒๓} จุ.ธ.อ. ๕/๕/๔๕-๔๓.

ยอมเป็นความประเสริฐไม่น้อยแก่พราหมณ์ ใจอันสัมปยุตด้วยความเบียดเบียน ย่อมกลับได้จาก วัตถุใด ๆ ความทุกข์ ย่อมสงบได้เพราะวัตถุนั้น ๆ นั้นแล”

การโต้ตอบของบุคคลอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งมีผลกระทบไปยังอีกบุคคลหนึ่งให้ ได้รับความเดือดร้อนและบุคคลผู้เดือดร้อนนั้นไม่จองเวร ไม่โกรธ ชื่อว่า ไม่กระทำตอบแก่กัน เพราะบรรพชิตผู้สงบ รู้ยู่ว่า เราเป็นผู้สงบ ไม่ควรประหารแก่บุคคลใด ก็ผู้ใดถูกประหารแล้ว และ กระทำคืนแก่บุคคลผู้ประหารอยู่พระพุทธเจ้ายอมติเตียนผู้จองเวรหรือบุคคลนั้น เพราะการไม่คำ ตอบ ไม่ประหารตอบของพระชีนาสพใด ย่อมเป็นความประเสริฐมิใช่น้อย และยอมกลับได้ซึ่ง ความรัก^{๒๔} ฉะนั้น การกระทำและการ โต้ตอบทางกายของบรรพชิตที่พึงปฏิบัติต่อคฤหัสถ์ จึงอยู่ที่ อาการอันสงบสำรวมระวังคนอยู่ตลอดเวลา แม้ว่าเมื่อเจอกับสถานการณ์ที่เลวร้าย หรือ คฤหัสถ์ที่ ไม่ดี ทำร้ายต่อเรา พูกร้ายต่อเรา คิดร้ายต่อเรา บรรพชิตก็ไม่ควรทำร้ายตอบ อาศัยอาการอันสงบจึง เป็นการปฏิสัมพันธ์ของบรรพชิตในการ โต้ตอบต่อคฤหัสถ์

๔.๒.๒.๒ การปฏิสัมพันธ์ทางวาจา

การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของบรรพชิตที่พึง โต้ตอบคฤหัสถ์ทางวาจา เรียกว่า วชิ สุจริต บรรพชิตอาศัยการ โต้ตอบต่อคฤหัสถ์ไม่แสดงความก้าวร้าวแข็งกระด้างด้วยวาจามีคำพูดต่าง ๆ แต่ควรพูดด้วยวาจาให้เป็นวาจาสุภาษิต

อรรถกถาธรรมบท ภาค ๔ เรื่องบุรุษผู้ฆ่าโจรมีเคราแดง พระสารีบุตรเข้าไปแสดง ธรรมแก่เขา เพียงไม่กี่คำพูดเท่านั้น ก็สามารถทำให้บุรุษนั้นเข้าใจในธรรมได้ อรรถกถาธรรมบท ภาค ๔ เรื่องบุรุษผู้ฆ่าโจรมีเคราแดงพระพุทธองค์ตรัสว่า “บุรุษผู้ฆ่าโจรเมื่อง ฟังคำเป็นสุภาษิตแล้ว ได้อนุโลมขันติ ไปสู่เทวโลกชั้น ไตรทิพย์ ย่อมบันเทิงใจ” และยังตรัสไว้ในเรื่องเดียวกันว่า “หาก วาจาแม้ตั้งพัน ไม่ประกอบด้วยบทที่เป็นประ โยชน์ไซริ้ บทที่เป็นประ โยชน์เพียงบทเดียว ซึ่งบุคคล ฟังแล้วสงบระงับได้ ประเสริฐกว่า”^{๒๕}

จะเห็นว่าคำพูดที่พูดนั้น ไม่เป็นประมาณมากหรือน้อย แต่วาจานั้นต้องประกอบด้วย ประโยชน์ จัดเป็นคุณสมบัติวาจาของบรรพชิตที่แสดงความเมตตาต่อคฤหัสถ์ที่โต้ตอบกันด้วยการ พูดด้วยการแสดงธรรม แม้ลักษณะอื่น ๆ ก็เหมือนกัน เช่น การสนทนาธรรม การบรรยายธรรม การ ปาฐกถาธรรม และสื่อสิ่งพิมพ์อื่น ๆ เป็นต้น จะเห็นว่าการแสดงธรรมของบรรพชิตนั้นจะต้องเป็น วาจาสุภาษิตและเป็นประ โยชน์ต่อคฤหัสถ์ด้วยที่สำคัญคำพูดจะต้องประกอบด้วยคำจริงหรือคำสัตย์ ด้วย อรรถกถาธรรมบท ภาค ๖ เรื่องปัญหาของพระมหาโมคคัลลานเถระ พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า

^{๒๔} พุ.ธ.อ. ๘/๒๖/๑๖๕-๑๖๗.

^{๒๕} พุ.ธ.อ. ๔/๘/๑๔๐-๑๔๑.

“บุคคลควรกล่าวคำสัตย์ ไม่ควรโกธ ถึงถูกเขาขม้อย ก็พึงให้ บุคคลพึงไปในสำนักของเทพดาทั้งหลายได้ ด้วยฐานะ ๓ นั้น”^{๒๖}

จึงกล่าวได้ว่า บรรพชิตนั้นจะโต้ตอบคฤหัสถ์ด้วยคำพูดที่เป็นภาษาพูด ไม่จำเป็นจะต้องพูดมากไป เพียงแค่พูดแล้วคำพูดนั้นเป็นคำสัตย์ และเป็นประโยชน์ต่อคฤหัสถ์ ก็ชื่อว่า มีวาจาสุภาษิต เพราะบางครั้งบรรพชิตพูดมากไปทำให้เกิดความผิดพลาดได้ง่ายจนเกิดโทษและฆ่าตนเองแก่ตนเองได้ พระศาสดาทรงนำพหุภาณิชาค ในทุกนิบาต เรื่องย่อว่า หงส์ ๒ ตัวอาสาพาเต่าไปในสถานที่ที่มีอาหารสมบูรณ์ มีน้ำอันสะอาดและหงส์ได้จับท่อนไม้ตัวละข้างเพื่อให้เต่าได้คาบท่อนไม้ แต่ห้ามมิให้เต่าพูดแต่ประการใด ๆ แล้วบินไปในอากาศ ไปได้กึ่งทางเต่าอยากพูดก็เลยปล่อยท่อนไม้ที่ตนเองคาบเอาไว้ ตกลงมาสู่พื้นดินจนตายเพราะพูดมาก “เต่า เปล่งวาจา ได้ฆ่าซึ่งตนแล้วหนอ เมื่อท่อนไม้ที่ตนคาบไว้ดีแล้ว ก็ฆ่าตน ด้วยวาจาอันเป็นของ ๆ ตน ข้าแต่พระองค์ผู้ แก่ล้าแก่ประเสริฐในหมู่คน บุคคลเห็นเหตุเช่นนั้นแล้ว ควรเปล่งวาจาที่ดี ไม่ควรเปล่งวาจาที่ล่วงเลยเวลา พระองค์ย่อมทอดพระเนตรเห็นเต่าตัวถึงความฉิบหายเพราะพูดมาก”

เมื่อทรงนำชาคมาแล้วทรงตรัสกับบรรพชิตทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรมคาถา ภิกษุ พึงเป็นผู้สำรวมปากประพฤติน่าเสมอ ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบ อรรถกถาธรรมบท ภาค ๘ เรื่อง ภิกษุชื่อ โภกาณิกะ ทรงตรัสพระศาสดาว่า “ภิกษุใด สำรวมปาก มีปกติกล่าวด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน แสดงอรรถและธรรม ภาณิตของภิกษุนั้นย่อมไพเราะ”^{๒๗}

การใช้วาจาหรือคำพูดเป็นสิ่งคู่กันกับบรรพชิต โดยเฉพาะการแสดงธรรมถือว่าเป็นหลักใหญ่พระพุทธองค์ทรงระบุถึงคุณสมบัติที่จำเป็นอย่างมากต่อการแสดงธรรม สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระกิตติศักดิ์ ชโสทร (แก้วเหลา) ได้ศึกษาบทบาทของพระสาวกเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า ท่านนั้นเป็นต้นแบบของการแสดงธรรม และเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่นที่สำคัญ ๓ ด้าน คือ ท่านเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา เป็นพระธรรมเสนานดีเป็นแม่ทัพธรรม กับพระสาวกในฐานะเป็นเพื่อนสหธรรมมิกด้วยกัน เป็นที่ปรึกษาให้ภิกษุ ภิกษุณีเกิดความสามัคคีกลมเกลียวกัน โดยการเป็นผู้แสดงธรรมให้ฟัง รวมทั้งอุบาสกอุบาสิกาด้วย จึงเห็นได้ว่าท่านมีบทบาทมาก ต้องรับภาระในการประกาศพระศาสนาและมีศาสนกิจในหลาย ๆ ด้าน และการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ท่านมีวิธีเผยแผ่ในลักษณะ ให้คำแนะนำ ปรึกษา สนทนา ตอบปัญหาข้อข้องใจ และการแสดงธรรม เมื่อได้ฟังจากพระบรมศาสดาแล้วนำไปถ่ายทอดแก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกอุบาสิกา และบุคคลทั่วไปให้เข้าใจหลักธรรม อันลึกซึ้งด้วยวิธีการบรรยาย อธิบาย ขยายความ

^{๒๖} พ.ศ.อ. ๖/๑๗/๒๗๔.

^{๒๗} พ.ศ.อ. ๘/๒๕/๘๓-๘๔.

เปรียบเทียบ และตอบปัญหาธรรม เป็นต้น จนเป็นที่ไว้วางพระทัยของพระพุทธเจ้า ทำให้บุคคลทั่วไปศรัทธาเลื่อมใสแล้วหันมานับถือพระพุทธศาสนากันอย่างแพร่หลาย มีบางส่วนเท่านั้นที่มีได้หันมานับถือพระพุทธศาสนา เพราะยึดติดอยู่กับลัทธิเดิมอย่างแรงกล้าถึงกระนั้นก็ตาม ก็ได้นับถือในตัวท่านอยู่ก็มีซึ่งเท่ากับได้สร้างความเข้าใจอันดีระหว่างกลุ่มความเชื่อต่าง ๆ นับเป็นตัวอย่างการประกอบศาสนกิจดำเนินชีวิตและเผยแผ่พระพุทธศาสนาในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

แบบอย่างของสาวกที่ดีในการแสดงธรรมสามารถนำมาเป็นแนวทางในการการทำหน้าที่ของคนที่จะต้องแสดงธรรมจึงต้องอาศัยการตั้งใจไว้ ในการแสดงธรรมประกอบ ๕ ประการ คือ

- ๑) แสดงธรรมไปตามลำดับ ไม่ตัดลัดให้ขาดความ
- ๒) อธิบายเหตุผลแนะนำให้ผู้ฟังเข้าใจ
- ๓) ตั้งจิตเมตตาปรารถนาให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง
- ๔) ไม่แสดงธรรมเพราะเห็นแก่ลาภ
- ๕) ไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น คือ ไม่ยกตนเสียคดีผู้อื่น^{๒๔}

การแสดงธรรมจึงมีความสำคัญมากในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา แม้สาวกองค์สำคัญ ๆ ก็ให้ความสนใจและมุ่งเน้นด้านนี้เป็นพิเศษสอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาสุขญาโรจนญาโณ (ยาสุกแสง) ได้ศึกษาบทบาทของพระมหาโมคคัลลานเถระในการเผยแผ่ ผลการวิจัยพบว่า คือ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาพระมหาโมคคัลลานะได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาในลักษณะการให้คำแนะนำ แล้วนำเรื่องราวเหล่านั้นมาบอกแก่ชาวโลก และการแสดงธรรมแก่พุทธบริษัทและบุคคลทั่วไปด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การบรรยาย การอธิบายขยายความ การเปรียบเทียบ การตอบคำถาม จนสร้างอุบาสก อุบาสิกามากมาย

คำพูดที่เป็นเนื้อหาสาระแห่งธรรมที่สาวกนำมากล่าวบอก จึงถือได้ว่าเป็นวาทะที่ประกอบด้วยประโยชน์ เพราะฉะนั้น ผู้แสดงธรรมไม่จำเป็นจะต้องสาธยายอธิบายให้มากความ ต้องยึดหลักการว่า“แสดงให้แจ่มแจ้งทำให้เกิดแรงจูงใจชวนให้ปฏิบัติตามและเกิดความบันเทิง”^{๒๕} เพราะนั่นหมายถึง วาทะที่ประกอบด้วยประโยชน์ ผู้มีวาทะที่ประกอบด้วยประโยชน์แม้เพียงบทเดียวก็สามารถนำมาซึ่งความสำเร็จแก่คฤหัสถ์ได้

วาทะที่มีประโยชน์ซึ่งประกอบด้วย ๑๖ ประการ คือ

^{๒๔}จรรยา สมน้อย, คู่มือเตรียมสอบนักธรรมชั้นตรี, (กรุงเทพมหานคร : พุทธลีลา, ๒๕๔๔), หน้า ๑๐๖.

^{๒๕}พระมหาบุญนพ สุทธิสโร, คู่มือนักเทศน์, (พังงา : วัดสวนกวาง, ๒๕๔๕), (อัคราณา).

- ๑) วาจาที่แสดงถึงขั้น
- ๒) วาจาที่แสดงถึงธาตุ
- ๓) วาจาที่แสดงถึงอายตนะ
- ๔) วาจาที่แสดงถึงอินทรีย์
- ๕) วาจาที่แสดงถึงผละ
- ๖) วาจาที่แสดงถึงโพชนงค์
- ๗) วาจาที่แสดงถึงสติปัญญา

วาจาที่ไม่มีประโยชน์ซึ่งประกอบด้วย ๔ ประการ คือ

- ๑) วาจาที่พรรณนาถึงภูเขา
- ๒) วาจาที่พรรณนาถึงอากาศ
- ๓) วาจาที่พรรณนาถึงป่า
- ๔) วาจาที่ไม่แสดงถึงพระนิพพาน^{๑๑}

การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ คือ วาจาที่ประกอบด้วยประโยชน์ จัดเป็นคุณสมบัติวาจาของบรรพชิตกับคฤหัสถ์ที่ต้องเกื้อกูลต่อกันหรือเข้าไปเกี่ยวข้องกับดีด้วยการพูด เช่น การแสดงธรรม การสนทนาธรรม การบรรยายธรรม การปาฐกถาธรรม และสิ่งสิ่งพิมพ์อื่น ๆ เป็นต้น พระพุทธองค์ตรัสถึงบทธรรม ๔ ประการที่บ่งบอกถึงการสำเร็จประโยชน์แม้เพียงบทเดียว คือ

๑. ความไม่เพ่งเล็ง
๒. ความไม่ปองร้าย
๓. ความระลึกรอบ
๔. ความตั้งใจชอบ^{๑๒}

บทธรรมทั้ง ๔ ประการนี้แม้บรรพชิตผู้ใช้ในการแสดงธรรมจนคฤหัสถ์หรือผู้ฟังเกิดความสงบระงับจากกิเลสตัณหาได้ก็นับว่ามีประโยชน์แน่แท้ทีเดียว ส่วนวาจาไม่ประกอบประโยชน์แม้หันคางา ชื่อว่า วาจาชั่ว คือ ไม่สำเร็จประโยชน์แต่ประการใดเลย ผู้ฟังก็ไม่สามารถจะเกิดความสงบระงับจากกิเลสตัณหาในการแสดงธรรมได้

การที่มีวาจาที่ประกอบด้วยประโยชน์นั้นเข้าใจว่าเกิดขึ้นง่าย ๆ ก็ผ่านกระบวนการเรียนรู้ในวิชาการต่าง ๆ จากครูอุปัชฌาย์อาจารย์ด้วย(ปฏิบัติ) เมื่อเรียนรู้ว่าอะไรเป็นอะไรในธรรมจนแตกฉานแล้วนำไปสู่การทดลองใช้กับคนที่มีความคุ้นเคยใกล้ชิด ถือว่าเป็นขั้นทดลอง(ปฏิบัติ) คำติชมจาก

^{๑๑}พ.ธ.อ. ๔/๘/๑๔๑.

^{๑๒}พ.ธ.อ. ๔/๘/๑๖๒.

บุคคลที่คุ้นเคยกันนำมาปรับปรุงแก้ไขในส่วนที่ผิดพลาด ซึ่งจะมุ่งประโยชน์ไปที่ผู้ฟังเป็นประการสำคัญ ฉะนั้นผู้เผยแพร่ธรรมจึงไม่จำเป็นจะต้องใช้วาทะที่มากความยืดเยื้อไปเพียงการปฏิบัติตามธรรมวินัย และแนะนำในทางที่ถูกต้องให้กับคฤหัสถ์ แล้วคฤหัสถ์มีความตั้งในธรรมข้อนั้น ๆ เกิดความสงบระงับจากกิเลสตัณหาต่าง ๆ ได้ย่อมดีกว่าพูดมากแต่ไร้ซึ่งผลงานแต่ประการใดเลย

ดังนั้น วาจาในการโต้ตอบของบรรพชิตต่อคฤหัสถ์จึงเป็นเครื่องนำทางสร้างสัมพันธภาพให้เกิดขึ้น แม้ว่าคฤหัสถ์จะกล่าวร้าย กล่าวไม่ดี กล่าวดูถูกดูหมิ่น กล่าวเหยียดหยาม กล่าวดูใส่ความ กล่าวคำหยาบต่อเราโดยประการใดก็ตามแล้ว ความสงบทางวาจาที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งบ่งบอกถึงลักษณะของบรรพชิตในพระพุทธศาสนาได้อย่างดี บรรพชิตไม่จำเป็นจะต้องไปใช้วาทะโต้ตอบร้ายใส่กัน แต่ควรยึดหลักให้มัน อรรถกถาธรรมบท ภาค ๘ เรื่องอภิกโกสภการทวาชพราหมณ์ทรงตรัสว่า “ผู้ใดไม่ประทุษร้าย ออกถ้อยคำค่าและการตีและการจงจำได้ เราเรียกผู้นั้น ซึ่งมีกำลัง คือ ขันติ มีหมูปลว่า เป็นพราหมณ์”^{๗๒}

ความอดกลั้นจึงเป็นคุณลักษณะของบรรพชิตในทุกสถานการณ์ที่จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องแล้วเกิดคำค่าของคฤหัสถ์ผู้มีความโกรธอยู่ นอกจากความอดกลั้นที่บรรพชิตใช้ในการโต้ตอบแล้ว หากว่าบรรพชิตจะต้องใช้วาทะในการทำความเข้าใจต่อคฤหัสถ์นั้น วาจาดังกล่าวจะต้องไม่กระทบกระทั่งหรือระคายหูของคฤหัสถ์ เรียกว่าง่าย ๆ ว่า ควรใช้วาทะให้เป็น ให้ถูกต้อง ให้อ่อนหวาน นำฟังจนสร้างเป็นอุปนิสัยแก่ตนเองซึ่งตรัสไว้ในเรื่องเดียวกันว่า “ผู้ใด ฟังกล่าวถ้อยคำอันไม่ระคายหู อันให้รู้กัน ได้เป็นคำจริง อันเป็นเหตุไม่ยังใคร ๆ ให้ขัดกัน เราเรียกผู้นั้นว่า เป็นพราหมณ์”^{๗๓}

การใช้วาทะโต้ตอบของบรรพชิตในลักษณะที่ไม่กระทบกระทั่งและไม่ระคายหูต่อคฤหัสถ์ ชื่อว่าวาจาสุภาษิต ที่รู้จักใช้คำพูดต่าง ๆ สารประโยชน์ระหว่างกัน ดังนั้น การสร้างสัมพันธภาพทางวาจา เป็นการถ้อยที่ถ้อยอาศัยในการใช้คำพูดต่อกัน และพยายามรักษาน้ำใจที่ดีเอาไว้ให้มันคงตลอดไป

สรุปความว่า บรรพชิตมีการปฏิสัมพันธ์ทางกาย และทางวาจา เป็นพฤติกรรมการแสดงออก ๓ ระดับ คือ ระดับตนเอง เป็นพฤติกรรมการแสดงออกทางศีล หรือวินัยตามกรอบพุทธบัญญัติ เพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยทางกาย และระดับผู้อื่น เป็นพฤติกรรมการแสดงออก ตามกรอบแห่งธรรมะ เพื่อไม่ให้กระทบกระเทือนความเดือดร้อน และไม่ให้เกิดกรอบธรรมเนียมประเพณีปฏิบัติ และระดับพระพุทธศาสนา เป็นพฤติกรรมการแสดงออก เพื่อการรักษาภาพลักษณ์ที่ดี และสร้างแบบแผน และจุดยืนของพระพุทธศาสนาไว้ได้

^{๗๒} พ.ธ.อ. ๘/๒๖/๑๕๐.

^{๗๓} พ.ธ.อ. ๘/๒๖/๒๕๑.

๔.๒.๓ การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของคฤหัสถ์

คฤหัสถ์ คือ ชาวบ้านทั่ว ๆ ไป อันมิใช่ชนกบวช ที่นับถือพระพุทธศาสนา ครองเรือน ครองคู่กันเป็นครอบครัว มีลูก มีหลาน มีทรัพย์สินสมบัติไว้ใช้จ่าย และมีปัญหาเกี่ยวกับสิ่งเหล่านั้น คำเรียกนามของบุคคลนั้น ข้อมขึ้นอยู่กับลักษณะที่บุคคลเข้าไปเกี่ยวข้องกับหรือมีหลักของความสัมพันธ์กันในฐานะต่าง ๆ เช่น สามีกับภรรยา ก่อนที่จะเป็นสามีกับภรณานั้น ก็ไม่เรียกว่า สามีกับภรรยา แต่เมื่อมาแต่งงานกันหรืออยู่กินด้วยกัน สังคมไทยก็บัญญัติให้เรียกว่า สามีภรรยา ภาษาหรือสังคมอื่น ๆ ก็มีชื่อเรียกตามภาษาหรือตามสังคมนั้น คฤหัสถ์ก็เป็นคำเรียกชื่อหนึ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับบรรพชิต และภาษาหรือสังคมไทยก็บัญญัติให้ใช้คู่กันระหว่างคำว่า คฤหัสถ์กับบรรพชิต และบางครั้งท่านก็ใช้ในในความหมายอื่นแทนกันได้ เช่น อุบาสก อุบาสิกา คฤหัสถ์ ฆราวาส คฤหบดี คหปตานี และอาคาริยะ เป็นต้น

เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่า การที่คฤหัสถ์จะมีพฤติกรรมการแสดงออกต่อบรรพชิต เป็นการแสดงออกตามสภาวะทางสังคมบัญญัติ มีการรักษาศีลที่เป็นไปทางกาย ทางวาจา และความเชื่อในพระรัตนตรัยอย่างสูงสุด อันเป็นการยอมรับบุคคลผู้มีคุณธรรมที่สูงกว่า เช่น การนอบน้อม การไหว้ การแสดงความเคารพ การช่วยเหลือในกิจต่าง ๆ เป็นต้น

๔.๒.๓.๑ การปฏิสัมพันธ์ทางกาย

การปฏิสัมพันธ์ของคฤหัสถ์ที่ได้ต่อบรรพชิตที่เป็นทางกาย ซึ่งบรรพชิตปรากฏเห็นได้ชัด หรือ เรียกง่าย ๆ ว่า การแสดงออกทางกาย หมายถึง การที่บรรพชิตเป็นผู้กระทำทางหนึ่งทางใดก็ตาม คฤหัสถ์ผู้แปลความหมายและตีความหมายของที่บรรพชิตสื่อสารมาได้ แล้วแสดงพฤติกรรมการแสดงออกทางกาย เรียกว่า กายสุจริต ดังนั้น คฤหัสถ์ที่ได้ชื่อว่า อุบาสกอุบาสิกา ต้องแสดงออกด้วยการทำบุญที่เกี่ยวกับทางกายให้ยิ่งขึ้นไป

การที่คฤหัสถ์กระทำและได้ตอบออกมานั้นก็นับเนื่องเกี่ยวกับบุญ เช่น การกราบไหว้ การอ่อนน้อม การทำความเคารพ การถวายทาน และการช่วยกิจต่าง ๆ เป็นต้น การได้ตอบต่อกันดังกล่าวนำมาซึ่งอานิสงส์มากมาย เช่น การกราบไหว้ อ่อนน้อมต่อบรรพชิต อรรถกถาธรรมภาค ๔ เรื่องอายุวัฒนกุมาร พระพุทธองค์ตรัสว่า “ธรรม ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ เจริญแก่บุคคลผู้กราบไหว้เป็นปกติ ผู้อ่อนน้อม ท่านผู้เจริญเป็นนิตย์”^{๓๔}

การกระทำระหว่างกันของคฤหัสถ์ ชื่อว่า ผู้ขนขวายกิจ คือ การไหว้และการอ่อนน้อมเนื่อง ๆ ความเจริญย่อมเกิดขึ้นแก่คฤหัสถ์ผู้ไหว้และผู้อ่อนน้อมหรือผู้บูชาเป็นนิตย์ ด้วยการกราบไหว้แม้ในภิกษุหนุ่มและสามเณรบวชในวันนั้น แก่ท่านผู้เจริญด้วยคุณธรรม เมื่ออายุ วรรณะ สุขะ

^{๓๔}พ.ธ.อ. ๔/๘/๑๘๐.

และพระ ย่อมเจริญเท่ากัน ด้วยว่า ผู้ใดทำกุศลที่ยังอายุ ๕๐ ปี อันตรายแห่งชีวิตของผู้นั้นพึงเกิดขึ้นในกาลมีอายุ ๒๕ ปีอันตรายนั้นย่อมระงับเสีย ชื่อว่า การเจริญแห่ง อายุ วรรณะ สุข และพละ^{๓๕}

การกระทำของคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนาจึงเป็นการสร้างคุณงามความดีของคน แต่เกิดประโยชน์ต่อบรรพชิตและพระพุทธศาสนา จัดเป็นคฤหัสถ์ชั้นนำในทางพระพุทธศาสนา และจะต้องมีคุณสมบัติ เรียกว่า อุบาสกธรรม ๕ ประการ คือ

๑. มีศรัทธา เชื่อมีเหตุผล มั่นในพระรัตนตรัย
๒. มีศีล อย่างน้อยดำรงตนได้ในศีล ๕
๓. ไม่ถือนมกลตึ้นข้าว เชื้อกรรม ไม่เชื่อนมกล มุ่งหวังผลจากกระทำ มิใช่จากโชค

กลางหรือสิ่งที่ตึ้นกัน ไปว่าขลังศักดิ์สิทธิ์

๔. ไม่แสวงหาทักษิณนอกหลักคำสอน
๕. เอาใจใส่ทำนุบำรุงและช่วยกิจการพระพุทธศาสนา

ในหนังสือ มลिनทปัญหายัง ได้กล่าวถึง คุณสมบัติของอุบาสกอุบาสิกา อีก ๑๐ ประการ คือ

๑. เป็นผู้มีความสุขมีทุกข์ร่วมกับพระสงฆ์
๒. ระวังรักษาความประพฤติทางกายและวาจาไว้เป็นอย่างดี
๓. ยึดหลักธรรมาธิปไตย คือ เอาธรรมเป็นใหญ่
๔. ยินดีในการเสียสละแจกจ่ายให้ทานตามความเหมาะสมต่อกำลังของตน
๕. พยายามแสวงหาความรู้และเรียนรู้คำสอนของพระพุทธเจ้า
๖. เป็นสัมมาทิฎฐิ มีความเห็นถูกต้อง
๗. ไม่ถือนมกลตึ้นข้าว
๘. ถึงแม้จะต้องเสียชีวิตก็ไม่ยอมเปลี่ยนใจไปนับถือศาสนาอื่นและศาสดาองค์อื่น
๙. มีความชื่นชมยินดีในความสมัครสมานสามัคคีและสนับสนุนความพร้อมเพรียงกัน
๑๐. ไม่ประพฤติปฏิบัติในพระพุทธศาสนาด้วยการล่อลวง แต่ถึงพระพุทธเจ้า

พระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะด้วยความจริงใจ^{๓๖}

การสร้างคุณความดีของคฤหัสถ์ จึงเป็นการพยายามอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาจนตลอดชีวิต ตั้งสัจจะต่อตนเองที่จะกระทำค่อนบุญแก่พระพุทธศาสนาเท่านั้น ที่สำคัญจะต้องมั่นใจ เชื่อโดยสนิทใจต่อพระรัตนตรัยอีกด้วย สอดคล้องกับงานวิจัยพระมหาชัยวัฒน์ อภิญาณจารย์ (สิงห์โงน) ได้ศึกษาเรื่องบทบาทของนางวิสาขา มหาอุบาสิกาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า นาง

^{๓๕} พุ.ธ.อ. ๔/๘/๑๘๐-๑๘๑.

^{๓๖} มลिनท. ๑/๑๓๕-๑๔๐.

เกิดขึ้นแก่คฤหัสถ์ผู้โหว่และผู้อ่อนน้อมหรือผู้บูชาเป็นนิตย์ ด้วยการกราบโหว่แม้ในภิกขุหนุ่ม และสามเณรบรรพชาในวันนั้นแก่ท่านผู้เจริญด้วยคุณธรรม^{๔๐}

การแสดงว่าการปฏิบัติของคฤหัสถ์ในการโหว่และความอ่อนน้อมนั้น เป็นการโต้ตอบต่อกันโดยมองถึงฐานะทางสังคม อันเป็นตัวบ่งบอก คือ ศิลและคุณธรรมเป็นเครื่องกำกับ ฝ่ายคฤหัสถ์ ซึ่งมีศีล ๕ ข้อ ที่จะต้องปฏิบัติ ซึ่งน้อยกว่าเพศบรรพชิต มีถึง ๒๒๖ ข้อ การกระทำระหว่างด้วยการโหว่และความอ่อนน้อมเป็นพฤติกรรมการแสดงออกทางกาย

การปฏิสัมพันธ์ทางกายระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์เกี่ยวกับวินัย เป็นสิ่งต้องห้าม โดยเฉพาะบรรพชิตกับสตรี ถือได้ว่ามีความผิดอย่างร้ายแรง ถึงขนาดอยู่ร่วมในสังคมอีกต่อไม่ได้ เพราะบรรพชิตสมาทานถือเพศพรหมจรรย์ตั้งแต่วันอุปสมบทแล้ว ถ้าเป็นบุรุษนั้นก็มิโทษแต่ก่อนข้างจะมีโทษน้อยไม่ร้ายแรงมากนัก ดังนั้น พฤติกรรมการปฏิสัมพันธ์ทางกายจึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับเรื่องศีลและกฎเกณฑ์การปฏิบัติเพื่อความเรียบร้อยด้านสังคมสอดคล้องกับพระอุบลกตปุณฺณ (แก้ววงษ์ล้อม) ได้ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของศีลที่มีต่อสังคมไทย ผลการวิจัยพบว่า วินัยย่อมครอบคลุมการจัดระเบียบด้านนอกทั้งหมดรวมถึงข้อกำหนดกฎเกณฑ์ ขนบธรรมเนียมและข้อปฏิบัติ กิจกรรมทั้งหลายของหมู่ชน ความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม และสภาพที่ควรจัดได้ให้ความสัมพันธ์กับด้านจิตใจส่งผลออกมาสู่สังคม คุณค่าของศีลทางสังคม คือ สร้างความสัมพันธ์ทางสังคมด้วยการปรับการแสดงออกทางกาย วาจา ให้เรียบร้อยเกื้อกูลในความเป็นอยู่ร่วมกันด้วยดีจิตใจของสมาชิกในสังคมประกอบด้วยเมตตาและกรุณามีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อผู้อื่น ทำให้เกิดสภาพความเป็นอยู่เกื้อกูลแก่การปฏิบัติกิจต่าง ๆ เพื่อเข้าถึงจุดหมายที่ตั้งงามโดยลำดับจนถึงจุดหมายสูงสุดของชีวิต ศีลจึงมีความเข้มงวดกวดขัน เคร่งครัด หยาบ ประณีต ด้วยเหตุผลที่ต้องสัมพันธ์เกื้อกูลในการปฏิบัติธรรม นั่นคือความสงบใจเป็นไปเพื่อสมาธิ แม้เพียงศีล ๕ ที่ประพุดคืออย่างถูกต้อง ก็จัดว่าเป็นผู้มีศีลอย่างบริบูรณ์สำหรับสมาชิกในสังคมปัจจุบัน

๔.๒.๓.๒ การปฏิสัมพันธ์ทางวาจา

การปฏิสัมพันธ์ที่แสดงออกทางวาจาของคฤหัสถ์ คือ คำพูดของคฤหัสถ์ที่ใช้ในการติดต่อสื่อสารกันกับบรรพชิตเพื่อความเข้าใจต่อกันพร้อมกันนั้น วาจาที่เปล่งออกมาต้องประกอบด้วยวาจาสุภาษิตเสมอ อรรถกถาธรรมบท ภาค ๓ เรื่องฉัตตปาณิอุปาสก พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดอกไม้นี้ มีสี แต่ไม่มีกลิ่นหอม แม้ฉันใด วาจาสุภาษิต ก็ฉันนั้นย่อมไม่มีผล แก่ผู้ไม่ทำ ส่วนดอกไม้อันงาม มีสีพร้อมด้วยกลิ่นหอม แม้ฉันใด วาจาสุภาษิต ก็ฉันนั้น ย่อมมีผลแก่ผู้ทำดีอยู่”^{๔๑}

^{๔๐}พ.ธ.อ. ๔/๘/๑๘๐.

^{๔๑}พ.ธ.อ. ๓/๔/๖๘.

การพูดดีและตั้งใจแก่ผู้ฟังนั้นจะต้องประกอบด้วยวาจาสุภาษิตแก่ผู้ทำคืออยู่ การโต้ตอบด้วยวาจาหรือภาษาพูดของคฤหัสถ์ที่ใช้วาจาต่อบรรพชิตเป็นสิ่งที่เข้าได้โดยไม่ยากนักเพราะอยู่ในสังคมเดียวกัน กลุ่มเดียวกัน จึงทำให้เข้าใจคำพูด และแปลความหมายได้ง่าย แต่การพูดนั้นจะต้องตั้งอยู่ในสถานการณ์ด้วย บางครั้งพูดมากไปคนอื่นก็รำคาญ คนอื่นเขาก็เบื่อเพราะทั้งคฤหัสถ์กับบรรพชิตจะปฏิสัมพันธ์ต่อกันเป็นประจำ อรรถกถาธรรมบท เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์ พระพุทธองค์ตรัสว่า “บุคคลไม่เชื่อว่าเป็นบัณฑิต เพราะเหตุเพียงพูดมาก ส่วนผู้มีความเกษม ไม่มีเวร ไม่มีภัยเรากล่าวว่า เป็นบัณฑิต”^๒

การพูดมากก็ผิดมาก พูดน้อยก็ผิดน้อย ไม่พูดเลย ก็ไม่ผิดเลยจากการพูด ฉะนั้นคฤหัสถ์ผู้โต้ตอบจึงควรพูดคำที่บรรพชิตชอบใจ พอใจ และบันเทิงเท่านั้น อรรถกถาธรรมบท ภาค ๖ เรื่องยมกปาฏิหาริย์ พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนว่า “บุคคลพึงกล่าวคำเป็นที่พอใจเท่านั้น ไม่พึงกล่าวคำไม่เป็นที่พอใจในกาลไหน ๆ เพราะเมื่อพราหมณ์กล่าวคำเป็นที่พอใจอยู่ โคนันทวิลาส เข็นภาระอันหนักไปได้ ยังพราหมณ์นั้นให้ได้ทรัพย์ และพราหมณ์นั้นได้เป็นผู้มีใจเบิกบาน เพราะการได้ทรัพย์นั้น”^๓

แม้ว่าบางครั้งบรรพชิตผู้ยังเป็นปุถุชนอยู่ มากล่าววาจาที่ไม่สุภาพ คำหยาบคายกับคฤหัสถ์ ๆ ก็ควรที่จะไม่แสดงความก้าวร้าว กล่าวตอบร้ายให้ปรากฏ อรรถกถาธรรมบทภาค ๕ เรื่องพระโกณฑานเถระ พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “เธออย่าไปได้กล่าวคำหยาบกะใคร ๆ ชนเหล่าใดอื่นถูกเธอแล้ว จะฟังตอบเธอ เพราะการกล่าวแข่งขันกันให้เกิดทุกข์ อาชญาตอบฟังถูกต้องเธอ ผิดว่าอาจยังตนให้ห้วนไหวได้ ดังกัณฐคัลที่ถูกกำจัดแล้ว ไซริ้ เธอนั้นย่อมเป็นผู้บรรลुพระนิพพาน การกล่าวแข่งขันกัน ย่อมไม่มีแก่เธอ”^๔

การกล่าวแข่งขันกันเป็นการเพิ่มเชื้อไฟให้ต่างฝ่ายพยายามที่จะเอาชนะกัน คำพูดที่โต้ตอบกันก็คงจะยังไม่หยุดถึงแม้ว่าบรรพชิตจะพูดคำหยาบ คำเท็จ คำเพื่อเจื้อ และคำส่อเสียดออกมาประการใดก็ตาม คฤหัสถ์เมื่อได้ฟังแล้วก็ไม่ควรที่จะกระทำโต้ตอบด้วยคำหยาบตอบและไม่ควรเอาคำพูดนั้นมากกระทำไว้ในใจด้วย อรรถกถาธรรมบท ภาค ๑ เรื่องปาฎิกาสีวก พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนว่า “บุคคลไม่ควรทำคำแสบขมของชนเหล่าอื่นไว้ในใจ ไม่ควรแลกิจที่ทำแล้วและยังไม่ได้ทำของคนเหล่าอื่น พึงพิจารณากิจที่ทำแล้ว และยังมีได้ทำของคนเท่านั้น”^๕

^๒ พุ.ธ.อ. ๗/๑๕/๖๘.

^๓ พุ.ธ.อ. ๖/๑๔/๑๒๓.

^๔ พุ.ธ.อ. ๕/๑๐/๘๒.

^๕ พุ.ธ.อ. ๓/๔/๖๒.

คำพูดจึงเป็นพฤติกรรมการแสดงออกทางวาจาที่คฤหัสถ์มีความปกติ สามารถจะไต่ถ้อยและเข้าใจต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้นถึงแม้ว่าบรรพชิตจะพูดอย่างไร ๆ ออกมาซึ่งนำมาความไม่พอใจ ไม่ชอบใจต่อเรา เราก็ไม่ควรที่จะกล่าวคำอันเป็นที่ไม่พอใจหรือหุุดหุุดเสีย เพื่อให้เหตุการณ์นั้นสงบไป การกระทำอย่างนี้ แม้บางครั้งจะเสแสร้งให้บรรพชิตคู่ก็ตามแต่ถ้าสามารถจะนำมาซึ่งความสงบได้ก็ถือว่าคฤหัสถ์นั้นกระทำถูกต้องแล้ว อีกประการหนึ่งเมื่อคฤหัสถ์ได้ตอบด้วยการไม่พูดด้วย หรือไม่กล่าวแข่งขันด้วยเป็นการหยุดโทษภัยที่จะเกิดขึ้นเพราะอาศัยหลักเมตตาในการพยายามซึ่งความพลาดของบรรพชิต ดังนั้น การที่จะกล่าวซึ่งความคิดด้วยคำพูดตรง ๆ อาจกระทำไม่ได้ในขณะนั้น แต่เมื่อบรรพชิตรู้สึกตัวหรือสำนึกขึ้นมาคฤหัสถ์ก็ควรที่จะไปพูดถึงโทษที่กำลังจะเกิดขึ้นในอนาคต จึงเป็นเสมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้กับบรรพชิตว่าสิ่งใดผิด สิ่งใดถูก สิ่งใดมีประโยชน์ไม่มีประโยชน์หรือรถถาวรรมบท ภาค ๔ เรื่องพระราชนิพนธ์ พระพุทธองค์ตรัสว่า “บุคคลพึงเห็นผู้มีปัญญา ซึ่งเป็นผู้กล่าววินิจฉัย ชี้อธิบาย ว่าเป็นเสมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้ พึงคบผู้มีปัญญา เช่นนั้น ซึ่งเป็นบัณฑิต เพราะว่า เมื่อคบท่านผู้เช่นนั้น มีแต่คุณอย่างประเสริฐไม่มีโทษที่ลามก”^{๔๖}

การกล่าวซึ่งโทษไว้ว่าเป็นสิ่งที่คฤหัสถ์จะพูด จะกล่าว จะสอนจะห้ามบรรพชิตไม่ได้ แต่คฤหัสถ์ผู้เป็นบัณฑิตสมควรอย่างยิ่งที่จะพูดซึ่งโทษต่อบรรพชิต เมื่อคฤหัสถ์พูดซึ่งโทษกล่าวโทษที่เกิดขึ้นแล้ว ก็สมควรเป็นผู้ได้รับความรักตอบแทน อรรถถาวรรมบท ภาค ๔ เรื่องภิกษุอุสสชิตและปุนัพพสุกะ พระศาสดาทรงตรัสว่า “ผู้ใดกล่าวสอน พึงสอน และห้ามจากธรรมของอัสถบุรุษ ผู้นั้นแล ย่อมเป็นที่รักของอัสถบุรุษทั้งหลาย ไม่เป็นที่รักของพวกอัสถบุรุษ”^{๔๗}

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า คำกล่าวของบุคคลผู้เป็นบัณฑิตนั้นเป็นการกล่าวสอน กล่าวห้ามจากสิ่งชั่วร้ายทั้งหลายเมื่อเห็นบรรพชิตเป็นผู้ตกอยู่ความประมาท คฤหัสถ์จะต้องใช้วาจาที่ประกอบด้วยอาศัยเมตตาในการเข้าชี้แจงแสดงถึงเรื่องราวนั้น เมื่อบรรพชิตเกิดปัญญาขึ้นแล้วก็จะได้รับความรัก ความนับถือกลับมาทดแทน

จากการศึกษาวิเคราะห์การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั่วไปและ การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถถาวรรมบท สรุปได้ว่า การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั่วไป เป็นกระบวนการเกี่ยวข้องกันของบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปหรือมากกว่าที่ตั้งใจในการปฏิสัมพันธ์เพราะความอ่อนแอในตัวเอง โดยมีความต้องการหรือปัจจัยของตนเองและสังคมเพื่อที่จะเชื่อมโยง เพื่อต้องการความรักและเพื่อความเข้าใจอันดีต่อกัน และเพื่อต้องการควบคุมบุคคลในสังคม การปฏิสัมพันธ์เราจะเรียนรู้สัญลักษณ์ที่เป็นความหมายในการสื่อสารไปยังอีก

^{๔๖} พุ.ธ.อ. ๔/๖/๕.

^{๔๗} พุ.ธ.อ. ๔/๖/๕.

บุคคลหนึ่ง เรียกว่า ภาษา อันเป็นกลไกและตัวกระตุ้นที่สำคัญที่จะทำให้คนในสังคมเกิดความเข้าใจ เป็นระเบียบเรียบร้อยขึ้นมา และบางครั้งบางสถานการณ์ความหมายของสัญลักษณ์อาจแปรเปลี่ยนไปตามกฎเกณฑ์ขอมมนุษย์เพราะมนุษย์มีความสามารถเปลี่ยนแปลงความหมายและสามารถที่จะคิดและเลือกกระทำระหว่างกันและ โต้ตอบออกมาโดยนี้ถึงผลดีและผลเสียต่อการกระทำโต้ตอบนั้น จึงเกิดเป็นแบบแผนปฏิบัติของบุคคลในสังคมที่เรียกว่า วัฒนธรรม ที่แสดงออกมาในรูปของพฤติกรรมทางกาย และวาจาซึ่งสามารถที่รู้ความหมายแห่งพฤติกรรมนั้นได้

ส่วนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท เป็นการปฏิบัติตามคำสั่งสอนมากกว่าการมีปฏิริยาตามอารมณ์ของตน ทั้งบรรพชิตกับคฤหัสถ์ต่างฝ่ายก็จะเข้าใจและรู้ถึงพฤติกรรมของตนเองและบุคคลอื่นว่าจะต้องมีพฤติกรรมการแสดงออกต่อกันอย่างไร ถึงจะเป็นไปตามระบบระเบียบทางธรรมวินัย

การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท เป็นการสนับสนุนในทางเป้าหมายเป็นสำคัญ คือ พระนิพพาน แม้ว่าจะมีการเกื้อกูล อุปถัมภ์ค้ำชูกันตลอด ในวิถีชีวิตแต่ต่างฝ่ายต่างก็พยายามทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด บรรพชิตมีหน้าที่ที่จะต้องมอบปัญญาหรือให้ความรู้ในหลักธรรมปฏิบัติ ชี้นำแนวทางแห่งธรรมวินัยตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนา โดยการเผยแผ่ธรรมไปยังคฤหัสถ์ให้มากที่สุด ส่วนคฤหัสถ์เป็นผู้กระทำตามหรือรับธรรมไปปฏิบัติให้ถูกต้องและอุปถัมภ์บรรพชิตตลอดชีวิตของตน ส่วนในการแสดงพฤติกรรมของทั้งสองฝ่ายจะมีอยู่ ๒ ส่วน คือ

๑) พฤติกรรมที่แสดงออกทางกาย เป็นพฤติกรรมในการรักษาวินัยของตนเพื่อการสำรวมระวังการกระทำชั่วทางกายและเรียนรู้วินัยของอีกฝ่ายหนึ่งเพื่อที่จะได้แสดงพฤติกรรมให้ถูกต้องและเหมาะสมต่อกัน โดยมีกายสุจริตทั้ง ๓ เป็นพื้นฐาน ในการแสดงทางกาย จึงมีความจำเป็นและสำคัญว่า ทั้งสองฝ่ายจะต้องแสดงพฤติกรรมตามวิธีปฏิบัติตามกรอบวินัยและศีลของตนเพื่อจะได้ลำดับไปสู่คุณธรรมที่สูงขึ้นไปตามความคาดหวังขององค์พระศาสดาของตน โดยยึดหลักที่ว่า ไม่ประพฤตข้อบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงห้าม พร้อมทำตามข้อบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต

๒) พฤติกรรมแสดงออกทางวาจา เป็นพฤติกรรมทางวาจา หรือคำพูด ที่สื่อออกมาเป็นภาษา โดยการสำรวมระวังคำพูดของตน มีวจีสุจริตทั้ง ๔ เป็นพื้นฐาน ซึ่งมองไปถึงเป้าหมายของทั้งสองฝ่ายเช่นกัน เพราะในการพูดของทั้งสองฝ่ายนั้น เป็นการใช้ภาษาเพื่อจรรโลงความเข้าใจในธรรมต่าง ๆ มีการพูดชักชวน เชิญชวนในการประกอบคุณงามความดี ในบุญกุศล ในหลักธรรมต่าง ๆ ในทางไปสู่ความสงบของตนเองและสังคม อาจจะมีรูปแบบ เช่น การสนทนา การสอบถาม การเทศนา เป็นต้น ดังนั้น ในการใช้วาจาแต่ละครั้งจะต้องมีความอ่อนหวานเป็นสุภาสิต หรือที่เรียกว่า วาจาสุภาสิต ประกอบในการวาจานั้น ๆ เสมอ

การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมนอกจากปฏิบัติหลักตามกรอบวินัยอันเป็นแบบแผนแล้ว บรรพชิตกับคฤหัสถ์ยังจะต้องปฏิบัติตามกรอบหลักธรรมอีกมากเพื่อนำไปสู่สัมพันธภาพที่ดีระหว่างกัน และสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้เกิดแก่พระพุทธศาสนา เมื่อก้าวโดยสรุปแล้วก็จะพบว่า การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท คือ การสำรวมระวังตนให้มีความสงบเรียบร้อยในทางสังคม

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ ๑) เพื่อศึกษาเรื่องการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ๒) เพื่อศึกษาเรื่องการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์เรื่องการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ แบบศึกษาค้นคว้าเอกสารจากพระไตรปิฎกและอรรถกถาต่าง ๆ และอรรถกถาธรรมบท วรรณกรรม หนังสือ บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๕.๑ บทสรุป

วัตถุประสงค์ที่ ๑ การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม พบว่า การปฏิสัมพันธ์ หมายถึง การเกี่ยวข้องกันทางสังคมระหว่างบุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป เพื่อต้องการเชื่อมโยง เพื่อต้องการความยอมรับนับถือหรือเพื่อต้องการความรัก เพื่อต้องการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น และเพื่อต้องการควบคุม โดยมีพฤติกรรมแสดงออกมาทางกาย และทางวาจาซึ่งมีผลต่ออารมณ์ความรู้สึก การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมจะมี ๖ รูปแบบ คือ การร่วมมือ การแข่งขัน การขัดแย้ง การกลืนกลาย การประนีประนอม และการเห็นพ้องต้องกัน ทั้ง ๖ รูปแบบนั้น สามารถที่จะสรุปรวมเหลือ ๒ รูปแบบ คือ การปฏิสัมพันธ์เปิดเผยซึ่งสามารถมองเห็นได้ (รูปธรรม) และการปฏิสัมพันธ์ปกปิดซึ่งไม่สามารถจะมองเห็นได้(นามธรรม) การปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันเกิดขึ้นใน ๒ ระดับ คือ ระดับสังคม หมายถึง เป็นกระบวนการที่บุคคลสามารถสังเกตเห็นได้ด้วยประสาทสัมผัสต่าง ๆ จัดอยู่ในการปฏิสัมพันธ์ภายนอก และระดับตนเอง หมายถึง กระบวนการของความคิดในการรับสัญลักษณ์มาแปลความหมายของผู้กระทำและพยายามที่จะได้ตอบความหมายนั้นด้วยประสบการณ์และบริบทการเลือกของตนเอง จัดอยู่การปฏิสัมพันธ์ภายในตนเอง เมื่อพิจารณาปัจจัยในการปฏิสัมพันธ์ของบุคคลทางสังคมแล้วจะพบปัจจัยที่สำคัญ คือ

- ๑) จะต้องมีผู้กระทำคนที่หนึ่งและผู้ได้ตอบอีกคนหนึ่งหรือมากกว่า
- ๒) จะต้องมีภาษาหรือสัญลักษณ์ที่สื่อความหมาย
- ๓) จะต้องมีกิจกรรม บริบท เงื่อนไขหรือ สถานการณ์มารองรับ
- ๔) จะต้องมีความตั้งใจในการปฏิสัมพันธ์ต่อกัน
- ๕) จะต้องมีเป้าหมายในการกระทำและได้ตอบ
- ๖) จะต้องมีวิธีการหรือแบบแผนปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ

- ๗) จะต้องมีแรงกระตุ้นหรือปฏิริยาด้านความคิดหรือพฤติกรรมที่ปกปิด
 ๘) จะต้องมีพฤติกรรมการแสดงออกมาทางกาย และวาจา

จึงกล่าวได้ว่า พฤติกรรมการแสดงออกระหว่างมนุษย์ตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปหรือมากกว่า ที่มีต่อสัญลักษณ์ โดยเฉพาะภาษาพูดและภาษาท่าทาง ซึ่งบุคคลกำหนดความหมายให้กับสังคม และสังคมบัญญัติให้กับสังคม เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม การที่จะเข้าใจความหมายของสังคมนั้นได้จะต้องเรียนรู้หรือด้วยประสบการณ์ที่ผ่านมาในอดีตเมื่อเข้าใจความหมายและได้ตอบได้ถูกต้องกับความหมายนั้น สังคมของมนุษย์ก็จะเป็นระเบียบเรียบร้อยได้ซึ่งอยู่ในรูปของกระบวนการภายใน และกระบวนการภายนอกที่เชื่อมโยงเป็นกระบวนการเดียวกัน

วัตถุประสงค์ที่ ๒ การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา พบว่าการปฏิสัมพันธ์ หมายถึง การเกี่ยวข้องพร้อมเฉพาะบรรพชิตกับคฤหัสถ์เพื่อไต่ระดับของคุณธรรมที่สูงขึ้นไปโดยการแสดงออกของพฤติกรรมทางกาย เป็นเกี่ยวข้องกันอย่างมีแบบแผนปฏิบัติต่อกันตามกรอบวินัยข้อบัญญัติตามคำสั่งสอน การแสดงออกของพฤติกรรมทางวาจา เป็นการใช้อ้อยคำคำพูดหรือภาษา ซึ่งมีลักษณะ การเทศนา การพูดคุย การสนทนา การสอบถาม และการปฏิบัติเกี่ยวกับทางใจ ที่ไม่คิดโกรธ ไม่เคียดแค้นชิงชัง ไม่คิดพยาบาท ไม่กระทำโต้ตอบร้ายทั้งทางมือเท้า เป็นต้น เพื่อสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ ความเข้าใจในหลักธรรมปฏิบัติ และเพื่อการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตามเป้าหมายของพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถที่จะจัดหลักธรรมได้เป็นกลุ่ม ๆ คือ กลุ่มคำสอนเกี่ยวกับหลักธรรมทั่วไป เป็นกลุ่มคำสอนเกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติได้ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ มีหลักสังคหวัตถุ ๔ เป็นต้นซึ่งเกี่ยวกับวิธีการสงเคราะห์ของบุคคลทั่วไป ถ้าวัตถุ ๑๐ เป็นการใช้อ้อยคำเพื่อยังกุศลและสมาธิให้เกิดขึ้น และกลุ่มหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ซึ่งเป็นการปฏิบัติจริยธรรมทางกาย วาจา และใจ ให้มีการรักษาพฤติกรรมอยู่ในระดับปกติมากที่สุด เป็นต้น กลุ่มคำสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติของบรรพชิต ซึ่งส่วนใหญ่ เป็นหลักการปฏิบัติตามธรรมวินัย มีจตุปาริสุทธิศีล หลักการแสดงธรรม หลักการอนุเคราะห์ และหลักพิจารณาตนเองอยู่เสมอ ๆ และกลุ่มคำสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติของคฤหัสถ์ซึ่งส่วนใหญ่ก็เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติตน มีหลักเบญจศีล หลักการเว้นอกติ หลักการเกื้อกูล หลักเกี่ยวกับบุญ และหลักวินัยของบรรพชิตที่คฤหัสถ์ควรรู้หรือควรทราบ คำสอนทั้งหมดที่กล่าวมาเป็นหลักการของบรรพชิตกับคฤหัสถ์ที่ใช้ประกอบต่อการกระทำและโต้ตอบระหว่างกันทั้งทางกาย ทางวาจา และการประพฤติปฏิบัติธรรมทางใจ ให้มีความสะอาดสว่าง และสงบ ซึ่งจะเป็นไปในทิศทางที่ดี ก่อกำเนิดสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน ที่สำคัญหลักธรรมเหล่านี้สามารถที่จะควบคุมและเป็นแนวทางการประพฤติปฏิบัติทางกาย ทางวาจา และทางใจที่ถูกต้องเสมอ

วัตถุประสงค์ที่ ๓ เพื่อวิเคราะห์การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท พบว่า การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบทที่มีพฤติกรรม การแสดงทางกาย และวาจา โดยมีหลักธรรมที่สำคัญ คือ กายสุจริต และวาจาสุจริต เป็นพื้นฐานในการกระทำและโต้ตอบระหว่างกันและต้องปฏิบัติให้เกิดความสำรวมระวังต่อกัน จากการศึกษา บรรพชิตกับคฤหัสถ์สามารถที่จะปฏิสัมพันธ์ทางสังคมได้ ๒ ทาง คือ

๑. การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของบรรพชิต เป็นพฤติกรรมเกี่ยวกับการแสดงออกทางกาย และทางวาจา ในระดับของศีลหรือวินัย อันเป็นพื้นฐานของการแสดงออกต่อกันและยังพฤติกรรม อีกมากที่จะต้องปฏิบัติต่อกันในฐานะผู้ที่เกี่ยวข้องกันบ่อย ๆ

๑) การปฏิสัมพันธ์ทางกาย เป็นพฤติกรรมการแสดงออกของบรรพชิตและการปฏิบัติตาม กอปรพระวินัย วัตรปฏิบัติต่าง ๆ นอกจากนี้ในอรรถกถาธรรมบทจะมีการกล่าวถึงระเบียบ วัตรปฏิบัติ ประจำวัน เช่น การบิณฑบาตของบรรพชิตจะต้องมีความสำรวมระวังทางกาย โดยเฉพาะสิกขาบท ที่ว่าด้วยอาบัติปาราชิกของบรรพชิต(เฉพาะภิกษุ)สิกขาบทที่ ๑ ถึงสิกขาบทที่ ๔ มีการกล่าวเกี่ยวกับการ ปฏิบัติทางกายถึง ๓ ข้อ คือ ๑ การห้ามเสพเมถุน ๒) การห้ามลักทรัพย์ และ ๓ การห้ามฆ่ามนุษย์ และ สิกขาบทอื่น ๆ อีกมากที่กล่าวถึงการปฏิบัติทางกาย ดังนั้น การปฏิบัติของบรรพชิตต่อคฤหัสถ์จึงเป็น การรักษาวินัยตามบทบัญญัติที่ระบุไว้

๒) การปฏิสัมพันธ์ทางวาจา เป็นพฤติกรรมการพูดของบรรพชิตในการแสดงธรรมเป็น ส่วนใหญ่ เพราะถือได้ว่าเป็นหน้าที่เฉพาะในการเป็นพระธรรมกถึกที่จะต้องชี้แจงแสดงธรรม ปฏิบัติให้คฤหัสถ์เกิดความรู้ความเข้าใจในปัญหาธรรมที่คฤหัสถ์ยังสงสัย หรือยังไม่เข้าใจ หลักธรรมต่าง ๆ การแสดงธรรมของบรรพชิต ฝ่ายบรรพชิตไม่จำเป็นจะต้องแสดงธรรมให้ยืดยาว แต่คฤหัสถ์หรือผู้ฟังได้รับประโยชน์จากการแสดงธรรมนั้น ถือได้ว่าเป็นการใช้วาจาที่ประกอบด้วย ประโยชน์ รู้จักกาล รู้จักบุคคล รู้จักโอกาสที่เลือกแสดงธรรม ดังนั้น วาจาที่มีปกติประกอบด้วย ปัญญา แสดงอรรถและธรรม วาจาของบรรพชิตนั้นย่อมมีความไพเราะ น่าฟัง ฟังแล้วนำเลื่อมใสยิ่ง ที่สำคัญการแสดงธรรมนั้นจะต้องไม่แสดงธรรมเพื่อกระทบตนและกระทบผู้อื่นให้ได้รับความ เดือดร้อน ไม่ทำให้ผู้ฟังระคายหู จึงจะได้ชื่อว่า วาจาของบรรพชิต อีกประการในสิกขาบทที่ ๔ เกี่ยวกับการพูดอวดอุตริมนุชยธรรมที่ไม่มีในตน จัดได้ว่า บรรพชิตห้ามพูดเด็ดขาด เพราะมีโทษที่ ร้ายแรง คือ ถ้าบรรพชิตพูดอวดอุตริมนุชยธรรม จะต้องอาบัติปาราชิกทันทีขาดจากความเป็น บรรพชิต

๒. การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของคฤหัสถ์ เป็นพฤติกรรมการแสดงออกทางคำพูด ถ้อยคำ หรือเสียงที่เปล่งออกมาทางปากอย่างสำรวมระวังของคฤหัสถ์ ไม่ให้กระทบกระทั่งไปยังบรรพชิต ให้เกิดหวั่นไหวในเสียงนั้น นอกจากนี้ การพูดของคฤหัสถ์ต่อบรรพชิตจะต้องมีความเคารพและ

สร้างการยอมรับในสังคมจึงมุ่งที่จะเข้าใจในคำพูด หรือถ้อยคำและสำรวมระวังในการพูดของตน จึงทำให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีระหว่างกัน

๑) การปฏิสัมพันธ์ทางกาย เป็นพฤติกรรมการแสดงออกทางกายของคฤหัสถ์ที่พยายามส่งเสริมสนับสนุนชวนช่วยในกิจการพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะบุคคล คือ บรรพชิต ดังนั้น การปฏิบัติที่เป็นไปทางกายก็นับเนื่องอยู่ด้วยบุญ ซึ่งบุญมีวิธีการที่จะกระทำมากมาย ที่เกี่ยวกับการปฏิบัติทางกาย เช่น การไหว้และการอ่อนน้อมต่อบุคคลผู้มีศีลมีธรรม ชื่อว่า ขนขวายในกิจที่ชอบ เรียกว่า ไวยาวัจฉมัย บุญสำเร็จด้วยการชวนช่วย และการบริจาคทาน เป็นต้น ดังนั้น การปฏิบัติทางกายของคฤหัสถ์กับบรรพชิตก็เกี่ยวกับวินัยของคฤหัสถ์ แม้ว่าบทบัญญัติจะไม่ละเอียดมากมาย เหมือนกับบรรพชิตก็ตาม แต่ในการปฏิสัมพันธ์ทางกายที่เกี่ยวกับวินัยของบรรพชิต ผู้เป็นคฤหัสถ์ จำเป็นจะต้องเรียนรู้และทำความเข้าใจเช่นกัน เช่น บทบัญญัติของบรรพชิตที่ว่าด้วย การห้ามถูกเนื้อต้องกับสตรี ในทางกลับกัน ผู้เป็นสตรีก็ไม่ควรที่จะถูกเนื้อต้องตัวบรรพชิตเช่นกัน และการปฏิบัติอีกมากที่คฤหัสถ์จะต้องทำความเข้าใจ ที่สำคัญการกระทำทางกายนั้นจะต้องประกอบด้วยความเมตตาทางกายเสมอ

๒) การปฏิสัมพันธ์ทางวาจา เป็นพฤติกรรมการแสดงออกทางคำพูดของคฤหัสถ์ การใช้วาจาหรือคำพูดของคฤหัสถ์ต่อบรรพชิต ในอรรถกถาธรรมบทนั้น นอกจากอ่อนหวานและประกอบด้วยประโยชน์แล้ว ยังมุ่งไปที่การมีวาจาสุภาษิต คฤหัสถ์ควรพูดถ้อยคำที่สร้างความพอใจแก่บรรพชิตเท่านั้น ไม่ควรพูดถ้อยที่ยังความขัดแย้งให้เกิดขึ้น เพราะการพูดคำที่ก่อให้เกิดความพอใจสามารถนำประโยชน์และความสุขมาสู่ตนได้ ในการพูดกับบรรพชิตบางครั้งสื่อไปในทิศทางของการสอน ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ควรอย่างยิ่ง แต่บัณฑิตรู้จักเลือกที่จะกล่าวสอนบรรพชิตในเรื่องที่บรรพชิตปฏิบัติผิดพลาดไปหรืออยู่ด้วยความประมาท อาจจะเป็นการตักเตือน หรือชี้แนะแนวทางถึงคุณและโทษต่าง ๆ เมื่อบรรพชิตปฏิบัติได้ถูกต้องแล้ว คฤหัสถ์ผู้ชี้แนะแนวทางนั้น ก็จะได้รับความรักตอบแทน ที่สำคัญการพูดกับบรรพชิตทุกครั้งจะต้องประกอบด้วยเมตตาเสมอ

สรุปได้ว่า การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท คือ การสำรวมระวัง ทางกาย และทางวาจา อยู่ในระดับของธรรมวินัยและศีลธรรม อันเป็นพฤติกรรมแสดงทางกาย และวาจาของบรรพชิตกับคฤหัสถ์ที่มุ่งปฏิสัมพันธ์เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และเข้าใจในวิถีปฏิบัติของอีกฝ่ายหนึ่ง และตนเองก็สามารถที่จะปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ได้อย่างถูกต้องไม่มีโทษต่อกัน นอกจากนั้นคำสั่งสอนต่าง ๆ บรรพชิตกับคฤหัสถ์ก็สามารถนำมาประกอบเป็นแนวทางการกระทำ และ ได้ตอบระหว่างกันก่อให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีต่อไป

การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท เป็นการปฏิสัมพันธ์ที่รู้จักความหมายของตนและของบุคคลที่ตนเองจะเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย เมื่อต่างฝ่ายต่างก็รู้จักการ

ปฏิบัติต่อกันทั้งทางกาย และวาจาแล้ว ก็ควรที่จะใช้การปฏิสัมพันธ์นั้น ให้ถูกต้อง ดึงาม เกิดประโยชน์ต่อกันและจรโลงให้พระพุทธศาสนามีภาพลักษณ์ที่ดีต่อไป

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในทางสังคมจะต้องเข้าใจก่อนว่า พระพุทธศาสนาพยายามที่จะมองไปที่ใจซึ่งเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมที่สำคัญ การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอดีตจนถึงปัจจุบัน เกิดปัญหาที่สะสมมานาน บางปัญหาก็รุนแรงมาก บางปัญหาก็รุนแรงน้อยตามกฎเกณฑ์และความรู้สึกของสังคม ซึ่งปัญหาที่เห็นได้ชัดที่สุด คือ ปัญหาเกี่ยวกับความใคร่ และปัญหาเกี่ยวกับความร้าย ดังนั้น การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์จึงต้องมีหลักธรรมวินัยและศีลธรรมที่ใช้เป็นกรอบปฏิบัติเพื่อความเรียบร้อยของสังคม การเกี่ยวข้องกันหรือผูกพันกันอยู่บ่อย ๆ ประกอบด้วยการปฏิสัมพันธ์ที่ดีทั้งการกระทำระหว่างกัน การตอบโต้ระหว่างกัน การสื่อสารกัน การปะทะสังสรรค์กัน หรือจะปฏิสัมพันธ์โดยรูปแบบใดๆ ก็ดี ไปหมด ทั้งการกระทำ และการพูด ล้วนแล้วเป็นการเกี่ยวข้องหรือผูกพันที่ดีทั้งนั้น แต่ในทางตรงกันข้ามถ้ามีการปฏิสัมพันธ์ที่ไม่ดี มีการพูดร้ายต่อกัน การกระทำร้ายต่อกัน ก็ไม่ดีไปหมด เช่นกัน ดังนั้น จึงขอเสนอแนะแนวทางการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในยุคปัจจุบันว่าสังคมควรจะส่งเสริมแนวทางที่ดีได้อย่างไรเพื่อการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันที่ดี และให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีต่อไป

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะทางสังคม

๑) การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ควรที่จะส่งเสริมการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมวินัยของตนที่ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องต่อกัน ทั้งบรรพชิตกับคฤหัสถ์จะต้องสำเหนียก สำนึกในปัญหาที่เกิดขึ้น และความเป็นชาวพุทธที่ดี พยายามที่จะเรียนรู้ เข้าใจในบทบัญญัติของอีกฝ่ายหนึ่งเพื่อจะได้ปฏิบัติได้ถูกต้อง

๒) การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ควรที่จะสร้างและส่งเสริมการใช้หลักธรรมที่ก่อให้เกิดสังคมที่น่าอยู่ และความสามัคคี ประองคองต่อกัน เช่น หลักสังคหวัตถุ ประกอบด้วย ๔ ประการ คือ ทาน ปิยวาจา อตถจริยา และสมานัตตา เป็นต้น

๓) การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ควรที่จะสำรวจระวัง ควบคุมการประพฤติปฏิบัติทางกาย และทางวาจาของคนให้อยู่ในความปกติอยู่เสมอ ดำเนินชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาท และสร้างแบบแผนปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในปัจจุบัน เพื่อให้เกิดสังคมแบบชาวพุทธอย่างแท้จริง

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาวิเคราะห์การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในอรรถกถาธรรมบท ซึ่งมีประเด็นที่สำคัญและน่าสนใจสมควรที่ศึกษาวิเคราะห์ประเด็นต่อไปนี้

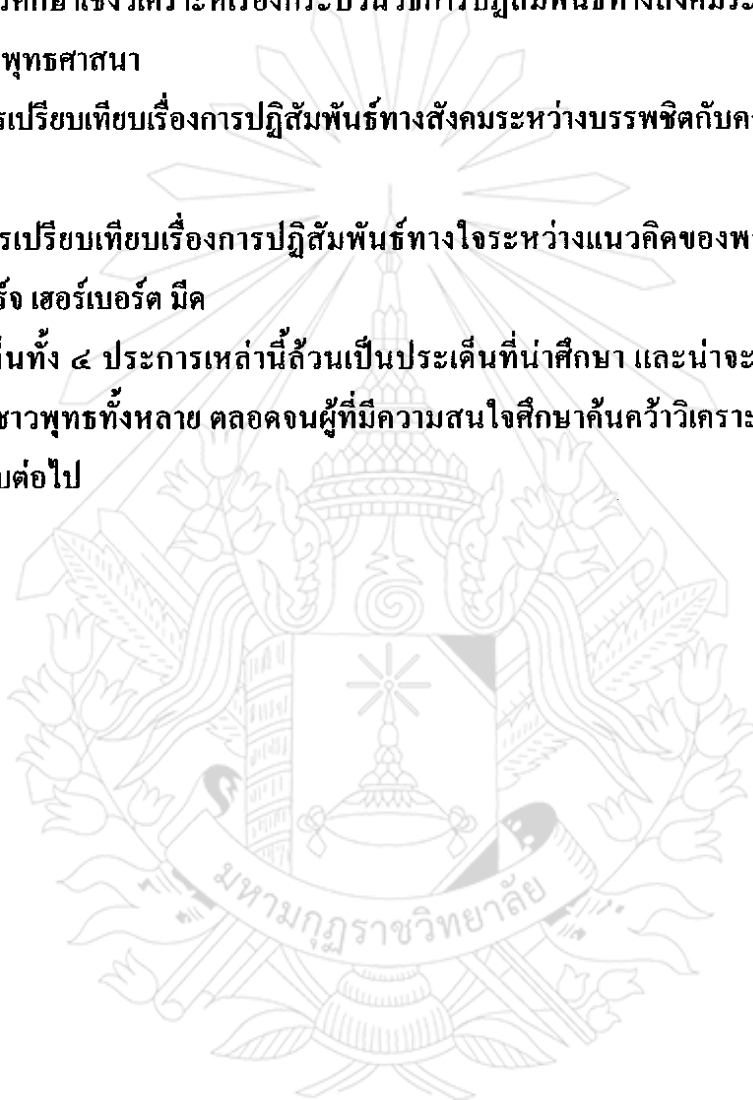
๑) การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างพุทธบริษัทกับสังคมพราหมณ์ในอรรถกถาธรรมบท

๒) การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกระบวนการวิธีการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในพระพุทธานุศาสตร์

๓) การเปรียบเทียบเรื่องการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ในพุทธกาลกับปัจจุบัน

๔) การเปรียบเทียบเรื่องการปฏิสัมพันธ์ทางใจระหว่างแนวคิดของพระพุทธานุศาสตร์กับแนวคิดของจอร์จ เฮอร์เบิร์ต เมด

ประเด็นทั้ง ๔ ประการเหล่านี้ล้วนเป็นประเด็นที่น่าสนใจ และน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษานักศึกษาพุทธทั้งหลาย ตลอดจนผู้ที่มีความสนใจศึกษาค้นคว้าวิเคราะห์ในขั้นที่ละเอียดมากขึ้นในลำดับต่อไป

บรรณานุกรม

เอกสารปฐมภูมิ

มหามกุฏราชวิทยาลัย. มุลนิธิ. พระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา (๕๑ เล่ม). กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. มุลนิธิ. อรรถกถาธรรมบทภาษาไทย ภาค ๑ - ๘. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. มุลนิธิ. วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

เอกสารทุติยภูมิ

๑) หนังสือทั่วไป

กรมศิลปากร. มิวินทปัญหา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

กถิน อัดด โยธิน. อธิบายธรรมวิภาค น.ธ. ครี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อำนวยการศาสนการพิมพ์,
๒๕๓๒.

การศาสนา, กรม. พระไตรปิฎกฉบับประชาชน ตอนว่าด้วยพระสูตร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๐.

กาญจนา ไชยพันธุ์. กระบวนการกลุ่ม. กรุงเทพมหานคร : โอ เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๕.

โฆษาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), พระธรรม. ธรรมนุกรม ธรรมโฆษณ์ ฉบับประมวลธรรม เล่ม ๑.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๘.

จรรณ วรณกสิณานนท์. นวโกวาท ฉบับใหม่. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พุทธลีลา, ๒๕๓๗.

จรรณ สมน้อย. คู่มือเตรียมสอบนักธรรมชั้นตรี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พุทธลีลา, ๒๕๔๔.

จำนง อดิวัฒน์สิทธิ์. สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

จำนง อดิวัฒน์สิทธิ์. และคณะ. สังคมวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐.

จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย. มนุษย์กับสังคม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ นวสารสินการ
พิมพ์, ๒๕๕๑.

- ช. ไผ่ศรีจิตต์. ประชุนานาปัญหาธรรมวิภาค. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๒๑.
- ณรงค์ เส็งประชา. มนุษย์กับสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โอ เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๐.
- คุณหญิง เมธังกูโร, พระ. ธรรมสำหรับชาวบ้าน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- ปภาณี จิตวิวัฒนา. สังคมวิทยา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๑.
- ปัญญา ใช้บางช้าง. ธรรมอธิบาย เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๖.
- พระครูอรุณธรรมรังษี (เถียม สุวณฺโณ). มนต์พิธี : สำหรับภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนทั่วไป. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อภัยธรรมชัย, ๒๕๔๒.
- พระเทพวิสุทธิญาณ (อุบล นนฺโท). อธิบายธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มัทมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). ธรรมสารที่ปณี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๔.
- _____ . พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสนา ชุด คำวัด. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๘.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). ธรรมบุญชีวิต. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- _____ . พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการปกครอง, ๒๕๔๐.
- พระพิจิตรธรรมพาที (ชัยวัฒน์ ฐมวฑฺฒโน). เทศนาว่าไรดี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๓๕.
- พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตฺตาโณ). นิเทศธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธีรพงษ์การพิมพ์, ๒๕๓๗.
- พระราชวรมนี. คู่มือธรรมศึกษาชั้นโท. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศูนย์พระสงฆ์ นักเผยแผ่ธรรมเพื่อพัฒนาสังคม, ๒๕๕๐.
- พระราชวิสุทธิโมลี (ทองดี สุรเดชะ). หลักธรรมสำหรับชาวบ้าน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๕.
- พระศาสนโสภณ (แจ่ม จตฺตสฺสโล). ธรรมสมบัติ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มัทมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พิฑูร มะลิวัลย์. อธิบายวิชาวินัย สำหรับนักธรรมชั้นตรี. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
กรมการศาสนา, ๒๕๔๑.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศัพท์ที่สังคัมภีรไทย-อังกฤษ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.
๒๕๓๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อมรินทร์พรินติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒.

เลียงเชียง, สำนักพิมพ์. นวโกวาท ฉบับมาตรฐาน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๕.

_____ . คู่มือการเรียนการสอน นักธรรมชั้นตรี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง,
๒๕๔๖.

สกลมหาสังฆปริณายก, สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช. ศิล สมาธิ ปัญญา ใน
พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖.

สนธยา พลศรี. หลักสังคัมภีร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไอ เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๕.

สมเกียรติ ต้นสกุล .สังคัมภีรเบื้องต้น. ราชบุรีธานี : มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี, ๒๕๓๓.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. ทฤษฎีทางสังคัมภีร : เนื้อหาและแนวการใช้ประโยชน์เบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่
๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

_____ . พุทธสังคัมภีร. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๓.

สุนทรี่ ศิลพัฒน์, ประวัติแนวความคิดทางสังคัมภีร, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร :
มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๘)

สามารถ จันทร์สุรีย์ และกรณี อัญชุลี. ประเพณีไทยในปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กิจ
ศึกษาเทรดดิ้ง, ๒๕๔๖.

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. อานิสงส์การสมาทานศีล ๕. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๖๔๖.

สุขพัฒน์ อนันตจรรย์, ดร. หัวใจธรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ลูก ส ธรรมภักดี, ๒๕๕๐.

สุเทพ สุนทรเกษม. ทฤษฎีสังคัมภีรร่วมสมัย. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์โกลบอลวิชั่น, ๒๕๔๐.

สุพัตรา สุภาพ. สังคัมภีร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๐.

สุพิศวง ธรรมพันทา. มนุษย์กันสังคัม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ภูมิไทย, ๒๕๔๓.

สุภาวค์ จันทวานิช. ทฤษฎีสังคัมภีร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๕๑.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและศรีลังกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

อนันต์ ใจสมุทร และสมมาส เส็งสุข. การพัฒนาชุมชน. สุราษฎร์ธานี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
ราชภัฏสุราษฎร์ธานี, ๒๕๕๐.

อเนก ขำทอง และ ปัญญา สละทองตรง. ธรรมศึกษาชั้นโท. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๔๕.

๒) บทความจากเว็บไซต์

<<http://www.watcharina.com/board/index.php?topic=1014.msg5009>> (20 ๒๐ August 2551)

<<http://www.dhammathai.org/webboard/view.php>> (28 January 2546)

สุภัททา ปิ่นทะแพทย์. “การสื่อสารเพื่อการสร้างมนุษย์สัมพันธ์.”

<<http://www.supatta.haysamy.com/human.html>> (18 May 2552)

<http://www.panyathai.or.th/wiki/index.php>, (17 September 2550)

<http://gotoknow.org/blog/rainalone/123226>, (29 August 2550)

<http://watlantong.igetweb.com/index.php?mo=3&art=336242>, (26 August 2552)

๓) วิทยานิพนธ์/ สารนิพนธ์ / รายงานการวิจัย

พระธรรมโมลี. “งานวิจัยการศึกษาเชิงวิเคราะห์พระคาถาธรรมบท ยมกวรรค-ชราวรรค ๑๕๖ พระคาถา
เล่ม ๑”. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

นิรุทธ์ วัระนิเน็ง, “การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชาวไทยพุทธกับชาวไทยมุสลิมใน อำเภอรี
เสาะ จังหวัดนราธิวาส”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๕.

พระมหาชัยวัฒน์ อภิญาณจารย์ (สิงห์โงน). “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของนางวิสาขามหา อุบาสิกา
ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิต
วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระมหาสุชนา โรจนญาโณ (ยาสุกแสง). “การศึกษามบทบาทของพระมหาโมคคัลลานเถระในการเผยแผ่
พระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระกิตติศักดิ์ ยโสธร (แก้วเหลา). “การศึกษามบทบาทของพระสารีบุตรเถระในการเผยแผ่
พระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

๔. เอกสารอื่นๆ ที่ไม่ได้ตีพิมพ์

ปิยาพร คงทรัพย์สินศิริ. “จิตวิทยากับการดำเนินชีวิต”. ๒๘ ม.ค. ๒๕๔๕. (อัดสำเนา).

พระมหาบุญนพ สุทธิสีโล. “คู่มือนักเทศน์”. พังงา : วัดสวนกวาง, ๒๕๔๕. (อัดสำเนา).

อเนก คงขุนทด. “เอกสารประกอบการเรียน วิชาสังคมวิทยาเบื้องต้น”. สุราษฎร์ธานี : มหาวิทยาลัย
มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๔๘. (อัดสำเนา).

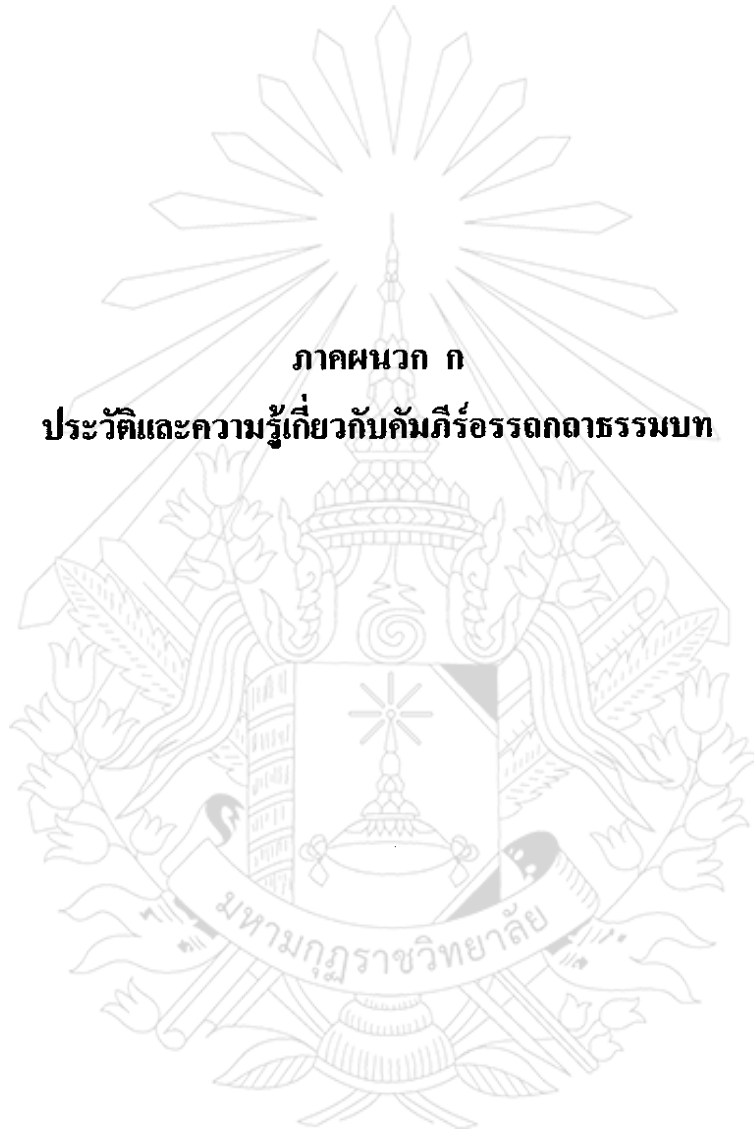
โอภาส อ่อนทองหลาง. “เอกสารประกอบการเรียน วิชาทฤษฎีสังคมศาสตร์”. สุราษฎร์ธานี :
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๔๘. (อัดสำเนา).

ภาคผนวก ก
ประวัติและความรู้เกี่ยวกับกัมภีร์อรรถกถาธรรมบท

ประวัติและความรู้เกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท

๑) ประวัติพระพุทฺธโฆษาจารย์

พระพุทฺธโฆษาจารย์ ท่านนี้เป็นปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ฝ่ายเถรวาท เกิดราวพ.ศ. ๕๔๕ ในสกุลพราหมณ์ที่ตำบลพุทฺธคยา แคว้นมคธ หรือรัฐพิหารในปัจจุบัน แต่มีบางฉบับกล่าวว่า ท่านเกิดที่ไคลังคะ ทางอินเดียตอนใต้ และพม่าเชื่อว่าท่านเกิดที่พม่า แต่มติเบื้องต้นจะมีผู้เชื่อถือมากกว่า

สมัยวัยเยาว์ท่านมีความสนใจในทางศาสนา มากจะไปชมวัดของพราหมณ์เสมอ และได้เรียนพระเวทอย่างแตกฉาน มีวาตะแหลมคม จนกลายมาเป็นนักโศวาทที่มีชื่อเสียงของพราหมณ์ ในสมัยนั้น วิหารพุทฺธคยา ยังอยู่ในความดูแลของพระสงฆ์ลังกา กษัตริย์ลังกา คือ พระเจ้าศรีเมฆวรรณ ได้รับประทานอนุญาตจากพระเจ้าสมุทฺธกุปตะ ได้สร้างวิหารขึ้นที่พุทฺธคยา เพื่อเป็นที่อาศัยของพระสงฆ์ลังกา สมัยนั้นพระเวตะกับพระสงฆ์ลังกาเป็นเจ้าอาวาสดูแลพุทฺธคยา ต่อมาท่านเวตะได้ยินพระพุทฺธโฆษะ ท่องมนต์จากคัมภีร์ปัดญชฺลี รู้สึกระทึกใจจึงได้สนทนากันแล้วพระพุทฺธโฆษะจารย์จึงถามท่านว่า ท่านทราบมนต์นี้หรือไม่ พระเวตะตอบว่าเรารู้สูตรนี้ดีทีเดียว แล้วจึงอธิบายสูตรเหล่านั้น แล้วบอกว่าสูตรนั้นคิดหมกทำให้พระพุทฺธโฆษะ เหมือนมีมนต์สะกด จึงให้พระเถระท่องสูตรเหล่านั้นให้ฟัง พระเถระจึงนำเอาพระอภิธรรมมาแสดง เหลือวิสัยของพระพุทฺธโฆษะจึงถามพระเถระว่า นี่เป็นมนต์ของใคร พระเถระตอบว่าเป็นพุทฺธมนต์ และเมื่อพระพุทฺธโฆษะอยากท่องมนต์พระเถระจึงกล่าวว่า ถ้าท่านบวชจักสอนให้ ในที่สุดก็ตัดสินใจละทิ้งลัทธิเดิมแล้วอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ได้ศึกษาพระธรรมวินัยจนมีความรู้แตกฉาน เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก ขณะที่อยู่ที่พุทฺธคยาได้แต่งหนังสือเล่มหนึ่งชื่อว่า ฉฺวาโณทฺย ถัดจากนั้นได้เขียนอัฐฐกถาอัฐฐาสาลินี ซึ่งเป็นอัฐฐกถาของธัมมสังคณี ต่อมาพระเวตะได้แนะนำให้พระพุทฺธโฆษาจารย์เดินทางไปเกาะลังกาเพื่อแปลคัมภีร์สำคัญเป็นภาษามคธ ท่านได้เดินทางไปยังลังกา สมัยพระเจ้ามหานาม ครองเกาะลังกา และทำนักที่มหาปธานวิหารเพื่อศึกษาอรรถกถาภาษาสิงหล เมื่อเชี่ยวชาญภาษาสิงหลจึงแปลคัมภีร์หลายเล่มสู่ภาษามคธ ต่อมาได้แต่งหนังสือ "วิสุทฺธิมรรค" แล้วเดินทางกลับอินเดีย ผลงานของท่านที่ปรากฏ ๑. สมันตปาสาทิกา ๒. กังขาวัตรณี ๓. สุมังคลวิลาสินี ๔. ปปัญจสุทฺธิ ๕. สวรรคตปากาลินี ๖. มโนรัตต ปุรณี ๗. ปรมัตต โชดิกา ๘. สัมโมหวิโณทฺธิ ๙. ปปัญจปกรณัฎฐกถา ๑๐. วิสุทฺธิ มรรค ๑๑. ฉฺวาโณทฺย บางเล่มท่านอาจจะไม่ได้เขียนเอง แต่ท่านก็เป็นผู้ดูแลตลอดจนสุดท้ายท่านก็มรณภาพโดยไม่ทราบแน่ชัดถึงสถานที่

๒) คัมภีร์อรรถกถาธรรมบท

พระพุทธพจน์นั้นเป็นพระดำรัสโดยตรงของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ตรัสสั่งสอนบรรดาพุทธบริษัทให้ประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอน เว้นจากข้อห้าม ที่เรียกว่า ศีลหรือวินัย เป็นสิกขาบท ๆ ไป แต่เมื่อพระพุทธพจน์ผ่านกาลเวลาไปพุทธสาวกผู้รู้พระพุทธพจน์มีน้อยลงพุทธสาวกทั้งหลายเริ่มเห็นความสำคัญได้พยายามอธิบายขยายความพระพุทธพจน์ (อรรถกถา) ให้ชนรุ่นหลังได้เข้าใจในคำสั่งสอนเหล่านั้น เริ่มแรกนั้นบรรพชิตทั้งหลายท่องกันด้วยปากเปล่า (มุขปาฐะ) ต่อมาพุทธสาวก ได้จดจารึกพระพุทธพจน์ทั้งหลายลงใบลานเพื่อให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษา จนคำสั่งสอนที่จดจารึกนั้นได้คืบมาถึงประเทศไทย คณะสงฆ์ไทยได้ใช้เป็นหลักสูตรในการเล่าเรียนและพยายามศึกษาเรียนรู้พระพุทธพจน์ ที่พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายเนื้อความเหล่านั้น จึงมีความสำคัญว่า ข้ออรรถาธิบายทั้งหลายที่พระอรรถกถาจารย์ มีส่วนช่วยในการทำความเข้าใจในพระพุทธพจน์ให้ดีขึ้น และชาวพุทธรุ่นหลังต่างก็พยายามอธิบายเพิ่มเติม ที่เรียกว่า ฎีกา อนุฎีกา และอื่น ๆ ให้ช่วยกันรักษา สืบทอด ปกป้องคุ้มครองพระธรรมคำสั่งสอนเหล่านั้นให้คงอยู่ต่อไป

๓) ความหมาย และประวัติความเป็นมาของคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท

อรรถกถาธรรมบทหรือธรรมบท แปลว่า บทแห่งธรรม, บทธรรม, ข้อธรรม, เป็นชื่อของคาถาบาลีหมวดหนึ่งจัดเป็นคัมภีร์ที่ ๒ ในขุททกนิกายพระสุตตันตปิฎก มีทั้งหมด ๔๒๓ คาถาซึ่งเป็นคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา ภาษาบาลี เรียกว่า ธัมมปัทฏฐกถา เป็นคัมภีร์ชั้นอรรถกถา คือ ร่องลงมาจากพระไตรปิฎก ฉบับเดิมเป็นภาษาสิงหลอยู่ในประเทศศรีลังกา ต่อมาได้มีพระเถระชาวอินเดียรูปหนึ่งชื่อพระพุทธโฆษาจารย์ แปลจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ โดยปรับปรุงจากต้นฉบับบ้างเล็กน้อย ปัจจุบันคณะสงฆ์ไทยได้ใช้คัมภีร์ธรรมบทเป็นหลักสูตรในการเรียนภาษาบาลีประโยค ๑-๒ และ ป. ๓ ธรรมบทเป็นหนังสือประเภทนิทาน โดยผู้แต่งได้ยกนิทานขึ้นมาตั้งเป็นเรื่อง ๆ แล้วบันทึกไว้ว่าเมื่อเกิดเรื่องตามที่เล่านั้นแล้วพระศาสดาทรงแสดงธรรมว่าอย่างไรลงท้ายด้วยการขยายความแห่งพระพุทธวจนะ

พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ. ๕) กล่าวว่า ธรรมบท คือ กลุ่มธรรมต่าง ๆ ที่พุทธศาสนิกชนพึงปฏิบัติเพื่อขัดเกลาจิตใจ เป็นพระธรรมเทศนาประเภทร้อยกรองที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ไวไนยสัตว์ต่างชั้นต่างระดับ มี ๕ จำพวกคือ ภิกษุ สามเณร คฤหัสถ์ เทวคา และนาค เนื้อหาธรรมะจึงมีหลายระดับทั้งสูงและต่ำผสมกันไปตามผู้ฟังในแต่ละโอกาส คัมภีร์นี้มีพระคาถา ๔๒๓ บท ในสมัยปฐมสังคายนา พระธรรมสังคาหกาจารย์ ได้นำหมวดธรรมต่าง ๆ มารวมไว้เป็นหมวดหมู่ในสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มีชื่อเรียกว่า ธัมมปท

๔) คัมภีร์ที่อธิบายพระคาถาธรรมบท

ธรรมบท เป็นวรรณกรรมคติบาลีที่ได้รับความนิยมมากมายทั้งชาวพุทธและจากผู้ที่ศึกษาวิชาการฝ่ายทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น จึงได้มีคัมภีร์อธิบายเป็นภาษาบาลีหลายฉบับ เท่าที่พบในปัจจุบันมี ๔ ฉบับ คือ

๑) ธรรมปัทมฎกตา พระพุทธโฆษาจารย์แต่งในสมัยของพระเจ้ามหายานาม (พ.ศ.๒๕๓-๒๖๕) โดยมีพระกุมารกัสสปเถระเป็นผู้อาราธนา ในคำลงท้ายของคัมภีร์กล่าวว่า ได้เขียนขึ้นที่วัดซึ่งสร้างโดยความอุปถัมภ์ของพระเจ้าสิริคุชตะ (ฉบับฉันทนุสสัยคยานามีรูปว่าสิริคุชตะ) เข้าใจว่าเป็นฉายาอีกอันหนึ่งของพระมหานาม

นักวิชาการหลายท่าน ไม่ยอมรับว่าคัมภีร์นี้เป็นผลงานของพระพุทธโฆสะ เพราะลีลาสำนวนและวิธีการอธิบายหลักธรรมต่างจากเรื่องอื่นในคัมภีร์ของธรรมปัทมฎกตฉบับอักษรโรมัน Norman ผู้ชำระได้แสดงเหตุผลที่ว่าคัมภีร์นี้ไม่ควรเป็นผลงานของพระพุทธโฆสะ ๓ เหตุผล คือ

๑. มีการระบุในคัมภีร์ว่า ทุกถ้อยคำในอรรถกถาเป็นพระวาจาของพระพุทธเจ้าลักษณะเช่นไม่ปรากฏในงานอื่นของพระพุทธโฆสะ ในคาถากล่าวนำของงานอรรถกถาเกือบทุกเล่ม ท่านมักจะบอกชัดเจนว่า อรรถกถาฉบับเดิมนั้นเป็นงานของโบราณจารย์ซึ่งรักษาสืบต่อกันมาตั้งแต่ในอินเดียมาจนถึงลังกาและเก็บรักษาไว้ในมหาวิหาร โดยมีการแปลออกเป็นภาษาสิงหล

๒. เรื่องของโฆสกะ ที่เล่าในธรรมปัทมฎกตา ต่างจากเรื่องเดียวกันที่เล่าในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย แสดงว่างานทั้ง ๒ นี้ไม่ควรเป็นงานของคน ๆ เดียวกัน

๓. ในธรรมปัทมฎกตา จุลสุกชาดก จัดอยู่ในทศนิบาตแต่ในอรรถกถาของชาดกจัดอยู่ในนวนิบาต

E.W. Adikaram และพระญาณโมลีเห็นตรงกันว่า ทั้งธรรมปัทมฎกตาและชาดกัฎฐกถา เป็นผลงานของพระพุทธโฆสะ ท่านเห็นว่าข้อขัดแย้งที่ Norman ว่ามานั้นอาจเกิดขึ้นได้เนื่องจากเนื้อหาของเรื่องเปลี่ยนแปลง พระพุทธโฆสะ ก็จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงวิธีการเขียนเพื่อให้สอดคล้องกับเนื้อหา เนื้อความใน ๔ นิกายแรกมีลักษณะเป็นพระสูตร การเขียนอรรถกถาจึงมุ่งไปที่การอธิบายความหมายของคำและความ ส่วนเนื้อในธรรมบทและในชาดกเป็นคาถาร้อยกรองสั้น ๆ ซึ่งมีความสมบูรณ์ในตัว อย่างในธรรมบทนอกจากจะอธิบายความหมายทางธรรมะของเนื้อหาแล้ว ยังมีความจำเป็นที่จะเล่าที่มาให้เกิดการกล่าวคานานั้น ๆ ด้วย นอกจากนี้งานที่เชื่อกันว่าเป็นของพระพุทธโฆสะ มีเป็นจำนวนมากท่านคงมิได้เขียนคนเดียวโดยทั้งหมด แต่คงจะมีภิกษุอื่นจำนวนหนึ่งเป็นผู้ช่วย (เหมือนอย่างที่พระเจ้าพระยาพระคลังหนเป็นแม่กองแปลสามก๊ก) ฉะนั้นความผิดพลาดเล็ก ๆ น้อย ๆ ย่อมเกิดขึ้นได้

๒) **ธัมมปทมหาฎีกา** พระวรสัมโพธิเถระ เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุ ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของหมู่เกาะเยสะโจ ใกล้แม่น้ำสัลลาวดี ห่างจากจังหวัดปทุมธานี ๔ กิโลเมตร ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ประเทศพม่า แต่งไว้ในราวพุทธศักราช ๒๔๐๐ คัมภีร์นี้ได้รับการพิมพ์เป็นอักษรไทยในงานพระราชทานเพลิงศพ พระวิสุทธาธิบดี (สง่า ปกสุธรรมหาเถระ ป.ศ. ๘) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๔

คัมภีร์นี้แต่งในลักษณะรวบรวมข้อความจากอรรถกถาฎีกาอื่น ๆ มาประมวลไว้ในที่เดียวกัน โดยเฉพาะอดีตนิทานที่กล่าวไว้ในอรรถกถาชาดก ท่านจะนำข้อความทั้งหมดมากล่าวไว้ในคัมภีร์นี้ โดยไม่กล่าวสรุปเหมือนคัมภีร์มังคลัตถที่ป็นที่แต่งในประเทศไทยและไม่เน้นการวิจัยรูปศัพท์ในคาถาตามหลักภาษาที่กล่าวไว้ในคัมภีร์สัททวาวิเสส

๓) **ธัมมปัทธกฐกถาฉาโยชนา** พระสุมังคลาเถระ เจ้าอาวาสวัดไชยวง เมืองตะเกิง ประเทศมณฑลพม่า แต่งไว้ในราว พ.ศ. ๒๔๐๐ คัมภีร์นี้ได้รับการพิมพ์เป็นอักษรไทยร่วมกับธัมมปทมหาฎีกา คัมภีร์นี้แต่งตามแนวทางของคัมภีร์โยชนาทั่วไป คือ แสดงคำแปลไว้บทย่อไม่ได้ อธิบายรูปศัพท์ตามหลักภาษาแต่อย่างใด

๔) **ธัมมปทวิวรรณะ** ผู้แต่งไม่ปรากฏนาม ลักษณะการแต่งคล้ายคัมภีร์โยชนาทั่วไปมุ่งแปลข้อความในคาถา มุลนิธุมิพ โลภิกขุ ปวิรรตจากอักษรขอม แล้วจัดพิมพ์เผยแพร่ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๑

๕) จำนวนวรรคและคาถาในคัมภีร์อรรถกถาธรรม

ตามที่คัมภีร์ธรรมบทได้รับความนิยมน้อยมาก เพราะเห็นว่ามีความสมบูรณ์ด้วยวรรคและรสอย่างน้อย ๓ ประการ คือ

๑. สาระทางธรรมะที่กล่าวในธรรมสั้น เรียบง่าย ชัดเจน ลึกซึ้ง สะท้อนหลักพุทธธรรม จึงช่วยให้จดจำได้ง่ายและสามารถนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้

๒. ข้อธรรมะที่สั้น ๆ เรียบง่าย ทว่าลึกซึ้งถึงแก่นพุทธธรรม ได้นำมาจัดรวมเป็นหมวดหมู่อย่างเหมาะสม ทำให้ผู้สนใจสามารถเลือกอ่านได้ตามความสนใจ

๓. วิธีการนำเสนอธรรมะที่เด่นที่สุดในธรรมบท คือ ใช้บทอุปมาอุปไมยอย่างคมคาย ชัดเจน

อรรถกถาธรรมบท เป็นบทแห่งธรรม ข้อธรรมต่าง ๆ ที่พระพุทธโฆษาจารย์ได้แปลพระพุทธพจน์จากภาษาสิงหลมาเป็นภาษาบาลีมี ๓๐๒ เรื่อง ๔๒๓ คาถาโดยแยกเป็น ๘ ภาคเรียกว่าพระธัมมปัทธกฐกถา มี ๒๖ วรรค ๆ ซึ่งท่านรวบรวมไว้เป็นเรื่องๆ มีชื่อปรากฏตามสภาวะธรรมหรือบุคคลที่พระพุทธองค์ทรงปรารภถึง บางเรื่องไม่ปรากฏบุคคลชัดเจน ท่านก็ใช้คำว่าบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง แต่ละเรื่องจัดไว้เป็นหมวดหมู่ เรียกว่า วรรค แต่ละวรรคมีชื่อปรากฏ

ตามอำนาจเนื้อหาสาระของธรรมนั้น ๆ และเรื่องนั้น ๆ กล่าวคือ ธรรมบทใด และเรื่องใด ที่มีเนื้อหา สาระสัมพันธ์กัน โดยเหมือนกัน คล้ายกัน หรือตรงข้ามกัน ท่านก็จัดธรรมนั้น ๆ เรื่องนั้น ๆ เป็น หมวดหมู่เดียวกันหรือวรรคเดียวกันซึ่งจะได้ขยายความแต่ละหมวด โดยย่อ ดังนี้ คือ

๑. พระธัมมปทัฏฐกถา (ปัจจโม ภาโค) ภาคที่ ๑ มี ๑ วรรค คือ
  - ยกมวรรค การพรรณากำหนดว่าด้วยกาลาคู่ มี ๑๔ เรื่อง ๒๐ คาถา
๒. พระธัมมปทัฏฐกถา (ทุติโย ภาโค) ภาคที่ ๒ มี ๒ วรรค คือ
  - อัปปมาทวรรค การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่องความไม่ประมาท ๕ เรื่อง ๑๒ คาถา
  - จิตตวรรค การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่องจิต ๕ เรื่อง มี ๑๑ คาถา
๓. พระธัมมปทัฏฐกถา (ตติโย ภาโค) ภาคที่ ๓ มี ๒ วรรค คือ
  - ปุ่ปผวรรค การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่องการเปรียบเทียบกับคอกไม้ มี ๑๒ เรื่อง ๑๖ คาถา
  - พาลวรรค การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่องคนพาล มี ๑๕ เรื่อง ๑๖ คาถา
๔. พระธัมมปทัฏฐกถา (จตุตโธ ภาโค) ภาคที่ ๔ มี ๓ วรรค คือ
  - บัณฑิตวรรค การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่องบัณฑิต มี ๑๑ เรื่อง ๑๖ คาถา
  - อรหันตวรรค การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่องความเป็นพระอรหันต์ มี ๑๐ เรื่อง ๑๔ คาถา
  - สหัสสวรรค การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่องเปรียบเทียบกับหนึ่งพัน มี ๑๔ เรื่อง ๑๐ คาถา
๕. พระธัมมปทัฏฐกถา (ปัจจโม ภาโค) ภาคที่ ๕ มี ๓ วรรค คือ
  - ปาปวรรค การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่องบาป มี ๑๒ เรื่อง ๑๖ คาถา
  - ทัมขวรรค การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่องโทษ มี ๑๑ เรื่อง ๑๗ คาถา
  - ชราวรรค การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่องความชรา มี ๕ เรื่อง มี ๑๑ คาถา
๖. พระธัมมปทัฏฐกถา (ฉฏโฐ ภาโค) ภาคที่ ๖ มี ๖ วรรค คือ
  - อิตตวรรค การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่องตน มี ๑๐ เรื่อง ๑๐ คาถา
  - โลกวรรค การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่องโลก มี ๑๑ เรื่อง ๑๒ คาถา
  - พุทธวรรค การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่องพระพุทธเจ้า มี ๕ เรื่อง
  - สุขวรรค การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่องความสุข มี ๘ เรื่อง ๑๒ คาถา
  - ปิยวรรค การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่องความรัก มี ๕ เรื่อง ๑๒ คาถา
  - โกธวรรค การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่องความโกรธ มี ๘ เรื่อง ๑๔ คาถา
๗. พระธัมมปทัฏฐกถา (สคตโม ภาโค) ภาคที่ ๗ มี ๖ วรรค คือ

มลวรรค	การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่องมลทิน มี ๑๒ เรื่อง ๒๑ คาถา
ขัมมัญญวรรค	การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่องธรรม มี ๑๐ เรื่อง ๑๗ คาถา
มัคควรรค	การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่องหนทาง มี ๑๐ เรื่อง ๑๗ คาถา
ปกิณณกวรรค	การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่องต่างๆ ไปมี ๕ เรื่อง ๑๖ คาถา
นिरยวรรค	การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่องนรก มี ๕ เรื่อง ๑๔ คาถา
นาควรรค	การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่องการเปรียบกับช้าง มี ๘ เรื่อง ๑๔ คาถา

๘. พระธัมมปทัฏฐกถา (อฏฺฐ โม ภาโค) ภาคที่ ๘ มี ๓ วรรค คือ

คันทาวรรค	การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่องกิเลสต่างๆ มี ๑๒ เรื่อง ๒๖ คาถา
ภิกขุวรรค	การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่อง ภิกขุ มี ๑๒ เรื่อง ๒๓ คาถา
พราหมณวรรค	การพรรณากำหนดว่าด้วยเรื่องพราหมณ์ มี ๓๕ เรื่อง ๔๒ คาถา

อรรถกถาธรรมบท เป็นคัมภีร์ชั้นรองที่ ๒ ว่าด้วยบทธรรณ ข้อธรรมต่าง ๆ มีความสำคัญ คือ ใช้เป็นหลักสูตรบาติในการเรียนภาษาบาลีประโยค ๑-๒ และ ป.ธ. ๓ ของพุทธบริษัทในประเทศไทยยุคปัจจุบัน มีทั้งหมด ๘ ภาค ซึ่งพระพุทธโฆษาจารย์และพระเถระรูปอื่น ๆ ที่เข้ามาช่วย แบ่งกันแปลเป็นตอน ๆ แต่พิจารณาว่า การปรากฏชื่อผู้แปลพระพุทธพจน์นั้น มีเพียงรูปเดียวเท่านั้น ได้ใช้เวลายาวนาน กว่าที่จะแปลคัมภีร์ทั้งหมดจนเสร็จ โดยแปลจากภาษาสิงหลมาเป็นภาษาบาลี ได้ปรับปรุงจากต้นฉบับข้างเล็กน้อย กล่าวคือ ส่วนพระพุทธพจน์ยังคงเดิมอยู่เดิม แต่ได้อธิบายจากพระพุทธพจน์เพิ่มเติมให้ความเข้าใจมากขึ้น ชัดขึ้น

๖) สถานที่ตรัสพระคาถาธรรมบท

สถานที่ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงพระคาถาธรรมบท ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท รวมทั้งหมด ๒๔ แห่ง คือ ๑. โปธิบัลลังก์ ๒. วัดพระเชตุวัน เมืองสาวัตถี ๓. วัดบุพพาราม เมืองสาวัตถี ๔. วันเวฬุวัน เมืองราชคฤห์ ๕. อารามสวนมะม่วงของหมอชีวก ๖. ภูเขาชิลฉณภู ๗. วันโฆมิคาราม เมืองโกสัมพี ๘. วัดกุฎาคาร เมืองเวสาลี ๙. วัดนิโครธาราม เมืองกบิลพัสดุ์ ๑๐. ป่ามิกทายวัน เมืองพาราณสี ๑๑. ป่าปาลิเลยยกะ เมืองโกสัมพี ๑๒. วัดป่าแห่งหนึ่งบนภูเขาหิมพานต์ ๑๓. ปิณฑุกัมพิลาอาสน์ในภพดาวคิง ๑๔. เวฬุคาม ๑๕. เมืองภัททิยะ ๑๖. เติงบรรทมปรินิพพานในอุทยานของเจ้ามัลละ เมืองกุสินารา ๑๗. แคว้นสักกะ ๑๘. หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อว่า ปัญจาละ ๑๙. ภูเขาจาลิกะ ๒๐. เมืองทิมลึงคิลิกะ ๒๑. เกสกพาววัน ๒๒. วัดป่าชื่อคุณชธานี เมืองคุณชคคิลิกะ ๒๓. เทวลัยชื่ออัครกาฬะ และ ๒๔. ได้ไม้ซีกเจ็ดต้นในเมืองพาราณสี

๗) ผลที่พุทธบริษัทได้รับจากการแสดงพระธรรมคาถา

การแสดงธรรมเทศนาขององค์สัมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงทอดพระเนตรถึงอุปนิสัยแห่งคุณ มีสละสลและคารบรพชา เป็นคั้น ซึ่งเป็น ไปในผู้ฟัง ๖ จำพวก คือ ๑.บรพชิตทั้งหลาย ๒.คฤหัสถ์ทั้งหลาย ๓. เทวดาทั้งหลาย ๔. นาคทั้งหลาย ๕. ยักษ์ทั้งหลาย และ ๖. พรหมทั้งหลาย จึงทรงแสดงธรรมตามอำนาจอหยาศัยจึงทำให้การแสดงธรรมของพระพุทธรองค์ประสบผลสำเร็จแก่ผู้ฟังธรรม ซึ่งจะ ได้ประมวผลจากการแสดงพระธรรมเทศนาที่ผู้ฟังและผู้ปฏิบัติตาม ได้รับ ๖ ประการดังนี้

- ๑.การเข้าถึงพระรัตนตรัย
- ๒.การตั้งอยู่ในศีล ๕
- ๓.สัจว์ ๔๘,๐๐๐ ตรีสรูธรรม
- ๔.การบรลอุโสคาบัน
- ๕.การบรลอุอนาคามี
- ๖.การบรลอุพระอรหันต์

การประมวผลที่ได้รับทั้ง ๘ ภาค ๓๐๒ เรื่อง ๔๒๓ พระคาถา ที่ปรากฏผลแก่ผู้ฟังและปฏิบัติตามธรรมซึ่งเป็นผลที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงธรรมสั่งสอนแก่เวไนยสัตว์ทั้งหลาย ให้ได้รับประโยชน์ตามสมควรแก่ธรรมปฏิบัติ

๘) ภาษาที่จารึกคัมภีร์ธรรมบท

ธรรมบทนี้ เป็นบทธรรมอันลุ่มลึกคัมค้ำใจแก่ผู้ศึกษา นอกจากที่เป็นภาษาบาลี ยังมีการแปลเป็นภาษาอื่น ๆ อีก คือ

- ๑.ธรรมบทฉบับภาษาปรากฤต หรือภาษาชโรษฐี มีเฉพาะบางส่วนเท่านั้น ไม่มีฉบับสมบูรณ์
- ๒.ธรรมบทฉบับภาษาสันสกฤต ไม่ปรากฏต้นฉบับภาษาสันสกฤต ในเวลานี้ ที่เหลือเป็นต้นฉบับภาษาจีน เข้าใจว่าแปลเป็นภาษาจีนในสมัยพระเจ้า Fa-Khen
- ๓.ธรรมบทฉบับภาษาสันสกฤต ซึ่งเป็นต้นฉบับของฉบับแปลภาษาจีน แปลในสมัยพระเจ้า Ch'up-yau
- ๔.ธรรมบทภาษาทิเบตแปลรวมไปกับคัมภีร์อุทานซึ่งอยู่ในชุดทกนิกายของพระสุตตันตปิฎก

ราชากฤษณ์ กล่าววว่า ได้สำรวจพบว่า ธรรมบทฉบับภาษาจีน และทิเบต มีรายละเอียดแตกต่างจากต้นฉบับภาษาบาลีเล็กน้อย แต่เนื้อหาสาระสำคัญโดยรวมเหมือนกัน

ธรรมบท เป็นวรรณคดีบาลีที่ได้รับความนิยมมากที่สุดทั้งชาวพุทธและจากผู้ที่ศึกษาวิชาการฝ่ายพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะชาวตะวันตกได้มีผู้แปลธรรมบทภาษาบาลีนี้ออกเป็นภาษาต่างประเทศหลายภาษาที่สำคัญเป็นที่รู้จักกัน คือ

๑. ฉบับภาษาเยอรมันโดย Weber (Z.D.G., ๑๔, ๑๘๖๐, and indische Studien, Vol. 1, ๑๘๖๐).
๒. ฉบับภาษาเยอรมันโดย L.V. Schroder (Wort der Wahrheit, Leigcig ๑๘๕๒).
๓. ฉบับภาษาเยอรมันโดย K.E. Nenmann (Der Wahrheitapfad, Leigig ๑๘๕๓).
๔. ฉบับภาษาอังกฤษโดย Max Muller, S.B.E., Vol. X
๕. ฉบับภาษาอังกฤษโดย F. L. Woodward (the Buddha's Path of Virtue, Theosophical Pub. House, Madras, ๑๙๒๕).
๖. ฉบับภาษาอังกฤษโดย Narada Thera (Colombo : Apothecarica Co. Ltd., ๑๙๕๗).
๗. ฉบับภาษาอังกฤษโดย Piyadassi Thera (Kandy : Buddhist Publication Society, ๑๙๗๔).
๘. ฉบับภาษาฝรั่งเศสโดย Fernand Hu (Paris : ๑๘๗๘) , มีชื่อว่า Le Dhammapada, avec introduction et notes.
๙. ฉบับภาษาอิตาเลียนโดย P.E. Pavolini (Mailand, ๑๙๐๘).

นอกจากนี้ ยังมีฉบับที่แปลเป็นภาษาสิงหล ภาษาพม่า สำหรับฉบับภาษาไทยนั้น พระมหาสมณเจ้ากรม วชิรญาณวโรรส กล่าวไว้เมื่อวันที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๗ ในหนังสือธรรม ธรรมสมบัติ ว่า พระอริยโมณี (แจ่ม จตุตสโล) เป็นผู้แปลพระคาถาธรรมบทซึ่งเป็นการแปลเฉพาะคาถาและเรื่อง โดยย่อยังไม่ครบทั้งหมด ในธรรมบท ภาคที่ ๑ กองตำรากรมการศึกษาดูแลวิทยาลัย กล่าวไว้เมื่อวันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๔๘๐ ว่า ได้มอบให้พระมหาอุ นิสฺสโก ป.ธ. ๗ วัดบวรนิเวศมหาวิหาร เป็นผู้รับดำเนินการแปลเป็นภาษาไทยให้ตลอดเรื่อง ซึ่งมีพระเถรานุเถระ พระเปรียญผู้เป็นกรรมการกองตำรา พระเปรียญในสำนักเดียวกัน และพระเปรียญต่างสำนักช่วยแปลบ้าง โดยถือหลักการแปลตามระเบียบวิธีที่กองตำรากล่าวไว้ส่วนรายชื่อผู้แปลแต่ละเรื่องนั้นปรากฏอยู่ในส่วนเชิงอรรถของแต่ละเรื่องๆ ไป สำหรับพระคาถาธรรมบทฉบับแปลล่าสุดในเวลานี้ คือ ฉบับแปลใหม่ของราชบัณฑิตยสถาน มีชื่อเรียกว่า พระธรรมบทจตุรภาค จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ทรงเจริญพระชนมพรรษา ครบห้ารอบ

๕) ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท

อรรถกถาธรรมบทมีความสำคัญอย่างมากต่อคณะสงฆ์ในประเทศไทยรวมทั้งประเทศอื่น ๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นคัมภีร์ชั้นรองที่ ๒ ทางพระพุทธศาสนา ที่ทรงคุณค่าและชาวพุทธให้การยอมรับว่าเป็นคำอธิบายพระพุทธพจน์ได้ถูกต้อง สละสลวย ไพเราะอย่างมาก โดยเฉพาะในประเทศไทยยุคปัจจุบันได้รับความรู้ต่าง ๆ จากคำสั่งสอนจากคัมภีร์นี้มีใช้น้อย เรื่องราวที่พระภิกษุสามเณรใช้ในการเทศนาธรรมส่วนมากได้มากจากอรรถกถาธรรมบทเป็นส่วนใหญ่จึงมีความสำคัญว่าการศึกษาของภิกษุสามเณรเริ่มต้นด้วยคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ซึ่งเมื่อพิจารณาแต่ละด้านแล้วจึงเห็นได้ว่ามีความสำคัญอยู่ ๔ ด้าน คือ

๑. ด้านพระพุทธพจน์ อันเป็นคำสอน โดยตรงซึ่งเป็นการรักษาพระคำรัสของพระพุทธเจ้าไว้ได้ โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงท่านผู้แปลพยายามอธิบายความหมายของพระพุทธพจน์อย่างเต็มความสามารถใช้ความอดทน และศรัทธาต่อพระรัตนตรัยอย่างที่สุด พระพุทธพจน์ที่รักษาไว้จึงมีความสำคัญให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษาอธิบายกันต่อไปและเป็นหลักเกณฑ์ในการตีความหมายของหลักธรรมต่าง ๆ เพื่อไม่ให้ชาวพุทธเกิดการโต้แย้งกัน

๒. ด้านประวัติศาสตร์ นอกจากพระพุทธพจน์แล้วผู้ที่ศึกษาอรรถกถาธรรมบท จะได้ศึกษาถึงความยาวนานของคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่สาวกได้พยายามสืบทอด รักษา ศึกษา มาอย่างยาวนาน ผ่านกาลเวลา มาหลายยุคหลายสมัยแต่ธรรมรสแห่งเนื้อความแห่งคัมภีร์ก็มีได้จางหายไป แม้แต่น้อยรวมทั้งการศึกษาถึงอุปนิสัยใจคอ บุคคล สถานที่ กาลเวลา ในยุคสมัยนั้นเป็นอย่างๆ ไร ตลอดถึงลักษณะการดำรงชีวิต ของบุคคลในยุคนั้น ๆ ว่างเป็นเช่นไร

๓. ด้านการศึกษา การปฏิบัติ การเผยแผ่ และการปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา เป็นการนำพระพุทธพจน์และข้อความเหล่านั้น มาเป็นแนวในการศึกษาที่คณะสงฆ์ใช้เป็นหลักสูตรแบบเรียนของพระภิกษุสามเณรมานมนานแล้ว รวมทั้งแนวแห่งการปฏิบัติตามพระพุทธพจน์และคำอธิบายด้วย และการเผยแผ่ จะเห็นได้ว่าพระภิกษุสามเณรใช้อรรถกถาธรรมบท ในการเทศนาธรรมในโอกาสต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา จะยกอุทาหรณ์ ชาคคที่กล่าวไว้ในอรรถกถาธรรมบท มาเป็นตัวอย่างให้ชาวพุทธได้เจริญรอยตามความดีที่พุทธบริษัทได้ปฏิบัติ ปฏิบัติชอบมาแล้ว

๔. ด้านบุคคลและสังคม การกล่าวถึงบุคคลในพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่า พุทธบริษัท ที่มีความเกี่ยวข้องกันในการดำรงชีวิต มีพระรัตนตรัยเป็นที่เคารพสักการบูชา จะเห็นว่า การบริจาค การรักษาศีล และเจริญภาวนาของพุทธบริษัทในยุคนั้น เป็นสิ่งสำคัญ และเห็นได้ทุก ๆ ภาคของอรรถกถาธรรมบท แสดงให้เห็นว่าการใช้ชีวิตของพุทธบริษัทในยุคนั้นต่างช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีความเกี่ยวข้องกันอย่างมากทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองมาถึงปัจจุบัน

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ ฉายา สกุล : พระสามารถ ปสนุโน (บุญรัตน์)
- วัน เดือน ปีเกิด : วันพฤหัสบดี ที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๐
- ชาติภูมิ : ๖/๑ หมู่ ๗ ตำบลพ่วงพรมคร อำเภอเคียนซา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ๘๔๒๖๐
- สถานที่อยู่ปัจจุบัน : ๕๗ หมู่ที่ ๑ วัดควนท่าแร่ ตำบลทรัพย์ทวี อำเภอบ้านนาเคิม จังหวัดสุราษฎร์ธานี ๘๔๒๔๐
- การศึกษา
- พ.ศ. ๒๕๔๔ : นักธรรมชั้นเอก สำนักเรียนอำเภอเคียนซา จังหวัดสุราษฎร์ธานี
  - พ.ศ. ๒๕๕๐ : ป.ธ. ๑-๒ สำนักเรียนวัดศรีธนู จังหวัดสุราษฎร์ธานี
  - พ.ศ. ๒๕๔๕ : ปริญญาตรี ศาสนศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์การปกครอง (ศน.บ.) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมมา-โสกราช ศูนย์การศึกษาสุราษฎร์ธานี
- ตำแหน่ง/สถานที่ทำงานปัจจุบัน
- พ.ศ. ๒๕๔๔-ปัจจุบัน : พระธรรมทูตประจำอำเภอเคียนซา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

สิ่งพิมพ์นี้เป็นสมบัติของห้องสมุด มมว.

ผู้ใดพบอยู่ในที่อื่นไม่สมควร

โปรดนำมาส่งที่แผนกห้องสมุดด้วย ขอบขอบคุณ